

EFFECTEN VAN VERTAALDOELEN OP CONNECTIEFKEUZE EN MATE VAN SUBJECTIVITEIT IN BIJBELVERTALINGEN

EEN CORPUSANALYSE VAN DE STATENVERTALING (1637), NIEUWE
BIJBELVERTALING (2004) EN BIJBEL IN GEWONE TAAL (2014)

*En Filippus liep toe, en hoorde hem den profeet Jesaja lezen, en zeide:
Verstaat gij ook, hetgeen gij leest? En hij zeide: Hoe zou ik toch
kunnen, zo mij niet iemand onderricht? En hij bad Filippus, dat hij zou
opkomen, en bij hem zitten. Handelingen 8:30-31 (Statenvertaling)*

MASTERSCRIPTIE COMMUNICATIESTUDIES
GERDINEKE VAN SILFHOUT
3137120

1^E BEOORDELAAR: DR. J. EVERS-VERMEUL
2^E BEOORDELAAR: DR. J. SANDERS

UNIVERSITEIT UTRECHT
20 JANUARI 2010

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave

	Samenvatting	4
1	Inleiding	5
2	Coherentie	6
2.1	<i>Coherentierelaties</i>	6
2.2	<i>Markeringen van coherentierelaties</i>	6
3	Subjectiviteit	7
3.1	<i>Gebruiksdomeinen</i>	8
3.2	<i>Subject of Consciousness</i>	9
3.3	<i>Connectiefkeuze en subjectiviteit</i>	10
4	Causale markering in Bijbelvertalingen	11
4.1	<i>Vertalingen en vertaaldoele</i>	11
4.2	<i>Vertaaldoele van de SV, NBV en BGT</i>	12
4.3	<i>Connectiefkeuzes</i>	14
4.4	<i>Mate van subjectiviteit</i>	16
5	Methode	18
5.1	<i>Materiaal</i>	18
5.2	<i>Steekproef</i>	19
5.3	<i>Analyse connectiefkeuze</i>	20
5.4	<i>Analyse van subjectiviteit</i>	23
5.4.1	<i>Domeinanalyse</i>	24
5.4.2	<i>SOC-analyse</i>	25
6	Resultaten	26
6.1	<i>Causaliteit in Bijbelvertalingen</i>	26
6.1.1	<i>Betrouwbaarheid</i>	26
6.1.2	<i>Causaliteit in de drie Bijbelvertalingen</i>	26
6.1.3	<i>Niet-causale relaties in de vertalingen</i>	29
6.1.4	<i>Type causaliteit in de drie Bijbelvertalingen</i>	30
6.2	<i>Connectiefkeuze in de drie vertalingen</i>	33
6.2.1	<i>Want</i>	35
6.2.2	<i>Omdat</i>	36
6.2.3	<i>Dus</i>	37
6.2.4	<i>Discourse markers</i>	38
6.2.5	<i>Daarom</i>	39
6.2.6	<i>Opdat en zodat</i>	40
6.2.7	<i>Andere causaliteitsmarkeringen</i>	42

6.3	Subjectiviteit van de drie vertalingen	42
6.3.1	<i>Gebruiksdomeinen in Bijbelvertalingen</i>	43
6.3.2	<i>SOC-typen in Bijbelvertalingen</i>	47
6.3.3	<i>Connectiefkeuze en subjectiviteit</i>	49
6.3.4	<i>Subjectiviteit in met want-gemarkeerde coherentierelaties</i>	52
7	Conclusie	52
7.1	<i>Connectiefkeuze</i>	52
7.2	<i>Mate van subjectiviteit</i>	54
8	Discussie	56
8.1	<i>Diachroon onderzoek</i>	56
8.2	<i>Connectiefkeuze in relatie tot de grondtekst</i>	57
8.3	<i>Connectiefkeuze in relatie tot begrijpelijkheid en subjectiviteit</i>	58
8.4	<i>Vertaalkeuzes en begrijpelijkheid</i>	60
9	Bibliografie	62

Bijlagen

Bijlage 1 Coherentierelaties in de Griekse en Hebreeuwse grondtekst

Bijlage 2 Analyseschema type relatie en connectief + codeboek

Bijlage 3 Schema subjectiviteitsanalyse: parafrasetesten + SOC-analyses

Samenvatting

Vertalers maken keuzes op basis van gestelde vertaaldoele. In dit onderzoek zijn we nagegaan welke invloed de vertaaldoele *taalgerichtheid* (bron- versus doeltaalgericht) en *beoogd publiek* (sterke versus zwakke lezers) hebben bij het vertalen van Bijbelteksten op de connectiefkeuze in en de mate van subjectiviteit van causale relaties. Een corpusanalyse van de Statenvertaling (SV; 1637), Nieuwe Bijbelvertaling (NBV; 2004) en Bijbel in Gewone Taal (BGT; 2014) laat zien dat de Statenvertaling de meeste causale connectieven bevat en de minste diversiteit in het type causale connectief kent: *want* markeert meer dan de helft van causale coherentierelaties. De NBV, gericht op sterke lezers, markeert de minste coherentierelaties. De BGT, gericht op zwakke lezers, expliciteert meer causale coherentierelaties dan de NBV. Complexe causale connectieven zoals *omdat* nemen in de BGT niet af. Enerzijds worden ze vervangen door nevenschikkers zoals *want* anderzijds verschijnen ze juist wanneer de andere vertalingen complexe causale naamwoordgroepen gebruiken.

Wat de mate van subjectiviteit betreft, zijn in de BGT meer epistemische coherentierelaties, als gevolg van het opknippen van zinnen, het toevoegen van modale werkwoorden en het expliciteren van inferenties. Een diepte-analyse laat zien dat het subjectiviteitsprofiel van *want* echter niet verschilt tussen vertalingen: het markeert in het overgrote deel subjectieve coherentierelaties.

Dit onderzoek laat zien dat de BGT een aantal ingrepen doet om de tekst begrijpelijk te maken voor haar zwakke lezers. Het onderzoek laat ook zien dat syntactische ingrepen zoals het opknippen van zinnen en toevoegen van modaliteit kan leiden tot subjectievere coherentierelaties. Vervolgonderzoek zal moeten uitwijzen of de syntactische aanpassingen daadwerkelijk leiden tot een begrijpelijke Bijbelvertaling voor de beoogde doelgroep van de BGT.

En Filippus liep toe, en hoorde hem den profeet Jesaja lezen, en zeide: Verstaat gij ook, hetgeen gij leest? En hij zeide: Hoe zou ik toch kunnen, zo mij niet iemand onderricht? En hij bad Filippus, dat hij zou opkomen, en bij hem zitten. Handelingen 8:30-31 (Statenvertaling)

1 Inleiding

Teksten vormen in onze huidige tijd één van de belangrijkste media om kennis over te dragen, in tegenstelling tot eeuwen geleden. Zo zijn de verhalen uit de Hebreeuwse Bijbel (Oude Testament) afkomstig uit een tijd waarin sprake was van een orale cultuur. Teksten werden daarbij mondeling overgedragen en pas later op schrift gesteld. Het vertalen van deze overgeleverde teksten betekent dat de vertaler interpretatieve keuzes moet maken, die aan de huidige discourse conventies voldoen. Lezers moeten de tekst in de doeltaal en -cultuur immers kunnen begrijpen (J. Sanders 2009). De vertaler maakt zijn keuzes op basis van gestelde vertaaldoele. In dit onderzoek gaan we na welke invloed de vertaaldoele *taalgerichtheid* en *beoogd publiek* hebben bij het vertalen van Bijbelteksten. Met *taalgerichtheid* bedoelen we of de vertaling brontaalgericht (Statenvertaling (SV), 1637) of doeltaalgericht (Nieuwe Bijbelvertaling (NBV), 2004; Bijbel in Gewone Taal (BGT), te verschijnen in 2014) is. *Beoogd publiek* onderscheidt vertalingen voor sterke lezers (SV en NBV) en zwakke lezers (BGT).

We richten ons in dit onderzoek op het effect van deze vertaaldoele op de connectiefkeuze in causale coherentierelaties. Eén van de belangrijkste voorwaarden voor het begrijpen van een tekst is immers dat de lezer causale verbanden kan leggen tussen verschillende onderdelen in de tekst. Vertalers zullen afhankelijk van hun vertaaldoele connectieven uit de grondtaal vertalen met een connectief in de doeltaal of juist impliciet laten, kiezen voor steeds hetzelfde connectief of juist variëren in het gebruik ervan. Het wel of niet markeren van causale coherentierelaties en het type connectief dat daarbij gebruikt wordt, heeft ook consequenties voor de interpretatie van de coherentierelatie. Vertalers laten bij het expliciteren namelijk zien hoe de relatie gelegd wordt. In de literatuur wordt de betekenis en het gebruik van connectieven gekarakteriseerd aan de hand van het concept *subjectiviteit*. Dit betreft de mate waarin de spreker deel uitmaakt van de betekenis van de linguïstische expressie (Pit 2003). Juist Bijbelteksten vormen een interessant corpus om onderzoek te doen naar subjectiviteit, omdat daarin zowel verteller en verschillende personages voorkomen. Ook kunnen deze personages namens een ander spreken (een profeet namens God of een schrijver namens iemand uit het verleden). De hoofdvraag die centraal staat in dit onderzoek, luidt als volgt:

Welk effect hebben de verschillende vertaaldoele van de Statenvertaling, Nieuwe Bijbelvertaling en de Bijbel in Gewone Taal op de connectiefkeuze in en de mate van subjectiviteit van causale coherentierelaties?

In hoofdstuk 2 tot en met 4 bespreken we het theoretisch kader waarbinnen de vraagstelling geplaatst kan worden. In hoofdstuk 2 komt de notie *causaliteit* aan bod en de verschillende manieren waarop causale relaties gemarkeerd kunnen worden. Hoofdstuk 3 beschrijft het concept *subjectiviteit* en de analysemethoden om de mate van subjectiviteit te bepalen. In hoofdstuk 4 komen de vertaaldoele van verschillende vertalingen aan bod en van daaruit worden de hoofdvraag en hypotheses uitgewerkt. In hoofdstuk 5 volgt de beschrijving van het materiaal dat gebruikt is voor het onderzoek en de gehanteerde analysemethoden. In hoofdstuk 6 volgen afzonderlijk de resultaten voor connectiefkeuze en subjectiviteit. Hoofdstuk 7 bevat de conclusies, een terugkoppeling naar de hypotheses en een bespreking van opmerkelijke resultaten.

2 Coherentie

2.1 Coherentierelaties

Elke dag lezen miljoenen mensen teksten. De vraag is echter of al die lezers deze teksten ook begrijpen. Begrijpen betekent niet alleen het lezen van woorden en (zins)delen, maar ook het leggen van relaties tussen de (zins)delen van een tekst. De betekenis van een tekst schuilt volgens Sanders en Spooren (2002) naast de betekenis van de zinnen of uitingen in de tekst, ook in de samenhang die je als hoorder of lezer ervaart tussen die zinnen en uitingen. Volgens hen zit de samenhang in de mentale representatie die de lezer of hoorder van die woorden maakt. Coherentie is dus een cruciale eigenschap van discourse (Spooren & Sanders 2008).

Het begrijpen van een tekst betekent dus dat een lezer een coherente mentale representatie van de tekst maakt, waarin de verschillende discourse-elementen aan elkaar zijn gerelateerd met coherentierelaties (Sanders & Noordman 2000; Sanders, Land & Mulder 2007). Sanders (1992:14) omschrijft een coherentierelatie als 'de betekenis van twee of meer discourse-segmenten die meer is dan de som van de geïsoleerde delen. In zin (1) is de interpretatie van de twee zinnen meer dan de som van de losse delen vanwege de causale relatie tussen de zinnen.

(1) [*De herder trekt verder met zijn kudde*]_{S1}. [*Het gras is verdord en dood*]_{S2}.

In zin (1) is het droge en verdorde gras de reden waarom de herder met zijn kudde verder trekt. Relaties worden afgeleid op basis van de (wereld)kennis van de lezer en de informatie die in de tekst gegeven is. In de literatuur wordt onderscheid gemaakt tussen verschillende soorten coherentierelaties. Zo zijn er naast causale relaties zoals in zin (1) onder andere ook additieve (2), temporele (3) en contrastieve (4) coherentierelaties (Spooren & Sanders 2008).

(2) [*De buurman ging naar Frankrijk*]_{S1} **en** [*de buurvrouw ging naar Zwitserland*]_{S2}.

(3) [*De buurman ging naar Frankrijk*]_{S1} **toen** [*de buurvrouw naar Zwitserland ging*]_{S2}.

(4) [*De buurman ging naar Frankrijk*]_{S1} **maar** [*de buurvrouw ging naar Zwitserland*]_{S2}.

In dit onderzoek staan echter causale coherentierelaties, zoals in zin (1), centraal.

2.2 Markeringen van coherentierelaties

In zin (2) tot (4) worden de coherentierelaties expliciet gemarkeerd door middel van een connectief. In zin (2) is sprake van twee nevenschikkende, gelijkwaardige zinnen verbonden door het voegwoord *en*. In zin (3) is sprake van een onderschikking, waarbij het voegwoord *toen* de tijdsverhouding uitdrukt tussen de hoofd- en bijzin. Tenslotte drukt het nevenschikkende voegwoord *maar* in zin (4) een tegenstelling uit tussen de beide zinnen. De coherentierelaties worden ook vaak impliciet gelaten. In zin (1) moet de lezer de relatie tussen de segmenten bijvoorbeeld zelf leggen. Geeft de auteur deze relaties in een tekst echter wel expliciet weer, dan kan dat met connectieven, zoals *want* en *omdat* en met signaalzinnen, zoals *het gevolg is* of *om die reden*. Deze markeringen helpen lezers om de coherentierelaties tussen zinnen te vormen. Ze helpen namelijk om nieuwe informatie in 'oude' informatie te integreren. De markeringen instrueren lezers hoe het nieuwe discourse-segment verbonden moet worden met het vorige segment (Britton 1994, in Evers-Vermeul 2005). De voorbeeldzinnen (5) en (6) laten zien dat de connectieven *want* en *omdat* aangeven dat de lezer S₂ op een causale manier met S₁ moet verbinden.

- (5) [*De herder trekt verder met zijn kudde*]_{S1}, **want** [*het gras is verdord en dood*]_{S2}.
 (6) [*De herder trekt verder met zijn kudde*]_{S1}, **omdat** [*het gras verdord en dood is*]_{S2}.

De markeringen in zin (5) en (6) zijn niet noodzakelijk om een tekst coherent te maken, maar ze vergemakkelijken wel het proces om een goede, coherente representatie te vormen. Ze vertellen de lezer namelijk niet alleen dat er een relatie is tussen twee segmenten maar ook op welke manier de segmenten verbonden zijn (Cozijn 2000).

De causale connectieven zijn op te delen in voorwaartse en achterwaartse connectieven. Bij voorwaarts causale connectieven gaat de oorzaak aan het gevolg vooraf, zoals in zin (7).

- (7) [*De man heeft het warm*]_{S1}. **Daarom** [*doet hij het raam open*]_{S2}.

De connectieven *dus*, *daarom* en *daardoor* drukken alle drie voorwaartse causaliteit uit, waarbij de (chrono)logische volgorde van de proposities wordt aangehouden. Deze connectieven zijn ook de meest frequent voorkomende voorwaartse causale connectieven (Pander Maat & Sanders 2001; Stukker 2005). Daarnaast zijn er de achterwaarts causale connectieven, zoals *want*, *omdat* en *doordat*. Hierbij gaat het gevolg aan de oorzaak vooraf, zoals in zin (2) en (3). De (chrono)logische volgorde van de proposities wordt daarmee doorbroken. Ook deze connectieven behoren tot de meest frequent voorkomende connectieven (Degand 2001). Andere causale connectieven zijn *zodat*, dat een gevolg uitdrukt en *opdat*, dat een doel uitdrukt. Beide representeren een nog niet gerealiseerd consequent, in tegenstelling met *omdat* en *daarom*.

Het type causaal connectief heeft gevolgen voor de syntactische complexiteit van de zin. Er zijn causale connectieven die twee nevenschikkende hoofdzinnen aan elkaar verbinden. Voorbeelden zijn de connectieven *dus* en *want*, zoals in zin (2). *Dus* fungeert echter in sommige gevallen ook als bijwoord (Evers-Vermeul 2010). Ook de connectieven *daarom* en *daardoor* zijn bijwoorden, zoals in zin (7). Andere causale connectieven, zoals *omdat* en *doordat*, kunnen alleen onderschikkende coherentierelaties uitdrukken, zoals in zin (3). Deze onderschikkende coherentierelaties zijn complexer dan nevenschikkende coherentierelaties. Evers-Vermeul en Sanders (2009) geven als verklaring dat er in onderschikkende relaties sprake is van een hiërarchische ordening en dat deze ordening afwezig is in nevenschikkingen. In nevenschikkingen is sprake van twee gelijkwaardige hoofdzinnen, die beide zijn geordend als bewerende hoofdzin. In onderschikkingen is sprake van een hoofdzin en een bijzin, waarbij de laatste syntactisch anders geordend is: het finiete werkwoord staat aan het einde van de zin. Zin (8) en (9) laten het verschil in hiërarchische ordening en syntactische volgorde zien.

- (8) Piet pakt de auto **want** [de band van zijn fiets_[onderwerp] is_[persoonsvorm] lek.]
 (9) Piet pakt de auto **omdat** [de band van zijn fiets_[onderwerp] lek is _[persoonsvorm].]

De wijze van expliciteren heeft dus gevolgen voor de syntactische complexiteit van de relatie, net zoals het type causaal connectief semantisch gezien gevolgen heeft voor de (chrono)logische volgorde van de zin. Semantisch gezien kan de manier van expliciteren ook gevolgen hebben voor de mate van subjectiviteit, het onderwerp dat in de volgende paragraaf centraal staat.

3 Subjectiviteit

In het dagelijks leven heeft subjectiviteit niet zo'n positieve betekenis. Is een tekst 'subjectief', dan bedoelen we dat de schrijver ervan een bepaalde gebeurtenis vanuit zijn eigen perspectief bekijkt, en de mening van anderen achterhoudt (Pit 2003). Linguïstisch ziet men subjectiviteit echter als 'de

mate waarin de spreker deel uitmaakt van de betekenis van de linguïstische expressie' (Pit 2003:96). Het concept 'subjectiviteit' kan gebruikt worden om subtiele betekenisverschillen in het gebruik van causale connectieven aan te geven. Pander Maat en Sanders (2001) laten zien dat de drie causale connectieven *daardoor*, *daarom* en *dus* als causale markeringsen alle drie twee dezelfde segmenten kunnen verbinden, maar toch verschillende relaties uitdrukken. Connectieven kunnen dus niet onbeperkt in elke causale coherentierelatie worden geplaatst.

In de literatuur wordt de mate van subjectiviteit op verschillende manieren uitgedrukt: onder andere op basis van het concept *Domain of Use* (gebruiksdomeinen) en het concept *Subject of Consciousness* (SOC). Evers-Vermeul (2005) geeft aan dat deze beide concepten als parallelle operationalisaties van de mate van subjectiviteit in causale relaties gezien kunnen worden. Beide beschrijven en verklaren de keuze van het connectief, hoewel ze opereren op verschillende niveaus: de domeintheorie gaat uit van de conceptuele relatie als geheel, terwijl de SOC-theorie zich richt op de linguïstische realisatie van een specifiek subjectief element binnen de relatie: de SOC.

3.1 Gebruiksdomeinen

Sweetser (1990) geeft aan dat connectieven betekenis kunnen hebben in drie verschillende domeinen die relevant zijn voor communicatie: het content-domein, het epistemische domein en het speech-act domein (1990:77).¹

(10) [*Jan komt terug*]_{s1} **want** [*hij houdt van haar*]_{s2}.

(11) [*Jan houdt van haar*]_{s1} **want** [*hij komt terug*]_{s2}.

(12) [*Wat ga je doen vanavond*]_{s1}, **want** [*er draait een goede film*]_{s2}.

Stukker (2005) geeft aan dat er in zin (10) een relatie is tussen twee situaties of gebeurtenissen die plaatsvinden in de wereld om ons heen: de observeerbare wereld. De causale relatie is een content-relatie. Zin (11) bevat een relatie tussen een argument (in dit geval een gebeurtenis in de observeerbare wereld in het tweede segment) en een conclusie (eerste segment). In zin (12) is het tweede segment een motivatie voor de taalhandeling in het eerste segment.

De content-relaties omvatten zowel volitionele relaties als non-volitionele relaties. De volitionele content-relaties zijn relaties waarin de menselijke intentie een rol speelt, terwijl die in non-volitionele contentrelaties afwezig is, zoals in zin (13) (Evers-Vermeul 2005:18).

(13) [*De temperatuur stijgt snel*]_{s1} **doordat** [*de zon schijnt*]_{s2}.

De verschillende gebruiksdomeinen verschillen in hun mate van subjectiviteit. Een non-volitionele contentrelatie (zin (13)) is een relatie waarin geen sprake is van menselijke interventie en kan zodoende getypeerd worden als het 'minst subjectief'. In een contentrelatie ziet een actor de situatie in het 'oorzaak'-segment als reden voor de intentionele actie die gerapporteerd wordt in het 'gevolg'-segment. Daarom is een volitionele contentrelatie subjectiever dan een non-volitionele relatie. Nog subjectiever is een epistemische coherentierelatie (zin (11)) waarin de causale relatie als

¹ Sanders, Spooren en Noordman (1992) en Evers-Vermeul (2005) delen coherentierelaties in op basis van vier primitieven. De vierde en laatste is de 'coherentiebron', waarbij wordt nagegaan of de relatie pragmatisch of semantisch is. Een semantische coherentierelatie is een relatie tussen twee segmenten op basis van de propositionele (objectieve) inhoud. Een pragmatische coherentierelatie is een relatie tussen twee segmenten op basis van de illocutionaire (subjectieve) betekenis van één of beide segmenten (Sanders e.a. 1992; Evers-Vermeul 2005; Stukker 2005). De content-relaties van Sweetser (1990) zijn vergelijkbaar met de semantische coherentierelaties en de epistemische en speech-act relaties met de pragmatische coherentierelaties die Sanders e.a. (1992) onderscheiden.

geheel niet objectief observeerbaar is. Het is de spreker die de epistemische relatie legt. Pander Maat en Sanders (2001) geven aan dat epistemische relaties van zichzelf een subjectief verschijnsel zijn, omdat gedachten en conclusies niet geobserveerd kunnen worden door omstanders. De spreker die de epistemische relatie rapporteert, stelt deze ook zelf vast en daarmee is deze relatie dus subjectiever (Stukker 2005:156). Het meest subjectief is de speech-act-relatie omdat deze relatie als geheel in de spreesituatie wordt gelegd, zonder een link naar de realiteit buiten het communicatieve 'hier en nu'.

De claim van onder andere Sweetser is dat 'er connectieven zijn die exclusief worden gebruikt om één van de drie coherentierelaties te markeren. Zo heeft het Engelse *since* een sterke voorkeur voor epistemische en speech-act-relaties (Sweetser 1990:82). Voor de Nederlandse connectieven laten Pander Maat en Sanders (1995) zien dat *daardoor* het meest frequent voorkomt in non-volitionele contentrelaties en juist niet in epistemische relaties. *Dus* komt daarentegen niet voor in non-volitionele contentrelaties. De connectieven *dus* en *daarom* kunnen daarentegen zowel volitionele content- als epistemische relaties markeren terwijl *daarom* ook nog gebruikt wordt in non-volitionele contentrelaties.

3.2 Subject of Consciousness

In tegenstelling tot het concept van de gebruiksdomeinen waar het draait om de relatie tussen de twee segmenten als geheel, ligt de focus van de SOC-methode op een specifiek element dat de subjectiviteit signaleert: de SOC. Nog specifieker richt het zich op de aan- of afwezigheid van de spreker als primair verantwoordelijke bron van de causale relatie (Stukker 2005).

Pander Maat en Sanders (2000, 2001) laten het verschil zien tussen een non-volitionele contentrelatie enerzijds en de content volitionele en epistemische relaties anderzijds. Ze stellen dat de laatste twee 'have in common that both crucially involve an animate subject, a person, whose intentionality is conceptualized as the ultimate source of the causal event' (2000:64). Non-volitionele contentrelaties bevatten dus geen levend subject, geen *Subject of Consciousness (SOC)* dat de causale relatie veroorzaakt, zoals zin (13) laat zien. De definitie van het concept 'subjectiviteit' is volgens hen de mate van zelfexpressie van de spreker, een definitie die geïntroduceerd is door Langacker (1985). Pander Maat en Sanders vatten subjectiviteit op als een schaal, gedefinieerd als 'de afstand tussen de spreker en de SOC die verantwoordelijk is voor de causale relatie' (2000:77). Een causale relatie wordt subjectiever naarmate de spreker meer verantwoordelijk is voor de inhoud van de causale relatie: hoe kleiner de afstand tussen de spreker en de SOC, hoe sterker de spreker conceptueel is geïntegreerd in de causale relatie. Hoe groter de afstand tussen de spreker en de SOC, hoe meer de mate van integratie van de spreker in de causale relatie afneemt (Stukker 2005).

Stukker en Sanders (2008) laten zien dat een causale relatie gelegd kan worden vanuit het perspectief van de auteur, de SOC, een ander karakter in de tekst, zoals één van de personages in een narratief (J. Sanders & Spooren 1997) of een combinatie daarvan. De afstand tussen spreker en SOC hangt af van twee factoren. Ten eerste hangt de afstand af van de aan- of afwezigheid van een SOC en dus van de mogelijkheid van de spreker om zich met deze SOC te identificeren.

(14) [De zon schijnt vandaag fel]_{S1}. De temperatuur stijgt snel]_{S2}.

(15) [De zon schijnt vandaag fel]_{S1}. [Het is verstandig om een pet te dragen]_{S2}.

In zin (14) kan de spreker zich niet identificeren met een SOC. De bron van de causale relatie ligt namelijk buiten een persoon. Dit type causale relatie kan dus geïdentificeerd worden als 'puur objectief'. In zin (15) daarentegen zijn de spreker en SOC dezelfde persoon: de spreker zelf is de bron

van de causale relatie doordat hij S_1 (argument) en S_2 (conclusie) verbindt. Hier is de relatie dus ‘maximaal subjectief’.

Ten tweede hangt de afstand tussen spreker en SOC af van de manier waarop de aanwezige SOC linguïstisch is gerealiseerd. Onderstaande voorbeelden laten verschillende SOC-types zien die linguïstisch zijn gemarkeerd.

- (16) De zon schijnt vandaag fel. Ik blijf zoveel mogelijk binnen.
- (17) De zon schijnt erg fel. Ze fietsen zonder jas naar school.
- (18) De zon schijnt erg fel. De kinderen duiken het zwembad in.
- (19) De zon schijnt erg fel. Er wordt veel ijs gegeten.

In zin (16) is sprake van een expliciete spreker: de meest subjectieve van de linguïstisch gemarkeerde SOC's. Net als bij een impliciete-spreker-SOC zijn de spreker en SOC hier dezelfde persoon, maar doordat de spreker expliciet aan zichzelf refereert als een element in de causale relatie, creëert de spreker een zekere mate van afstand tussen zichzelf als ‘communicator’ en haar rol binnen de causale relatie waarover ze communiceert (Pander Maat & Sanders 2000). In zin (17) tot en met (19) neemt de mate van subjectiviteit steeds verder af omdat de afstand tussen spreker en SOC steeds groter wordt. In zin (17) en (18) valt de SOC niet langer samen met de spreker; de SOC in de gevolg-zin is een andere actor. De actor is verantwoordelijk voor de causale relatie in de observeerbare wereld. De spreker draagt daar niet aan bij maar beschrijft de causale relatie als buitenstaander (Stukker 2005). Tenslotte is de SOC in zin (19) de minst subjectieve van de linguïstisch gemarkeerde SOC's omdat de SOC linguïstisch niet gerealiseerd wordt in de passieve constructie. Conceptueel is de SOC echter wel aanwezig.

3.3 Connectiefkeuze en subjectiviteit

Verschillende onderzoeken tonen aan dat taalgebruikers een systematische voorkeur voor een bepaald causaal connectief hebben om een bepaald type gebruiksdomein uit te drukken (Pit 2003; Pander Maat & Sanders 2000). De distributie van de causale connectieven komt in de meeste gevallen overeen met de mate van subjectiviteit. *Daardoor* en *doordat* komen vooral voor in non-volitionele contentrelaties, *daarom* en *omdat* in volitionele contentrelaties en *dus* en *want* in epistemische relaties (Pander Maat & Sanders 2001; Pit 2003; Stukker 2005). De onderzoeken laten daarmee zien dat een context die met *dus* en *want* wordt gemarkeerd, subjectiever is dan een context gemarkeerd met *daarom* of *omdat*.

Wanneer wordt gekeken naar de afstand tussen spreker en SOC, geven Pander Maat en Sanders (2000) aan dat in relaties die met *daarom* worden gemarkeerd, een zekere afstand is tussen de spreker en de SOC. In fragmenten met *dus* en *want* is de afstand echter klein of afwezig omdat spreker en SOC vaak dezelfde zijn (Pander Maat & Sanders 2001). *Daarom* past dus beter wanneer de afstand tussen spreker en SOC groter wordt, terwijl de voorkeur voor *dus* het grootst is wanneer de afstand tussen SOC en spreker het kleinst is.

Corpusonderzoeken laten ook zien dat er onder bepaalde omstandigheden connectieven worden gebruikt in een context waar het gebruikelijk is andere connectieven te gebruiken, waarbij subjectieve connectieven als *want* en *dus* bijvoorbeeld voorkomen in objectieve causale relaties (Pit 2003). Vergelijk zin (20) uit het onderzoek van Pander Maat en Degand (2001):

- (20) [*Ik had haast*]_{S1}, **daarom** / **dus** [*nam ik een taxi*]_{S2}.

In zin (20) kunnen zowel *dus* als *daarom* de causale relatie markeren. Pander Maat en Degand argumenteren dat een argument de acceptabelheid van een standpunt vergroot (2001:234). Een spreker gebruikt *daarom* wanneer een zekere reden voldoende acceptabel is voor de spreker en *dus* wanneer de spreker de hoorder min of meer wil dwingen de argumentatie te accepteren. Ook in zin (21) kunnen zowel *dus* als *daarom* voorkomen:

(21) [*Het was een warme dag*]_{S1}. **Dus / daarom** [*ging ik zwemmen*]_{S2}. (Sanders e.a. 2009:34,44)

Sanders, Sanders en Sweetser (2009) argumenteren dat *daarom* een volitionele relatie uitdrukt onafhankelijk van het perspectief (eerste of derde persoon). Het meer afstand creërende *daarom* legt de nadruk op het volitionele karakter van de gevolg-handeling van de SOC (Jan of ik) en *dus* legt de nadruk op het maken van de beslissing van binnenuit. Bovenstaande onderzoeken en voorbeelden laten zien dat de keuze van het connectief gevolgen heeft voor de interpretatie van de causale relatie en de mate van subjectiviteit.

Zowel de domein- als de SOC-modellering beschrijven en verklaren dus de connectiefkeuze die sprekers en schrijvers in causale relaties maken. Beide methoden geven volgens Evers-Vermeul (2005) eenzelfde indicatie van de mate van subjectiviteit: non-volitionele contentrelaties hebben per definitie geen SOC, epistemische en speech-act-relaties worden meestal gecombineerd met een impliciete-spreker-SOC en de expliciete SOC's zijn hoofdzakelijk voorbehouden aan de volitionele contentrelaties. Beide verklaringmodellen laten dus zien dat coherentierelaties kunnen verschillen in de mate van subjectiviteit en dat de keuze van het Nederlandse connectief onder andere bepaald wordt door deze mate van subjectiviteit. De vraag is of taalgebruikers hiermee rekening houden wanneer ze teksten schrijven of vertalen.

4 Causale markering in Bijbelvertalingen

4.1 Vertalingen en vertaaldoele

De vraag of taalgebruikers causale connectieven in coherentierelaties selecteren overeenkomstig de mate van subjectiviteit geldt niet alleen voor schrijvers die een nieuwe tekst schrijven, maar ook voor vertalers die een tekst van de ene taal overzetten in een andere taal. Voor een vertaling in het algemeen is altijd een originele tekst nodig. Maar geen enkele vertaling kan alle aspecten van deze originele tekst tegelijk laten zien. Vertalers maken vertaalkeuzes en in die keuzes gaat altijd iets verloren van de brontekst (De Vries 2007a). Dat geldt ook voor de Bijbelvertalingen, waar we ons in dit onderzoek op richten.

Vertaalkeuzes worden bepaald door zowel de brontekst als de vertaaldoele, zowel sociaal als cultureel georiënteerde doele (De Vries 2007b). In dit onderzoek staan drie vertalingen centraal: de Statenvertaling (SV, 1637), de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV, 2004) en de Bijbel in Gewone Taal (BGT, verschijnt 2014). De vertalingen hebben elk hun eigen vertaaldoele: de Statenvertaling is een brontaalgerichte vertaling en de Nieuwe Bijbelvertaling en de Bijbel in Gewone Taal zijn beide doeltaalgerichte vertalingen. De SV en NBV richten zich op de meer geoefende lezers en de Bijbel in Gewone Taal op de zwakke lezers. Het zijn juist deze vertaaldoele, *taalgerichtheid* (bron- versus doeltaalgericht) en *beoogd publiek* (sterke versus zwakke lezers), die zorgen voor een spanningsveld tussen enerzijds de originele boodschap van de oorspronkelijke schrijver en anderzijds de Nederlandse voorkeur van connectieven om bepaalde coherentierelaties te markeren.

Juist dit spanningsveld maakt een corpus samengesteld uit verschillende Bijbelvertalingen interessant.²

Onderstaande tekst uit Amos 5:14 laat een voor dit onderzoek belangrijk verschil zien tussen de vertalingen:

- (22) SV: Zoekt het goede, en niet het boze, **opdat** gij leeft; en alzo zal de HEERE, de God der heirscharen, met ulieden zijn, gelijk als gij zegt.
- NBV: Zoek het goede, niet het kwade. **Dan** zullen jullie leven, en dan zal de HEER, de God van de hemelse machten, met jullie zijn, zoals jullie altijd zeggen.
- BGT: Doe wat goed is en niet wat slecht is. **Want** dan zullen jullie echt leven. Dan zal de Heer, de machtige God, echt bij jullie zijn. Jullie zeggen immers zo vaak: God is bij ons.

In de NBV wordt het temporele connectief *dan* gebruikt als vertaling van het Hebreeuwse *imon*.³ De SV en BGT kiezen echter voor een explicieter, betekenisrijker connectief. In de NBV is het goede zoeken niet expliciet het middel of de oorzaak van de belofte die in de gevolg-zin gedaan wordt: echt leven. In de BGT is het doen van het goede daar echter wel de oorzaak van en in de SV is het het middel om het doel te bereiken. De vraag is of de vertaaldelen van de verschillende vertalingen effect hebben op de keuze van het connectief maar ook op de mate van subjectiviteit van coherentierelatie en markering (*want* is een subjectiever connectief dan *opdat*). De volgende hoofdvragen staan daarom centraal in dit onderzoek:

Hoofdvraag 1: *Welk effect hebben de verschillende vertaaldelen van de Statenvertaling, Nieuwe Bijbelvertaling en de Bijbel in Gewone Taal op de connectiefkeuze in causale coherentierelaties?*

Hoofdvraag 2: *Welk effect hebben de verschillende vertaaldelen van de Statenvertaling, Nieuwe Bijbelvertaling en de Bijbel in Gewone Taal op de mate van subjectiviteit van causale coherentierelaties?*

4.2 Vertaaldelen van de SV, NBV en BGT

De vertalers van de SV (1637) geloofden dat de Heilige Geest de Hebreeuwse en Griekse teksten heeft geïnspireerd, net als de vertalers van de NBV (2004) en de BGT (2014) dat geloven. Volgens de vertalers van de SV gold dat echter ook voor de talige en tekstuele vorm van de bronteksten (De Vries 2007b). De Statenvertalers hanteerden daarom de 'concordante vertalingsmethode', een woord-voor-woordvertaling. Daarbij werd gestreefd om hetzelfde vertaalequivalent te gebruiken voor een gegeven woord in de brontaal, ongeacht de lexicale patronen en collocaties in de doeltaal (De Vries 2007b). De vertalers kozen er ook voor om de volgorde en de woordcategorieën te behouden zoals die voorkomen in de bronteksten. De SV probeert de Hebreeuwse en Griekse grondtekst tot op zekere hoogte dus zo letterlijk mogelijk te volgen, voor zover dat geen

² Andere voordelen om Bijbelvertalingen te gebruiken zijn: 1) Ze bevatten diverse genres (zie paragraaf 4.1), 2) dezelfde indeling van boeken, hoofdstukken en versnummers over de vertalingen heen, zodat de fragmenten relatief makkelijk met elkaar te vergelijken zijn, 3) er zijn in veel gevallen digitaal beschikbaar 4) en ze worden niet door één individu gemaakt maar door een team vertalers, zodat effecten van persoonlijke voorkeur worden voorkomen (Evers-Vermeul, Degand, Fagard & Mortier *in press.*).

³ Het Hebreeuwse *imon* drukt causaliteit uit en wordt vaak vertaald met *omwille van*, *wegens*, *om te*, *opdat* en *zodat*.

onbegrijpelijk Nederlands oplevert (Blois 2008).

Tegenover brontaalgericht vertalen staat doeltaalgericht vertalen. De vertalers van de NBV en de BGT zijn ervan overtuigd dat een brontaalgerichte vertaling waarbij letterlijk en met vaste vertaalequivalenten wordt vertaald noch de brontekst noch de doeltaal recht doet. Het begrip 'context' is in de taal- en vertaalopvatting van de NBV-vertalers een sleutelbegrip. 'Wat vertaald dient te worden zijn geen woorden of zinnen, maar is een geheel van zinnen: een tekst. De tekst functioneert als context voor elke te vertalen zin binnen het geheel' (Spronk 2005:72). Het Grieks en Hebreeuws hebben hun eigen regels op lexicaal, syntactisch en stilistisch gebied. Vaak wijken die af van de conventies voor hedendaags Nederlands. In de NBV en BGT zijn de Hebreeuwse en Griekse taalkenmerken vervangen overeenkomstig de Nederlandse woordenschat, syntaxis, stijl en pragmatiek (Verheul 2007; De Vries 2007b). Vergelijk onderstaande verzen uit Genesis 23:1 van de SV en de NBV:

(23) NBV: *Sara leefde honderdzeventwintig jaar.*

SV: *En het leven van Sara was honderd zeven en twintig jaren; dit waren de jaren des levens van Sara.*

De omslachtige manier van omschrijven van leven en leeftijd wordt door de NBV-vertalers als een (Hebreeuws) taalkenmerk opgevat en daarom overgezet in een Nederlandse stijl (Spronk 2005). Het concordant vertalen van de SV zorgt ook voor veel herhalingen, die in beide andere vertalingen op basis van informatie in de context worden weggelaten. In (23) wordt de herhaling in de tweede zin van de SV in de NBV weggelaten. Een ander taalkenmerk van het Hebreeuws en het Grieks dat wel in de SV en niet in de NBV en BGT voorkomt, is de typisch Hebreeuwse en Griekse voltooid tegenwoordig deelwoord-constructie, zoals in zin (24) waar de SV kiest voor een Griekse tegenwoordige deelwoord-constructie.

(24) NBV: *Maar toen de man vertrokken was, ging hij overal breeduit rondvertellen wat er gebeurd was (...)*

SV: *Maar hij uitgegaan zijnde, begon vele dingen te verkondigen, en dat woord te verbreiden (...)*

Bovenstaande voorbeelden illustreren keuzes die de vertaler maakt op grond van de taalgerichtheid. Maar ook het beoogde publiek van de vertaling is van invloed op de keuzes die de vertaler maakt. Zo richt de NBV zich met name op sterke, ervaren lezers en de BGT op zwakke, onervaren lezers. Waar de NBV en BGT dus een duidelijk beoogd publiek hebben, richt de SV zich niet bewust tot een bepaald publiek. De vertalers van de SV hadden enkel het concordant vertalen als vertaaldool. Door het concordant vertalen zijn er lange zinnen, gelaagde zinnen, voorop geplaatste, bijvoeglijke of beknopte bijzinnen en voor het Nederlands ongebruikelijke constructies in de SV terecht gekomen. Dit maakt de SV alleen *geschikt* voor sterke, (zeer) ervaren lezers.

De NBV streeft, vanwege haar liturgische functie, namelijk 'met name naar voorleesbaarheid op het linguïstisch vlak en niet naar voorleesbaarheid in de zin van (inhoudelijk) begrijpelijk op het eerste gehoor' (De Vries 2007b:19). De tweede functie van de NBV is de cultuurhistorische functie: de Bijbel als literatuur en als algemeen cultuurbezit. Met literair bedoelen de NBV-vertalers dat zowel korte simpele zinnen, gewone woorden en soepele wendingen als lange gecompliceerde constructies en zeldzame woorden gebruikt worden. Beide functies vragen daarom om een geoefend leespubliek omdat hedendaags natuurlijk Nederlands niet hetzelfde is als begrijpelijk taalgebruik.

Datzelfde geldt voor de SV, die niet alleen complexe zinsconstructies en zeldzame, abstracte woorden bevat maar ook veel Hebreeuwse en Griekse constructies, zoals in zin (24). Ook de SV richt zich dus met name op sterke en ervaren lezers.

Voor de sterke lezers zijn dus meerdere bijbelvertalingen beschikbaar: de SV en NBV maar ook de NBG uit 1951 en de Willibrordvertaling. Een internationaal onderzoek naar functionele geletterdheid onder volwassenen laat zien dat 27,1 procent van de Nederlandse bevolking slechts korte teksten lezen over een concreet onderwerp en een bekende context, met een duidelijke structuur en heldere lay-out, duidelijk opgebouwde zinnen en frequent voorkomende woorden (Nederlandse Taalunie 2004). Voor deze bijna dertig procent van de Nederlandse bevolking is nog geen goede Bijbelvertaling beschikbaar.⁴ Een Bijbelvertaling in eenvoudig Nederlands zoals de Bijbel in Gewone Taal richt zich juist op die zwakke lezer, de lezer met beperkte leesvaardigheid (Verheul 2008). In de *Vertaalafspraken* van de BGT formuleren de vertalers de doelgroep als volgt: ‘de primaire doelgroep bestaat uit volwassen niet-geoefende, laaggeletterde lezers en lezers voor wie het Nederlands de tweede taal is, zowel doven als immigranten die een zekere band met christendom en geloof hebben’ (NBG 2009).⁵ ‘Omdat in de BGT de begrijpelijkheid van de tekst voorop staat, is het niet voldoende om het Grieks in goed Nederlands te vertalen. Terwijl andere vertalingen in principe genoeg hebben aan een vertaling die de Griekse brontekst in correct Nederlands weergeeft, wil de BGT een tekst produceren die op de eerste plaats begrijpelijk is’ (Brugge 2009). Inmiddels is ongeveer de helft van de Bijbelboeken vertaald en het streven is om in 2014 voor deze lezersgroep een complete vertaling beschikbaar te hebben. Bij elke keuze die is en zal worden gemaakt, is de begrijpelijkheid van de tekst de richtlijn voor het maken van vertaalkeuzes en voor de aard en het aantal toe te passen vertaaltransformaties. Tabel 1 geeft een overzicht van de vertalingen en hun vertaaldoelen.

Vertaling	Taalgerichtheid	Beoogd publiek
SV (1637)	Brontaal	Sterke lezers
NBV (2004)	Doeltaal	Sterke lezers
BGT (2014)	Doeltaal	Zwakke lezers

Tabel 1 Taalgerichtheid en beoogd publiek per vertaling

Zoals tabel 1 laat zien, ontbreekt een brontaalgerichte vertaling voor zwakke lezers. Tot nu toe is voor die doelgroep geen vertaling beschikbaar.⁶

4.3 Connectiefkeuzes

De SV vertaalt als brontaalgerichte vertaling ‘concordant’ en gebruikt zoveel mogelijk eenzelfde wordequivalent voor een woord in de grondtaal. Zowel het Grieks als Hebreeuws kennen veel

⁴ De vertaling *Het Boek* richt zich ook op de begrijpelijkheid maar is een vertaling uit het Engels, die in 1987 in het Nederlands beschikbaar kwam. Deze tekst geeft een parafrase van de brontekst en is dus geen vertaling (Het Boek, raadpleegbaar op: <http://www.hetboek.nl/hetboek-achtergr.php> (09-11-2010).

⁵ Naast leesniveau beïnvloedt voorkennis ook de verwerking van wel of niet gemarkeerde coherentierelaties. Kamalski, Sanders en Lentz (2008) vinden dat het effect van markeringen vooral geldt voor lezers met weinig voorkennis over het onderwerp. Voorkennis speelt hier minder een rol omdat bij alle vertalingen de primaire doelgroep bestaat uit lezers die een ‘band met het christelijk geloof hebben’.

⁶ De *Herziene Statenvertaling* (2010) is een brontaalgerichte vertaling, die meer dan de SV vertaalt omwille van de begrijpelijkheid en leesbaarheid. Deze vertaling richt zich echter niet met name op zwakke lezers.

(causale) voegwoorden en partikels die als causaal geïnterpreteerd kunnen.⁷ Daar waar de brontaal dus een relatie expliciteert, zal de SV dat ook doen met een vast wordequivalent.

De NBV en BGT bepalen echter op basis van de context of en welk connectief een coherentierelatie markeert. In de doeltaalgerichte vertalingen is het uitgangspunt van de vertalers dus om op grond van de structuur een indeling van de tekst te maken: welke teksteenheden horen bij elkaar en hoe verhouden zij zich tot elkaar? Op grond daarvan wordt bepaald of en welke verbindingswoorden er geplaatst moeten worden. Daarbij kijken de vertalers niet alleen naar de directe context maar ook naar de plaats die de tekst binnen een groter geheel inneemt. Eén van de toegepaste vertaaltransformaties in de NBV is die van de semantische herverdeling: een vertaaltransformatie waarbij er geen één-op-één-relatie met de brontaal is. De brontaaltekst wordt als het ware 'uitgekleed' zodat er een verzameling losse tekstelementen ontstaat die de vertaler weer op een nieuwe wijze samenvoegt (Langeveld 1994). Zo correspondeert de doeltaaltekst op semantisch niveau en niet meer op woordniveau met de brontaaltekst, waardoor een voegwoord in de doeltaal niet hoeft voor te komen in de brontaal en omgekeerd. De NBV en BGT streven dus niet altijd naar het vertalen van elk woord in de grondtaal met een vast vertaalequivalent in de doeltaal. Dat betekent dat beide vertalingen elementen in de grondtaal, dus ook causale relaties, impliciet kunnen laten. Onze hypothese voor het aantal causale connectieven luidt dan ook als volgt:

Hypothese 1: *De BGT en NBV laten meer causale relaties impliciet dan de SV.*

Deze hypothese wordt gesteund door een kleinschalig exploratief onderzoek van J. Sanders (2009). Daaruit blijkt dat de NBV minder causale relaties markeert dan de Statenvertaling maar wel meer complexere en preciezere coherentiemarkeringen gebruikt.

Het wel of niet markeren van causale coherentierelaties is ook van invloed op het tekstbegrip van het beoogd publiek. Lezers moeten in staat zijn een samenhangende mentale representatie van de tekst te construeren. Of dat lezers veel moeite kost, hangt af van de mate waarin coherentie wordt uitgedrukt in de tekst. Wanneer coherentierelaties in de tekst impliciet gelaten worden, moeten lezers zelf de relevante kennis activeren over het onderwerp en genre. Dat betekent dat de lezer deze kennis moet ophalen uit het langetermijngeheugen (Kintsch gebruikt hiervoor de term situatiemodel) en dat de kennis daar toegankelijk moet zijn (Kintsch 1998). Diverse onderzoeken laten zien dat met name zwakke lezers worden gesteund door de markering van deze coherentierelaties. Sanders, Land en Mulder (2007) vonden dat lezers hoger scoren op begripsvragen wanneer ze een versie met expliciete coherentierelaties lezen dan wanneer ze een impliciete versie lezen. De markering van coherentierelaties zorgt er namelijk voor dat lezers minder cognitieve energie kwijt zijn, omdat zij de relaties tussen de zinsdelen niet meer zelf hoeven te leggen (Land 2009:74-76). Dit leidt vervolgens weer tot kortere leestijden en een beter tekstbegrip. McNamara en Kintsch (1996) laten in twee experimenten namelijk zien dat de verwerkingskosten bij een niet-coherente tekst veel hoger zijn dan bij een coherente tekst. Lezers moeten daar meer inferenties maken, wat was terug te zien in de gemiddelde leestijden per woord: participanten die de niet-coherente tekst lazen hadden langere leestijden dan participanten die de coherente tekst lazen.

Met name zwakke lezers hebben baat bij het markeren van complexe causale coherentierelaties. Er zijn coherentierelaties die lezers door hun wereldkennis kunnen leggen, zoals

⁷ Zie bijlage 1 voor een uitgebreid overzicht van Griekse en Hebreeuwse voegwoorden en partikels en hun betekenissen afhankelijk van de context waarin ze verschijnen.

in de zin 'Dorothee gooit water op het vuur. Het vuur gaat uit'. Lezers activeren hun wereldkennis dat water vuur dooft. Wanneer echter sprake is van een indirecte causale relatie tussen situaties moet de lezer meer complexe inferenties maken om de causale verbinding te maken, zoals in 'Joey's broer was woest op hem. De volgende dag dreef Joey's lichaam in de rivier'. De lezer moet de inferentie maken dat de broer van Joey zo boos was dat hij Joey vermoordde en het lichaam in de rivier dumpte (Graesser, Singer en Trabasso 1994). Dergelijke inferenties zijn moeilijk voor zwakke en onervaren lezers. Het markeren van met name de complexe coherentierelaties stimuleert dus juist deze groep lezers. Die blijken hun werkgeheugen minder efficiënt te benutten. Hierdoor zijn ze minder goed in staat om verschillende informatie-eenheden tegelijkertijd te verwerken dan ervaren lezers. Bovendien hebben onervaren lezers meestal minder voorkennis, een beperktere woordenschat en kunnen zij vaak minder vlot lezen dan ervaren lezers waardoor hun korte termijngeheugen onder druk komt te staan (Land 2009:77).

Wat de explicitering van verbanden betreft, hebben de BGT-vertalers ook concrete afspraken gemaakt. In de *Vertaalafspraken* bij de BGT staat over verbanden het volgende: 'Vervanden tussen zinnen moeten altijd duidelijk zijn. De verbanden worden met voegwoorden en bijwoorden geëxpliciteerd. Reeksen korte zinnen zonder verband worden vermeden. Er worden alleen frequente verbindingswoorden gebruikt' (NBG 2009). Hoogfrequente verbindingswoorden zijn *en, want, omdat, maar* en *dus*. Als voorbeeld van laagfrequente woorden worden *ofschoon, indien, wanneer, kortom, samenvattend, echter* en *tevens* genoemd. Op basis van wetenschappelijk onderzoek (Land 2009; Sanders e.a. 2007) en op basis van de BGT-vertaalafspraken stellen we de volgende hypothese:

Hypothese 2: *De BGT expliciteert vaker causale coherentierelaties dan de NBV.*

Wanneer we beide hypothesen samennemen, verwachten we bij het aantal gemarkeerde causale connectiefrelaties de volgende verhouding: $SV < BGT < NBV$. De SV bevat dus de meeste gemarkeerde causale coherentierelaties, terwijl de NBV deze relaties het vaakst impliciet zal laten.

De vertalers van de BGT stellen ook dat de syntactische complexiteit van de zin zo laag mogelijk gehouden moet worden. Daarom gebruiken de vertalers korte zinnen (ongeveer tien woorden) met maximaal één bijzin. Ook hebben de vertalers een voorkeur voor een nevenschikkende markering met *want* of een markering als bijwoord, zoals *dus*, boven een onderschikkende met *omdat* of *zodat* vanwege de grammaticale complexiteit van de laatste. Tenslotte wordt de zinsvolgorde zoveel mogelijk (chrono)logisch gehouden en worden laagfrequente connectieven vermeden (NBG 2009). Samenvattend is de verwachting dat de syntactische complexiteit van de zin in de BGT invloed heeft op de keuze van het connectief. Dat leidt tot de derde hypothese:

Hypothese 3: *In de BGT komen meer connectieven als nevenschikkers en bijwoorden voor waar de SV en NBV meer onderschikkende connectieven gebruiken.*

4.4 Mate van subjectiviteit

Zoals eerder vermeld, gebruikt de SV zoveel mogelijk een vast equivalent voor een woord in de brontaal en laten de NBV-vertalers de keuze voor een connectief afhangen van de context. Of dit leidt tot een verschil in de mate van subjectiviteit is op voorhand niet duidelijk te voorspellen. Onderzoek van Degand (2004) laat zien dat vertalers van niet-religieuze teksten tekstkenmerken van de brontekst, zoals de mate van subjectiviteit en betrokkenheid van de spreker, lijken te respecteren. Ze keek of het Franse *puisque* en het Nederlandse *aangezien* vertaalequivalenten van elkaar waren.

Opvallend was dat de twee connectieven zeer verschillend zijn wat de mate van betrokkenheid van de spreker betreft en dat *aangezien* zelden vertaald wordt met *puisque*. Degand concludeert dat de vertaler de mate van betrokkenheid van de spreker in teksten lijkt te respecteren.

Met name in Bijbelvertalingen kunnen veel verschillende subjecten de coherentierelaties leggen. In verhalen kan bijvoorbeeld niet alleen de vertelinstantie een relatie leggen maar kunnen personages dat ook doen. Daarbij komt dat in de profetenboeken de spreker of schrijver niet altijd namens zichzelf spreekt maar ook namens anderen kan spreken (God en personen uit het verleden). Ook kan dezelfde spreker of schrijver, vertellend over zichzelf, als personage optreden in zowel verleden, heden als toekomst. Ook in de brieven kunnen de relaties gelegd worden in het 'hier en nu' en in het verleden of de toekomst en spreekt de schrijver of spreker namens anderen (gebruikmakend van *we*).

Een brontaalgerichte vertaling heeft als prioriteit de grondtekst zo getrouw mogelijk na te volgen, ongeacht de begrijpelijkheid van de tekst. Ook doeltaalgerichte vertalingen zullen in zekere zin loyaal zijn aan de brontaal en de grondtekst zo goed mogelijk weergeven. Pas wanneer de begrijpelijkheid en leesbaarheid in het geding komen, zullen de vertalers hiervan afwijken. Daarom verwachten we dat de Bijbelvertalers de mate van subjectiviteit en de betrokkenheid van de spreker zullen respecteren. Enerzijds is het aannemelijk dat in de SV door de woordelijke vertaling de mate van subjectiviteit meer overeenkomt met die in de brontaal dan die in de doeltaalgerichte vertalingen. In dit onderzoek gaan we echter niet de mate van subjectiviteit in de grondtekst na, maar vergelijken we voor alle vertalingen de mate van subjectiviteit per fragment. Anderzijds kiezen de BGT en NBV op basis van de context voor een bepaalde vertaling. Daarom is ook voor deze vertalingen te veronderstellen dat de mate van subjectiviteit overeenkomt met de mate van subjectiviteit in de brontaal.

Ook de doelgroepkeuze van de SV, NBV en BGT kan invloed hebben op de mate van subjectiviteit van de coherentierelaties. Enerzijds zullen alle vertalingen loyaal zijn aan de grondtekst maar anderzijds zal de begrijpelijkheid van de tekst bij de BGT centraal staan. De BGT zal omwille van de begrijpelijkheid causale relaties zo helder mogelijk weergeven. De vraag is daarom of in de BGT sprake is van subjectievere coherentierelaties dan in de andere vertalingen. Het kan namelijk zijn dat door de ingrijpende grammaticale veranderingen ook de mate van subjectiviteit van de relatie verandert. J. Sanders (2009) laat in een kleinschalig, exploratief onderzoek naar de Nieuwe Bijbelvertaling zien dat het expliciteren van causale relaties ertoe leidt dat er sterke interpretatieve keuzes gemaakt worden. Daarnaast kiest de BGT vaker voor nevenschikkende connectieven (*want* en *dus*) dan voor onderschikkende connectieven (*omdat* en *zodat*), omdat deze minder complex zijn vanwege het ontbreken van de hiërarchische ordening (Evers-Vermeul & Sanders 2009). Dat heeft gevolgen voor de mate van subjectiviteit, want *want* is subjectiever dan *omdat*.

De eerste vraag is of bron- en doeltaalgerichte vertalingen wel verschillen in de mate van subjectiviteit wanneer de begrijpelijkheid niet de hoogste prioriteit heeft. In dat geval zullen de SV en NBV onderling weinig verschillen in de mate van subjectiviteit, aangezien beide vertalingen zich, al dan niet bewust, richten op sterke lezers en zal de BGT ten opzichte van beide vertalingen wel verschillen. Verschilt de mate van subjectiviteit per vertaling dan is de vraag waar zich dit verschil in uit: verandert de coherentierelatie zelf qua gebruiksdomein en/of verandert het SOC-type (wordt de relatie subjectiever?) of verandert de markering van die relatie (is er een connectief gekozen dat normaal gesproken vooral in een subjectievere context gebruikt wordt?). De eerste en tweede deelvraag luiden daarom respectievelijk: 'Welk effect hebben de vertaaldoeleinden op het type gebruiksdomein, waarbinnen de causale coherentierelatie gelegd wordt?' en 'Welk effect hebben de

vertaaldoele van de Bijbelvertalingen op het type SOC, aan wie de verantwoordelijkheid voor de causale coherentierelatie wordt toegeschreven?’

Wel verwachten we dat de bevinding van Degand (2004), dat een vertaling min of meer dezelfde mate van subjectiviteit laat zien als de brontekst, door de BGT tenietgedaan kan worden wanneer geldt dat de begrijpelijkheid vraagt om aanpassingen. De vraag is dus met name of de begrijpelijkheid in de BGT boven een exacte weergave van de mate van subjectiviteit in de brontaal staat. De derde deelvragen luidt dan ook: ‘Komt het subjectiviteitsprofiel van het connectief overeen met de mate van subjectiviteit van de coherentierelatie waar het een signaal van is?’ In de eerste plaats gaat het om een vergelijking tussen het type gebruiksdomein en het type connectief in de verschillende vertalingen. Tenslotte gaat het in de tweede plaats om een diepteanalyse van het subjectiviteitsprofiel van het nevenschikkende connectief ‘want’. Omdat we geen specifieke verwachtingen hebben, zullen we deze drie deelvragen exploratief benaderen.

5 Methode

In dit onderzoek is van drie Bijbelvertalingen zowel de connectiefkeuze als de mate van subjectiviteit vastgesteld. Hierbij is rekening gehouden met de diversiteit aan genres in de vertalingen.

5.1 Materiaal

Voor de analyse is gebruik gemaakt van de brontaalgetrouwe Statenvertaling (Jongbloed-editie) en van twee doeltaalgerichte vertalingen, loyaal aan de brontaal: de NBV (2004) en de BGT (te verschijnen in 2014). De SV en NBV zijn digitaal geraadpleegd en delen van de BGT zijn beschikbaar gesteld door het Nederlands Bijbelgenootschap.⁸ Voor de analyse zijn Bijbelboeken en hoofdstukken genomen uit zowel het Oude Testament (OT) als het Nieuwe Testament (NT) die verschillende genres vertegenwoordigen. J. Sanders (2009) onderzocht in haar exploratieve onderzoek louter narratieve Bijbelteksten. Omdat onderzoek aantoonde dat de genres verschillen in complexiteit en omdat begrijpelijkheid voor zwakke lezers één van de vertaaldoele van de BGT is, is het belangrijk om deze spreiding van genres op te nemen in het onderzoek. In de BGT kan vanwege het begrijpelijkheidaspect het ene genre radicaler aangepast zijn ten opzichte van de brontaal dan het andere genre. Het corpus bestaat daarom uit Bijbelboeken die verschillende Bijbelse genres vertegenwoordigen, zoals tabel 2 laat zien.

Bijbelboek	Hoofdstukken	Grondtaal	Testament	Genre
Ruth	1-4	Hebreeuws	OT	Narratief
2 Samuel	1-15	Hebreeuws	OT	Narratief
Amos	1-9	Hebreeuws	OT	Profetisch
Joël	1-4	Hebreeuws	OT	Profetisch
Sefanja	1-3	Hebreeuws	OT	Profetisch
Markus	1-15	Grieks	NT	Narratief
Galaten	1-6	Grieks	NT	Epistolair
1 Tessalonicenzen	1-5	Grieks	NT	Epistolair

Tabel 2 Grondtaal, testament en genre van de geanalyseerde Bijbelboeken

⁸ SV en NBV zijn digitaal raadpleegbaar op www.biblija.net. Voor het beschikbaar stellen van fragmenten uit de BGT wil ik het Nederlands Bijbelgenootschap en in het bijzonder Clazien Verheul bedanken.

Voor de narratieve Bijbelboeken Ruth, 2 Samuel en Markus is in navolging van J. Sanders (2007, 2009) gekozen vanwege het voorkomen van meerdere personages, elk met hun eigen kijk op de gebeurtenissen waar andere personages niet van op de hoogte zijn. Voor Markus is gekozen omdat dit het oudste evangelie is uit het Nieuwe Testament waaruit de andere evangelisten een deel hebben overgenomen. Het Johannes-evangelie is nog niet in BGT-vertaling beschikbaar.

Joël, Amos en Sefanja zijn profetenboeken. Vriezen en Van der Woude (2000) laten zien dat profetische teksten syntactisch complexer zijn dan de narratieve teksten. De narratieve teksten zijn in de grondtalen opgebouwd volgens een vaste chronologische structuur waarin een narratief partikel wordt gebruikt en de zinnen volgens een vast schema worden opgebouwd: werkwoord, subject, object, indirect object en tot slot de adverbiale belang(en). In een niet-narratieve tekst, zoals de profetieën, beginnen zinnen echter vaker met een subject, object of bepaling, al naar gelang de nadruk. Ook lexicaal zijn de profetieën complexer dan de narratieven. Vriezen en Van der Woude (2000) laten zien dat de profetieën veel abstracte, niet-zintuiglijk waarneembare woorden bevatten. Onderzoek van onder anderen Bos-Aanen, Sanders en Lentz (2002) toont aan dat wanneer een tekst veel abstracte woorden bevat, de lezer meer moeite moet doen om een tekstrepresentatie te maken. Concrete en persoonlijke informatie wordt beter gereproduceerd omdat deze verwijst naar zintuiglijk waarneembare dingen. Bovendien geldt dat de tijd en context waarbinnen de profetie moet worden geplaatst niet altijd aanwezig is, dat de chronologische volgorde herhaaldelijk doorbroken wordt en dat oorzaak en gevolg niet duidelijk worden aangegeven (Vriezen & Van der Woude 2000).

Voor Joël, Amos en Sefanja is enerzijds gekozen omdat nog niet alle profetenboeken voor de BGT volledig vertaald zijn. Anderzijds zijn dit drie profetenboeken die qua inhoud hoofdzakelijk profetieën bevatten, waarbij de prediking gericht is aan een persoon, groep of heel volk. Andere profetenboeken zoals Jesaja, Jeremia en Ezechiël bevatten belijdenissen, persoonlijke ervaringen van de profeet bij de roeping of vervulling van het ambt, en verhalen waarbij gegevens over de profeet door zijn leerlingen zijn opgeschreven.

Galaten en 1 Tessalonicenzen zijn beide epistolaire teksten en de enige afgeronde brieven die de BGT-vertalers beschikbaar konden stellen. Kenmerken als abstracte woorden, syntactisch complexe zinnen en het doorbreken van de chronologische volgorde gelden ook voor de epistolaire teksten uit het Nieuwe Testament. Voor de brieven geldt daarnaast nog dat er gebruik wordt gemaakt van retorische stijlfiguren om de lezers te overtuigen. Ook gebruikt Paulus voorbeelden uit de hele bijbelse geschiedenis, waardoor personages uit het verleden, zoals Abraham naar het heden worden aangehaald. Voor zwakke lezers is dit moeilijk te begrijpen omdat ze of de voorkennis missen of de juiste inferenties niet kunnen maken (Smits 2003).

5.2 Steekproef

Het corpus is samengesteld door het selecteren van bijbelverzen waarin sprake is van een gemarkeerde causale relatie. Een tekstfragment is als 'causaal gemarkeerd' aangemerkt wanneer in tenminste één van de drie vertalingen één van de acht geselecteerde connectieven, *opdat*, *zodat*, *omdat*, *daarom*, *daardoor*, *doordat*, *want* en *dus*, in voorkomt. 740 fragmenten zijn op basis van dit criterium geselecteerd. Causale fragmenten die in alle drie de vertalingen impliciet of ondergespecificeerd zijn door middel van bijvoorbeeld een additief of temporeel connectief (Spooren 1997), zijn daarmee buiten beschouwing gelaten. Per geselecteerd fragment is gemarkeerd welke zinnen of zinsdelen deel uitmaken van de causale relatie, door middel van [..._{s1}] en [..._{s2}].

Voorbeeldzin (26) uit Ruth 1:13 laat zien welke analysestappen gemaakt worden bij de analyse van de connectiefkeuze.

- (26) BGT: \emptyset^9 [De Heer is tegen mij]_{S1}. **Daarom**₁ [heb ik zoveel ongeluk]_{S2}. En **daarom**₂ moeten jullie niet met mij meegaan.
 NBV: \emptyset [mijn lot is te bitter voor jullie]_{S1}; \emptyset [de HEER heeft zich tegen mij gekeerd]_{S2}.
 SV: **Want**₃ [het is mij veel bitterder dan u]_{S1}; **maar** [de hand des HEEREN is tegen mij uitgegaan]_{S2}.

Het fragment in (26) is drie keer in onze steekproef opgenomen. Omdat in de BGT *daarom*₁ voorkomt, is nagegaan wat daarin de S₁ en S₂ zijn, de zinnen waartussen de relatie wordt gelegd. Daarna is ook in de andere vertalingen nagegaan welke zinnen de equivalenten zijn van die S₁ en S₂. Ook is voor deze vertalingen nagegaan welk type relatie er is tussen de zinnen. In de NBV is de causale relatie impliciet gelaten. In de SV is de relatie contrastief, gemarkeerd met *maar*.

In hetzelfde fragment staan nog meer causale connectieven, namelijk *daarom* in de BGT en *want* in de SV. *Daarom*₂ markeert in de BGT een relatie die in de andere vertalingen afwezig is, omdat de BGT hier een inferentie expliciet maakt. In zo'n geval is in de analyse de markering alleen voor de BGT meegenomen en bij de NBV en SV als 'missing value' genoteerd. Tenslotte bevat de SV de S₂ van een met *want*-gemarkeerde coherentierelatie waarvan S₁ in Ruth 1:12 staat en markeert de SV. Bovenstaand vers uit Ruth 13 laat zien hoe complex het analyseren van coherentierelaties is in Bijbelvertalingen. Niet alleen bevat één vers soms meerdere causale coherentierelaties, maar ook kan het tweede deel van de ene coherentierelatie tevens het eerste deel van een andere coherentierelatie zijn, zoals de SV in zin (26) laat zien.

5.3 Analyse connectiefkeuze

Twee beoordelaars zijn per fragment in zowel SV, NBV als BGT onafhankelijk van elkaar nagegaan of er sprake is van een causale coherentierelatie. Tabel 3 laat zien welk type causale relaties worden onderscheiden en hoe ze gemarkeerd worden.

Type relatie	Type markering/formulering
Causaliteit tussen zinnen met finiete werkwoordsvervoeging	<ul style="list-style-type: none"> - Connectieven: <i>opdat, (zo)dat, doordat, daardoor, (om)dat</i>¹⁰, <i>daarom (dat)</i>¹¹, <i>dus, want, dewijl/overmits/dies</i>¹² - Parafrases: <i>het gevolg dat, nu dan ook, op grond van</i> - Causale discourse markers: <i>immers, dus, namelijk</i>
Causaliteit binnen samengestelde zin:	Causaal + te + infinitief: <i>om + te, door + te, met de bedoeling + te</i>
Causaliteit binnen een zin	Causaal voorzetsel + NP: <i>vanwege, door (middel van), om, omwille (van), dankzij</i>

Tabel 3 Classificatie van causale relaties tussen zinnen en zinsdelen en de markering ervan

⁹ \emptyset is het symbool voor een impliciet gelaten relatie.

¹⁰ *Dat* in de betekenis van *omdat* komt slechts één keer voor, in 2 Samuel 2:5.

¹¹ Cataforisch (vooruitwijzend) *daarom* staat onder andere in 2 Samuel 10:3.

¹² *Dies* komt slechts één keer voor in 2 Samuel 15:31; *overmits* alleen in Galaten 4:6.

Allereerst onderscheiden we het type causaliteit tussen segmenten waar beide segmenten een finiet werkwoord bevatten, zoals in zin (26). Deze finiete segmenten kunnen net als in zin (26) door een (verouderd) connectief worden verbonden, maar ook door middel van een parafraze zoals in 1 Tessalonicenzen 3:7 waar *dat komt door* de causale relatie markeert. Tenslotte vallen ook de causale discourse markers onder causale markeringen. Evers-Vermeul (2010) stelt dat *dus* een dubbelrol kan vervullen. Het kan een markeerder zijn van een causale coherentierelatie en het kan de informatiestatus van de zin signaleren. In dergelijke fragmenten markeert *dus* een conclusie die de schrijver (of spreker) bekend veronderstelt bij de lezer, zoals in zin (27).

(27) BGT: [Wel moesten we geld inzamelen voor de arme mensen]_{S1}. [Daar heb ik dus mijn best voor gedaan]_{S2}.

Dus markeert hier een causale conclusie-relatie maar het geeft ook aan dat deze conclusie voor de handliggend is. Het zegt dus iets over de informatiestatus, namelijk dat het vanzelfsprekend is. Hetzelfde geldt voor *immers* en *namelijk*. Beide zijn echter geen connectieven zoals *dus*, maar geven wel een causale notie aan en ze geven dezelfde informatiestatus als *dus*, namelijk dat wat gezegd wordt, bekend is bij de lezers (Evers-Vermeul 2010).

Een ander type causale relaties is het type waarbij één van de segmenten een infiniet werkwoord bevat, zoals in zin (28), waar een fragment uit Markus 4:21 genomen.

(28) NBV: [Je steekt toch geen lamp aan]_{S1} om [hem onder een korenmaat te zetten]_{S2}.

De S_1 bevat in (28) een finiet werkwoord (*steekt*) maar S_2 bevat in dit geval geen finiet werkwoord omdat er sprake is van een infiniete bijzin waarin ook geen onderwerp aanwezig is. Toch is sprake van causaliteit, want de infiniete S_2 drukt hier een doel uit. Tenslotte kan er ook nog sprake zijn van causaliteit binnen de zin, wanneer er sprake is van een causaal voorzetsel. Het onderscheid tussen deze drie typen is noodzakelijk omdat het kan zijn dat in één van de vertalingen een causaal connectief voorkomt, die in de andere vertalingen afwezig is. Het brengt een nuance aan in verschillen tussen vertalingen: geen causale coherentierelatie tussen twee finiete segmenten betekent niet per definitie dat de causaliteit niet op een andere manier wordt uitgedrukt.

Bij niet-causale coherentierelaties zijn we nagegaan van welk type relatie dan wel sprake is. Tabel 3 geeft een overzicht van de verschillende type relaties, die voor een deel teruggaan op de indeling van J. Sanders (2009).

Type relatie	Type markering/formulering
Additief	<i>en, nogmaals, ook</i>
Temporeel	<i>(en) nu, (nu) dan, voorts, (al)zo, ten tijde, daarna, daarop, waarop, eer, zodra, als (zo), indien, totdat, nadat</i>
Contrastief	<i>maar, toch, hoewel, integendeel, tenzij</i>
Rest	<ul style="list-style-type: none"> - comparatief: <i>zo(als), evenals, gelijk als, alzo, ook</i> - overig referentieel: <i>hiermee, daarmee, hierover, daarvan, daarover, op die manier</i>

Tabel 4 Typen andere coherentierelaties en hun markering

In de literatuur worden naast causale coherentierelaties additieve, temporele en contrastieve coherentierelaties het meest genoemd (o.a. Spooren & Sanders 2008, Evers-Vermeul & Sanders 2009). Deze worden daarom als aparte categorie onderscheiden. Zin (2) tot (4) geeft van elk type

relatie een voorbeeld. De rest-categorie bevat minder voorkomende coherentierelaties en overige referentiële markeringsen.

Tot slot zijn er nog drie categorieën, namelijk *impliciet*, *niet van toepassing* en *herformulering*. *Impliciet* wil zeggen dat de coherentierelatie causaal geïnterpreteerd kan worden maar de vertalers hebben ervoor gekozen geen connectief te gebruiken om de relatie te markeren.¹³ Een voorbeeld is zin (26) waar de NBV de causale coherentierelatie impliciet laat terwijl de BGT dezelfde relatie markeert met *daarom*. Zin (26) is ook een voorbeeld waar bij de NBV en SV de categorie *niet van toepassing* geldt. Het gaat hier namelijk om een relatie die niet aanwezig is in deze vertalingen omdat één segment (S_2) ontbreekt in beide vertalingen. Het kan ook zijn dat de informatie wel aanwezig is maar op een andere plaats staat waardoor de coherentierelatie ook niet meer te leggen is.

Tot slot is er nog de categorie *herformulering*, waar zowel niet-causale naamwoordgroepen, bijvoeglijke bijzinnen, voltooid tegenwoordige deelwoordconstructies en de *(om) + te + infinitief-constructie* onder vallen. De SV bevat tegenwoordig deelwoordconstructies, zoals *maar hij uitgegaan zijnde*, *begon vele dingen te leren*. Deze constructies, ook wel *gerunds* genoemd, geven een gelijktijdige handeling aan (Jansen & Lentz 2002). Een voorbeeld van een naamwoordgroep staat in zin (29) en van een bijvoeglijke bijzin in (30):

(29) BGT: Maar Egypte zal verwoest worden en Edom zal een droge woestijn worden. **Want** hun inwoners hebben Juda aangevallen en onschuldige mensen gedood.

NBV: Maar Egypte wordt een woestijn en Edom een kale woestijn, **om** hun misdaden tegen Juda, **om** het onschuldig bloed dat ze daar hebben vergoten. (Joël 4:19)

(30) BGT: Joab zag dat de vijanden van twee kanten kwamen. **Daarom** verdeelde hij de soldaten van Israël in twee groepen.

NBV: Joab, **die zag dat hij op twee fronten werd bedreigd**, koos de allerbeste soldaten van Israël uit en stelde deze op tegen de Arameeërs. (2 Samuel 10:9)

Bijlage 2 bevat het analyseschema inclusief criteria (A) en het codeboek (B) dat gebruikt is bij de analyse van het type coherentierelatie en de coherentiemarkering.

Totaal zijn 740 causale fragmenten geselecteerd en vervolgens door twee beoordelaars onafhankelijk van elkaar geanalyseerd. Als pilot zijn 128 van de 740 causale fragmenten uit *Amos*, *Ruth* en *Sefanja* onafhankelijk door twee beoordelaars geanalyseerd. Over drie vertalingen zijn dat dus 384 analyses. Een correlatietest laat zien dat er sprake is van een grote samenhang tussen beide beoordelaars, zowel bij de beoordeling van het aanwezig zijn van en het type coherentierelaties ($r_{\text{Phi}} = .88$; $p < .001$), het type connectief ($r_{\text{Phi}} = .96$; $p < .001$) als bij ander type coherentierelatie ($r_{\text{Phi}} = .89$, $p < .001$). Vervolgens zijn de verschillen besproken en hebben we aanvullende criteria opgesteld voor de analyse van de overige fragmenten.

Verschillen tussen de beoordelaars bij het type coherentierelatie betreffen ‘slips of the pen’ of het verschil in benoemen van ‘herformulering’ of ‘niet van toepassing’ wanneer een S_1 - of S_2 -zin in

¹³ Voor de categorie *impliciet* geldt dat er onderscheid is tussen ‘wel causaal maar niet benoemd’ en ‘niet causaal’. De categorie *impliciet* is systematisch anders dan de categorie *ander type coherentierelatie*, omdat vertalers met laatstgenoemde categorie expliciet uitdrukken dat ze geen causaliteit willen leggen.

de ene vertaling marginaal in een NP voorkwamen.¹⁴ Verschillen bij het beoordelen van het type connectief ging in alle gevallen ook om ‘slips of the pen’ en bij het beoordelen van de andere type coherentierelaties lag het probleem vooral bij ambigue markeringen, zoals *(al)zo*, *daarop* en *waarop*. De markering *(al)zo* kan zowel een temporele als comparatieve markering zijn. Het criterium is daarom aangepast: is het te vervangen door ‘als’ dan is er sprake van een temporele markering en is het vervangbaar door ‘op die manier’ dan is de coherentierelatie ‘comparatief’.

Na de pilot hebben de twee beoordelaars ook de andere Bijbelboeken, *2 Samuel*, *Joël*, *Markus*, *Galaten* en *1 Tessalonicenzen*, geanalyseerd. Een correlatietest laat zien dat er ook bij deze fragmenten sprake is van een grote samenhang tussen beide beoordelaars, zowel bij de beoordeling van het type coherentierelaties ($r_{\text{phi}} = .87$; $p < .001$), het type connectief ($r_{\text{phi}} = .96$; $p < .001$) als bij ander type coherentierelatie ($r_{\text{phi}} = .92$, $p < .001$). Een systematisch verschil bij het type coherentierelatie betrof de analyse van *uit* in de SV, zoals in Galaten 3:2.

(31) SV: *Dit alleen wil ik van u leren: hebt gij den Geest ontvangen uit de werken der wet, of uit de prediking des geloofs?*

Eén van de beoordelaars beoordeelde deze *uit* als causaal voorzetsel terwijl de ander het als herformulering aanmerkte. Hetzelfde gold voor het voorzetsel *tot*, dat in sommige gevallen ook causaliteit uitdrukt. Na het onafhankelijk beoordelen van alle 740 fragmenten, hebben de beoordelaars de verschillen besproken tot er consensus bereikt was. Dat leidde tot een uiteindelijke dataset, die gebruikt is bij de statistische analyse van de connectiefkeuze in de verschillende vertalingen.

5.4 Analyse mate van subjectiviteit

Voor de subjectiviteitsanalyse zijn drie connectieven als uitgangspunt genomen: *want*, *dus* en *daarom*. Voor deze drie connectieven is niet alleen gekozen omdat het de meest voorkomende connectieven zijn maar ook omdat verschillen in subjectiviteit juist hier te zien zijn: *want* en *dus* zijn de meest subjectieve connectieven. Bovendien heeft de BGT voorkeur voor nevenschikkende connectieven boven onderschikkende connectieven. *Daarom* is in de BGT interessant omdat dit een connectief is dat de (chrono)logische volgorde van de zin aanhoudt en in tegenstelling tot *omdat* een nieuwe regel kan inleiden. Voor het selecteren van *want*, *dus* en *daarom* zijn de fragmenten uit de BGT als uitgangspunt genomen, waarbij alle 48 fragmenten met *dus* in de BGT geselecteerd zijn, 51 fragmenten met *daarom* en 58 met *want*. Voor *daarom* en *want* geldt dat de fragmenten zijn geselecteerd naar evenredigheid van genre en grootte van het Bijbelboek. Zo zijn er meer fragmenten met *want* en *daarom* uit 2 Samuel (vijftien hoofdstukken) genomen dan uit Ruth (vier hoofdstukken).

De mate van subjectiviteit is bepaald door het maken van zowel een domeinanalyse als een SOC-analyse. J. Sanders (2009) beoordeelde de subjectiviteit van een coherentierelatie aan de hand van het aanwezigheid causale connectief. Een subjectieve coherentierelatie is dan een relatie waar zinnen verbonden werden met *want* of *dus*. In dit onderzoek bepalen we de mate van subjectiviteit van een coherentierelatie onafhankelijk van het causaal connectief dat in het fragment voorkomt. De domein- en SOC-analyses zijn gemaakt voor fragmenten waarin sprake is van een causaal te

¹⁴ Voorbeelden betreffen o.a. Markus 3:22 (SV en NBV: *overste der duivelen/demonen* versus S_2 uit de BGT: *Want satan is de leider van de kwade geesten.*) en 2 Sam:2:27 (SV + NBV: *zijn/hun broeders* versus S_2 uit de BGT: *Want wij horen bij hetzelfde volk als jullie.*)

interpreteren relatie. Dat zijn die fragmenten waarbij de zinnen verbonden zijn door een causaal connectief, de causale relatie impliciet is gelaten of waarin de causale relatie is ondergespecificeerd door middel van een temporeel of additief connectief (Spooren 1997). Omdat de BGT als uitgangspunt genomen is, kan het zijn dat in de parallelle vertalingen, de SV en NBV, sprake is van een niet causaal te interpreteren relatie, zoals een contrastrelatie, een herformulering (zin (30) of een relatie die niet voorkomt (zin (26)). In zo'n geval is een subjectiviteitsanalyse niet mogelijk.

Vervolgens is nagegaan of het subjectiviteitsprofiel van *want* per vertaling verschilt. Het connectief *want* is interessant omdat het een nevenschikkende en subjectieve causale markeerder is. De BGT heeft voorkeur voor nevenschikkende connectieven dus is de vraag of de BGT deze markering ook gebruikt voor objectieve coherentierelaties. Voor deze analyse is een corpus samengesteld dat bestaat uit 55 *want*-fragmenten per vertaling. Voor de BGT zijn de fragmenten gebruikt die ook voor de domein- en SOC-analyses zijn geselecteerd en voor de NBV en SV zijn de *want*-fragmenten die daarin voorkomen aangevuld met andere *want*-fragmenten. Hoewel het dus gaat om andere tekstverzen is wel gekozen voor een gelijke verhouding van genre en zo mogelijk een gelijk aantal fragmenten per vertaling per Bijbelboek.

5.4.1 Domeinanalyse

Stukker (2005) en Evers-Vermeul (2005) onderscheiden vier domeinen: speech-act, epistemisch, volitioneel content- en non-volitioneel content, geordend van respectievelijk uiterst subjectief tot uiterst objectief, zoals we paragraaf 2.1 hebben laten zien. In dit onderzoek voegen we daar het domein *mental states* aan toe, een domein tussen de epistemische en volitionele contentrelaties. Mental states kunnen betrekking hebben op gedachten, gevoelens en motiveringen waarbij het mentale proces centraal staat. Zin (32) geeft een voorbeeld van zo'n mental state.

(32) BGT: Zelf kon ik niet weg uit Athene. Daarom **besloot** ik om mijn vriend Timoteüs naar jullie toe te sturen.

Besloot wijst in bovenstaand voorbeeld uit Galaten 3:1-2 naar de besluitvorming van het ik-personage. Hier staat niet de handeling die besloten wordt centraal maar het mentale proces van besluitvorming zelf. We menen dat voor dit type aanduiding een extra domein gerechtvaardigd is. Tabel 5 geeft een overzicht van de verschillende domeinen, inclusief de parafrases.

	Domein	Parafrase
1.	Speech-act	Situatie P leidt tot de volgende <i>taalhandeling</i> : <i>Taalhandeling</i> Q komt voort uit de volgende situatie:
2.	Epistemisch	Situatie P leidt tot de volgende <i>conclusie</i> : <i>Conclusie</i> Q komt voort uit de volgende situatie:
3.	Mental state	Situatie P leidt tot de volgende <i>mentale toestand</i> : <i>Mentale toestand</i> Q komt voort uit de volgende situatie:
4.	Content volitioneel	Situatie P leidt tot de volgende <i>handeling</i> : <i>Handeling</i> Q komt voort uit de volgende situatie:
5.	Content non-volitioneel	Situatie P leidt tot de volgende <i>situatie</i> : <i>Situatie</i> Q komt voort uit de volgende situatie:

Tabel 5 Parafrases per gebruiksdomein

Voor de domeinanalyses is gebruik gemaakt van de parafrazetesten die Stukker (2005) en Evers-Vermeul (2005) gebruikten. Naast de vijf domeinen wordt de zesde categorie *anders* gehanteerd,

voor die gevallen waarvoor geldt dat geen enkele parafrase in aanmerking komt omdat de coherentierelatie niet causaal te interpreteren is. Per causale coherentierelatie is de parafrasetest toegepast, zoals zin (33) uit Ruth 3:18 (SV) laat zien.

(33) [*Zit stil, mijn dochter*]_{S1}. **Want** [*die man zal niet rusten tot hij deze zaak voleind heeft*]_{S2}.
 [*die man zal niet rusten tot hij deze zaak voleind heeft*]_{S2}.

Situatie P leidt tot de *situatie / *handeling / *mentale toestand/ *conclusie / **taalhandeling**
 [*Zit stil, mijn dochter*]_{S1}.

Bijlage 3A bevat de verschillende analysestappen van de parafrasetest inclusief voorbeelden en bijlage 3B bevat per domein een parafrasetest inclusief voorbeeld. Ook worden per domein de aanvullende criteria weergegeven.

5.4.2 SOC-analyse

Per fragment is de mate van subjectiviteit ook nagegaan aan de hand van het SOC-type, aan wie de verantwoordelijkheid voor de causale coherentierelatie wordt toegeschreven. Bij het bepalen van het type SOC wordt gekeken naar de consequent-zin en niet naar het antecedent, omdat de informatie uit de antecedent-zin niet altijd genoeg is: de actor die de contentrelatie legt, wordt namelijk niet altijd genoemd. In zin (35) is bijvoorbeeld sprake van een volitionele contentrelatie waarbij in S₁ de actor niet genoemd wordt. In S₂, de consequent-zin, wordt de actor (een man) genoemd.

(34) [*In de tijd dat de rechters het volk leidden, brak er een hongersnood uit in het land*]_{S1}. [*Een man trok **daarom** met zijn vrouw en zijn twee zonen weg uit Betlehem in Juda, om een tijdlang in de vlakke van Moab te gaan wonen.*] (Ruth 1:1; NBV-vertaling)

De SOC-typen zijn overgenomen van Stukker (2005) en Evers-Vermeul (2005). Tabel 6 geeft een overzicht van de typen SOC's met de voorbeelden. Bijlage 3C bevat voor elk type SOC een voorbeeld uit het corpus en de extra criteria.

SOC-type	Linguïstische realisering
Impliciete spreker	∅ Spreker legt de causale relatie maar is linguïstisch niet gerealiseerd.
Expliciete spreker (inclusief geciteerde sprekers)	<i>ik, we/wij, 'jij en ik', generiek 'je', me</i>
Pronominale SOC (2 ^e en 3 ^e persoon)	<i>jij, hij, zij, u, anaforsch die</i>
Nominale SOC (3 ^e persoon)	<i>de discipelen, Ruth (eigennamen)</i>
Niet-gespecificeerde-SOC	<i>men, iemand, passieve constructies met impliciete actor (worden en zijn), constructies waarbij de personage een recipiënt is en geen actor (krijgen)</i>
Geen SOC	-- Causale relatie ontstaat buiten eventuele actoren om

Tabel 6 SOC-typen inclusief linguïstische marking

De verschillende SOC-typen variëren in conceptuele afstand tot de spreker en daarmee in subjectiviteit. Een impliciete spreker-SOC is daarbij het meest subjectief en een afwezige SOC is het meest objectief. Stukker & Sanders (2009) laten zien dat bij pronominale uitingen de afstand tussen

SOC en spreker minder groot is dan bij nominale uitingen. Pronominale uitingen worden namelijk gebruikt in een context waarin de persoon naar wie wordt verwezen al is geïntroduceerd en daardoor conceptueel 'toegankelijk' is.

6 Resultaten

6.1 Causaliteit in Bijbelvertalingen

6.1.1 Betrouwbaarheid

In totaal zijn 740 causale coherentierelaties geanalyseerd die in tenminste één van de drie bijbelvertalingen gemarkeerd zijn met een causaal connectief. Vervolgens werd in de andere vertalingen ook nagegaan van wat voor relatie sprake was. Totaal zijn dus 2220 analyses uitgevoerd.

Een overall correlatietest laat zien dat er sprake is van een grote samenhang tussen beide beoordelaars, zowel bij de beoordeling van het type coherentierelaties ($r_{\text{Phi}} = .86$; $p < .001$), de connectiefkeuze ($r_{\text{Phi}} = .96$; $p < .001$) als bij ander type coherentierelaties ($r_{\text{Phi}} = .91$, $p < .001$). Alle fragmenten waarin de beoordelaars verschilden van analyse zijn besproken, waarna er één dataset opgesteld is waarover consensus bestond bij beide beoordelaars. Deze dataset is voor alle statistische analyses gebruikt.

6.1.2 Causaliteit in de drie Bijbelvertalingen

Allereerst is nagegaan of de causaliteit die in de ene vertaling gemarkeerd is met een causaal connectief ook terugkomt in de andere vertalingen, ofwel dat er in die andere vertalingen sprake is van *impliciete* of andersoortige relaties. Tabel 7 geeft een overzicht van het aantal causale, impliciete en andere coherentierelaties in de vertalingen. Causaal omvat hier zowel causaliteit tussen als binnen (samengestelde) zinnen.

	Causaal	Impliciet	Anders	Totaal
BGT 2014	54,9 (406)	29,7 (220)*	15,4 (114)*	100 (740)
NBV 2004	49,5 (366)*	28,1 (208)*	22,4 (166)	100 (740)
SV 1637	67,3 (498)*	4,7 (35)*	28,0 (207)*	100 (740)

Tabel 7 Verdeling type coherentierelatie per vertaling in percentage en aantal (N=2220)

* percentage wijkt significant af van andere vertalingen

Een statistische analyse laat zien dat het type relatie verschilt per vertaling ($\chi^2(4) = 1,87$; $p < .001$). De SV bevat significant meer causaal gemarkeerde fragmenten ($z = 3,6$).¹⁵ De SV expliciteert dus veel meer causale coherentierelaties. Dat wordt ondersteund door het feit dat de SV ook het minste aantal coherentierelaties impliciet laat ($z = -9,6$). De NBV en BGT laten significant meer relaties impliciet dan de SV (NBV: $z = 4,3$; BGT: $z = 5,3$). Dit is in lijn met de eerste hypothese.

De SV blijft als brontaalgerichte vertaling dicht bij de grondtekst. Staat er in de grondtaal een voegwoord of een partikel dan vertaalt de SV dit met een vast wordequivalent. Staat in de Hebreeuwse grondtaal bijvoorbeeld *ki* aan het begin van een nieuwe hoofdzin, dan gebruikt de SV

¹⁵ Een Z-score is significant wanneer het hoger is dan 1,965 of lager dan -1,965.

want, terwijl *ki* ook de functie kan hebben als aandachtstrekker, in de zin van *let op* of als versterker, in de zin van *ja zelfs*. Andere vertalingen laten deze *ki* aan het begin van een nieuwe zinsregel impliciet. Een voorbeeld daarvan is te vinden 2 Samuel 13:15.

- (35) BGT: [Meteen daarna begon Amnon Tamar te haten]_{S1}. ∅ [Zijn haat was groter dan de liefde die hij eerst voor haar voelde]_{S2}.
 NBV: [Meteen welde een diepe haat in Amnon op]_{S1}. ∅ [Hij haatte haar zelfs meer dan hij haar eerst had liefgehad]_{S2}.
 SV: [Daarna haatte haar Amnon met een zeer groten haat]_{S1}; **want** [de haat, waarmede hij haar haatte, was groter dan de liefde, waarmede hij haar had liefgehad]_{S2};

In de SV is de situatie waarin Amnons haat groter is dan zijn eerdere liefde voor Thamar (*haar*) de oorzaak voor de handeling en de mate van het haten. In de BGT en NBV wordt deze relatie niet expliciet gelegd omdat S₂ niet zozeer de oorzaak maar de mate van de haat (S₁) aangeeft.

De SV-vertalers gebruiken *want* ook als vast wordequivalent van het Griekse *gar*. *Gar* leidt, net als het Hebreeuwse *ki*, in de grondtaal vaak een nieuwe zin in. Waar de SV consequent *gar* vertaalt met *want*, laten de NBV en BGT dit voegwoord aan het begin van een nieuwe zinsregel vaak impliciet, zoals in Galaten 6:7.

- (36) BGT: Pas op, [je kunt God niet bedriegen]_{S1}. ∅ [Uiteindelijk geeft hij je wat je verdient]_{S2}.
 NBV: Vergis u niet, [God laat niet met zich spotten]_{S1}: [wat een mens zaait, zal hij ook oogsten]_{S2}.
 SV: Dwaalt niet; [God laat Zich niet bespotten]_{S1}; **want** [zo wat de mens zaait, dat zal hij ook maaien]_{S2}.

In de NBV en SV is sprake van beeldspraak in S₂. Het beeld met zaaien en maaien betekent dat de mens naar zijn daden door God geoordeeld zal worden. De SV vertaalt het Griekse *gar* met *want* waardoor S₂ het argument is bij de conclusie dat God niet met zich laat spotten. De NBV verbindt S₁ en S₂ door middel van een dubbele punt, waarmee S₂ een uitwerking of toelichting van S₁ wordt. In de BGT is de beeldspraak vanwege het beoogde publiek weggewerkt en is sprake van een perspectiefwisseling: in de BGT is de mens het onderwerp van S₁, zoals in de andere vertalingen en in de S₂ is God het onderwerp, terwijl de andere vertalingen nog steeds 'de mens' als onderwerp hebben. De BGT laat de coherentierelatie impliciet en legt dus geen expliciet causaal verband tussen de zinnen. De doeltaalgerichte vertalingen laten veel relaties impliciet of markeren deze met een additief of temporeel connectief, wanneer in de grondtaal *ki* of *gar* gebruikt staat.

Dubbele causale coherentiemarkeringen zijn mede de oorzaak voor het hoge aantal causale markeringen in de SV. Deze worden in de andere vertalingen altijd in een nevenschikkende constructie samengenomen, zoals in 2 Samuel 1:10.

- (37) BGT: [Vertel het niet in Askelon en maak het niet bekend in Gat]_{S1}. **Want** [dan zijn de Filistijnen blij en zullen hun vrouwen dansen en zingen]_{S2}.
 SV: [Verkondigt het niet te Gath, boodschapt het niet op de straten van Askelon]_{S1}; **opdat** [de dochters der Filistijnen zich niet verblijden]_{S2}, **opdat** [de dochters der onbesnedenen niet opspringen van vreugde]_{S3}.

In zowel de SV als BGT wordt in S₁ een oproep gedaan. De SV bevat twee coherentierelaties met dezelfde S₁. In de BGT is gekozen voor een nevenschikking met *want*, die zowel de S₂ als S₃ omvat.

Een constructie zoals in de SV is met name voor zwakke lezers complex omdat niet duidelijk is dat beide zinnen een relatie hebben met dezelfde S_1 .¹⁶ Ook de NBV neemt meerdere oorzaken of gevolgen op in een nevenschikking, waarbij het voegwoord de hele nevenschikking verbindt aan de voorafgaande of volgende zin, zoals in Ruth 2:13.

- (38) NBV: [*Ik dank u, heer*]_{S1},’ zei ze, **want** [*u hebt zich mijn lot aangetrokken en mij moed ingesproken, terwijl ik niet eens bij u in dienst ben*]_{S2}.’
 SV: [*Laat mij genade vinden in uw ogen, mijn heer*]_{S1}, **dewijl** [*gij mij getroost hebt*]_{S2}, en **dewijl** [*gij naar het hart uwer dienstmaagd gesproken hebt, hoewel ik niet ben, gelijk een uwer dienstmaagden*]_{S3}.

In de SV worden beide argumenten afzonderlijk met *dewijl* gemarkeerd, terwijl in de NBV gekozen is voor een nevenschikking die beide argumenten in S_2 en S_3 omvat en met *want* aan S_1 verbindt. Het afzonderlijk markeren van nevenschikte zinnen is dus nog een reden waarom de SV meer causale connectieven bevat dan de beide doeltaalgerichte vertalingen.

De NBV bevat minder causaal gemarkeerde coherentierelaties dan de BGT en de SV ($z = -2,8$). Markus 7:51-52 is een fragment waar de NBV geen causaal connectief bevat, waar de andere vertalingen dat wel hebben.

- (39) BGT: Jezus stapte bij hen in de boot en het stopte met waaien. [*De leerlingen waren ontzettend verbaasd*]_{S1}. **Want** [*ze hadden het wonder van het brood en de vis niet begrepen*]_{S2}.
 NBV: Hij stapte bij hen in de boot en de wind ging liggen. [*Zijn leerlingen waren helemaal van hun stuk gebracht*]_{S1}.’ \emptyset [*Ze waren niet tot inzicht gekomen door wat er met de broden was gebeurd (...)*]_{S2}.
 SV: En Hij klom tot hen in het schip, en de wind stilde; [*en zij ontzetten zich bovenmate zeer in zichzelf, en waren verwonderd*]_{S1}; **Want** [*zij hadden niet gelet op het wonder der broden (...)*]_{S2}.

De BGT markeert minder causale coherentierelaties dan de SV maar meer dan de NBV. Dit is in lijn met hypothese 2. De BGT expliciteert juist causale relaties, waarvan verwacht wordt dat het zelf leggen van de inferenties te moeilijk is voor zwakke lezers, zoals in Markus 14:38.

- (40) BGT: [*Jullie moeten bidden tot God dat je niet de verkeerde keuze maakt*]_{S1}. **Want** [*jullie willen wel het goede kiezen, maar jullie zijn zwak*]_{S2}.
 NBV: [*Blijf wakker en bid dat jullie niet in beproeving komen*]_{S1}; \emptyset [*de geest is wel gewillig, maar het lichaam is zwak*]_{S2}.
 SV: [*Waakt en bidt, opdat gij niet in verzoeking komt*]_{S1}; \emptyset [*de geest is wel gewillig, maar het vlees is zwak*]_{S2}.

In de BGT wordt expliciet gemarkeerd dat de zwakheid van Jezus’ discipelen de oorzaak is dat ze moeten bidden tot God zodat ze niet de verkeerde keuzes doen en in moeilijkheden komen. In de vertalingen die zich richten op de sterke lezer, moet de lezer deze inferentie zelf maken.

Bovenstaande resultaten bevestigen de eerste twee hypothesen: de brontaalgerichte SV

¹⁶ De BGT heeft omwille van de begrijpelijkheid ook de dubbele ontkenning weggewerkt. Door *dan* in te voegen is de zin echter ambigu geworden. Het is niet langer duidelijk of de Filistijnen en hun vrouwen blij worden wanneer het *wel* of *niet* verteld wordt in Askalon.

bevat de meeste causale connectieven en vertaalt voegwoorden en partikels in de grondtekst vaak één op één, terwijl de NBV en BGT lang niet elk voegwoord en partikel uit de grondtaal vertalen. De doeltaalgerichte NBV die zich richt op sterke lezers, bevat het kleinste aantal causale markeringen terwijl de doeltaalgerichte BGT relatief veel causaal gemarkeerde coherentierelaties bevat, zodat zwakke lezers zelf minder inferenties hoeven te maken.

6.1.3 Type causaliteit in de drie Bijbelvertalingen

Causaliteit wordt in de Bijbelvertalingen uitgedrukt op drie niveaus: tussen finiete zinnen, binnen samengestelde zinnen en binnen één zin. De vraag is of de vertalingen causaliteit enkel uitdrukken op het hoogste zinsniveau, dus tussen finiete zinnen of dat er in (één van de) vertalingen sprake van causaliteit op een lager niveau. Tabel 8 geeft een overzicht van de causaliteit in de verschillende vertalingen.

	Finiet	Infiniet	Woordgroep	Totaal
BGT 2014	98,8 (401)	1,0 (4)*	0,2 (1)*	100 (406)
NBV 2004	87,2 (319)	7,4 (27)*	5,4 (20)	100 (366)
SV 1637	91,4 (455)	1,6 (8)	7,0 (35)*	100 (498)

Tabel 8 Type causaliteit per vertaling in percentage en aantal (N = 1270)

* aantal wijkt significant af van andere vertalingen

Tabel 8 laat zien dat in alle vertalingen de overgrote meerderheid van de causale constructies bestaat uit finiete zinnen, gemarkeerd met een causaal connectief. Causale NP's en causaal infiniete constructies komen weinig voor. Een statistische analyse laat echter zien dat de vertalingen wel significant verschillen in hun keuze van causale constructies ($X^2(4) = 58,9$; $p < .001$). De NBV bevat meer infiniete constructies dan de andere vertalingen ($z = 4,7$) en de SV bevat meer causale woordgroepen ($z = 2,8$). Voor de BGT geldt dat het minder causale infinitiefconstructies ($z = -2,4$) en woordgroepen ($z = -4,0$) bevat.

In de BGT wordt de causaliteit nagenoeg altijd uitgedrukt door middel van causale connectieven tussen finiete zinnen. Causaal infiniete bijzinnen en causale woordgroepen worden vermeden, zoals in Markus 13:9.

- (41) BGT: **Omdat** [jullie bij mij horen]_{S1}, [zullen ze jullie naar de rechtbank of de synagoge brengen]_{S2}.
 NBV: [...] [jullie zullen voor gouverneurs en koningen moeten verschijnen [**om voor hen van mij te getuigen**]]_{S1}.
 SV: [...] [gij zult geslagen worden, en voor stadhouders en koningen zult gij gesteld worden, [**om Mijnentwil, hun tot een getuigenis**]]_{S1}.

In alle drie de vertalingen is sprake van causaliteit: de oorzaak voor de vervolging van de discipelen is dat ze Jezus' discipelen zijn. De BGT bevat nagenoeg geen causaal infiniete bijzinnen. Het doelaanduidende *om* wordt in de BGT systematisch vermeden. De infiniete bijzin wordt getransformeerd naar een finiete hoofd- of bijzin. Causaal infiniete bijzinnen kunnen conceptueel complexer zijn dan gewone bijzinnen omdat er geen congruerend onderwerp en werkwoord aanwezig zijn. Lezers moeten immers zelf het onderwerp afleiden en dat kan alleen door het onderwerp van de hoofdzin te herlezen.

In de SV komen weinig causaal infinitieve bijzinnen voor. Het merendeel van de causaal infinitieve bijzinnen in de NBV is in de SV een causale coherentierelatie met *opdat*, een verouderd, formeel en een in hedendaags taalgebruik niet-frequent connectief en daarom in de doeltaalgerichte vertalingen veel minder (NBV) of niet (BGT) gebruikt. De BGT vermijdt causaal infinitieve bijzinnen, verouderde connectieven maar ook causale woordgroepen, die veel voorkomen in de SV. In zin (47) is het doel in de SV, geformuleerd met *om*, heel beknopt in een woordgroep geformuleerd. De BGT geeft middels een finiete zin meer informatie aan de zwakke lezers: *jullie horen bij mij* is veel specifiekere dan *om mijnentwil*.

In alle vertalingen, ongeacht taalgerichtheid en beoogd publiek, wordt causaliteit in het algemeen weinig uitgedrukt in woordgroepen en infinitieve zinnen. Zowel de NBV als de SV, beide gericht op sterke lezers, bevatten echter meer van dergelijke complexe, meer gelaagde en minder uitgewerkte constructies dan de BGT, die complexiteit voor haar zwakke lezers vermijdt.

6.1.4 Niet-causale relaties in de vertalingen

De vertalingen bevatten niet alleen causale coherentierelaties. In een vertaling kan ook sprake zijn van een niet-causale constructie, waar in (één van de beide) andere vertalingen sprake is van causaliteit. Tabel 7 laat zien dat de vertalingen verschillen in het aantal niet-causale constructies. De SV bevat meer van deze constructies (28 procent) dan de NBV (22,4 procent) en BGT (15,4 procent) ($z = 3,5$). In de BGT komen ze significant minder voor ($z = -3,8$). De niet-causale constructies omvatten zowel andere type coherentierelaties en herformuleringen als *missing values* (coherentierelaties die afwezig zijn in een vertaling omdat S_1 of S_2 ontbreken of gescheiden zijn). Tabel 9 geeft een overzicht van de verschillende niet-causale constructies in de Bijbel vertalingen.

	Ander type relatie	Herformulering	Missing value	Totaal
BGT 2014	57,0 (65)	20,2 (23)	22,8 (26)	100 (114)
NBV 2004	47,6 (79)	27,7 (46)	24,7 (41)	100 (166)
SV 1637	57,5 (119)	24,6 (51)	17,8 (37)	100 (207)

Tabel 9 Niet-causale relaties per vertaling in percentage en aantal (N = 487)

Andere typen coherentierelaties komen in alle vertalingen het meest voor. Herformuleringen en *missing values* vormen elk ongeveer een kwart van de niet-causale constructies. Verschillen tussen de vertalingen zijn hierbij niet significant ($X^2(4) = 5,6$; $p = .228$).

Herformuleringen

In een kwart van de niet-causale relaties gaat het in alle vertalingen om herformuleringen. In de SV komen in het Nieuwe Testament veel *gerunds* voor, die een gelijktijdige handeling aanduiden. In het Grieks komt deze tegenwoordig deelwoordconstructie vaak voor. De brontaalgerichte SV probeert zo dicht mogelijk bij de grondtekst te blijven en vertaalt dus ook Griekse en Hebreeuwse constructies zo letterlijk mogelijk. *Gerunds* komen met name in narratieve teksten voor, maar ook in de brieven, zoals in Galaten 4:16.

- (42) BGT: [*Tegenwoordig denken jullie dat ik je vijand ben*]_{S1}. **Omdat** [*ik jullie de waarheid vertel*]_{S2}!
- NBV: [*Ben ik dan nu ineens uw vijand geworden*]_{S1}, **omdat** [*ik u de waarheid zeg*]_{S2}?
- SV: [*Ben ik dan uw vijand geworden, u de waarheid zeggende?*]_{S1}.

Daar waar de SV een *gerund*-constructie gebruikt, vertalen de doelgerichte vertalingen dergelijke constructies in de meeste gevallen met het causale *omdat*. Het vertalen met *omdat* geeft een oorzaak-gevolg-relatie aan, terwijl de *gerund* in de SV een gelijktijdige handeling aangeeft, waarbij het temporele aspect dus voorop staat. Een causaal verband wordt dus hooguit geïmpliceerd. Griekse constructies zoals in de SV komen in de NBV en de BGT niet voor, omdat deze doeltaalgerichte vertalingen geen constructies uit het Hebreeuws en Grieks in de vertaling toelaten.

Zowel in de SV als in de NBV worden ook veel bijvoeglijke bijzinnen gebruikt. In verreweg de meeste gevallen worden zulke grammaticaal gelaagde en complexe bijzinnen in de BGT echter vermeden en kiezen de vertalers voor een causale constructie, zoals in 1 Tessalonicenzen 2:8.

- (43) BGT: [*Ik voelde liefde voor jullie*]_{S1}. **Daarom** [*vertelde ik niet alleen Gods goede nieuws*]_{S2}.
Nee, ik deelde zelfs mijn hele leven met jullie.
- NBV: [*In die gezindheid, [vol liefde voor u], waren we niet alleen bereid u te laten delen in Gods evangelie, maar ook in ons eigen leven*]_{S1}.

De BGT vermijdt bijvoeglijke bijzinnen zoveel mogelijk om gelaagdheid van zinnen te voorkomen. Eén van de vertaalafspraken van de BGT is om maximaal één bijzin te gebruiken. Met name bijvoeglijke bijzinnen worden in de BGT vermeden, waarmee de BGT er dus vanuit gaat dat dergelijke gelaagde constructies moeilijk zijn voor zwakke lezers. De bijvoeglijke bijzinnen komen in de BGT in het merendeel van de gevallen terug als causaal verbonden hoofdzin, zoals in (43), of als gewone bijzin.

Missing value

Opmerkelijk is dat 35 van de 36 *missing values* in de SV dat ook zijn in de NBV. In de BGT wordt in deze gevallen een causale coherentierelatie gelegd die in de andere vertalingen niet mogelijk is omdat S_1 of S_2 ontbreken of door tussenliggende informatie niet te relateren zijn, zoals in Galaten 2:3.

- (44) BGT: [*Titus is een Griek*]_{S1}. [*Hij was dus niet besneden toen hij met mij bij de leiders van de kerk was*]_{S2}. Toch hebben ook zij hem niet gedwongen om zich te laten besnijden.
- NBV: Maar zelfs Titus, die mij vergezelde, werd niet gedwongen zich te laten besnijden, hoewel hij toch een Griek is.
- SV: Maar ook Titus, die met mij was, een Griek zijnde, werd niet genoodzaakt zich te laten besnijden.

In de BGT is sprake van een herordening van zinnen: drie hoofdzinnen met maximaal één (beknopte) bijzin. In de NBV is sprake van een erg gelaagde zin met een respectievelijk bijvoeglijke, niet-finiete en gewone bijzin. Voor de SV geldt hetzelfde: daar is sprake van een bijvoeglijke en infinitieve bijzin en een *gerund*-constructie. De S_2 uit de BGT is niet expliciet aanwezig in de NBV en SV, waarmee de BGT hier expliciteert wat de NBV en SV als bekend veronderstellen bij hun lezers: Grieken zijn niet besneden omdat ze heidenen zijn. Hetzelfde gebeurt in 2 Samuel 7:14, waar opnieuw in de NBV en SV sprake is van een zeer gelaagde en complexe zin.

- (45) BGT: Ik zal voor hem een vader zijn. En hij zal voor mij een zoon zijn. [*Als een zoon iets verkeerd doet, dan straft zijn vader hem*]_{S1}. **Dus** [*als jouw zoon iets verkeerd doet, zal ik hem straffen*]_{S2}.
- NBV: Ik zal een vader voor hem zijn en hij voor mij een zoon: [*als hij zondigt, zal ik hem kastijden met stok- en zweepslagen, [zoals een vader doet]*]_{S1}.
- SV: Ik zal hem zijn tot een Vader, en hij zal Mij zijn tot een zoon; dewelke als hij misdoet, zo zal Ik hem met een mensenroede en met plagen [*der mensenkinderen*] straffen.

In de NBV wordt een nevenschikkende hoofdzin toegelicht na de dubbele punt. De vergelijking bestaat uit een hoofdzin (*ik zal x*), bijzin (*als y*) en eindigt met een elliptische vergelijking. In de SV is geen sprake van een elliptische vergelijking, maar is dezelfde informatie in een naamwoordgroep opgenomen. In de BGT wordt de nevenschikking gesplitst in afzonderlijke zinnen en wordt de elliptische vergelijking getransformeerd en door de vertaler ingevuld, waardoor een extra causale relatie ontstaat. De elliptische vergelijking in de NBV en de naamwoordgroep in de SV wordt in de S₁ van de BGT uitgewerkt in een volwaardige hoofdzin. De BGT expliciteert dus informatie en verbanden die in de andere vertalingen impliciet gelaten worden en creëert hiervoor zinsdelen die causaal verbonden worden. De lezer zal in de andere vertalingen deze verbanden zelf moeten leggen. Hetzelfde geldt voor elliptische constructies die in de BGT worden uitgewerkt. In de andere vertalingen moet de lezer dergelijke constructies zelf uitwerken.

Van de 26 *missing values* in de BGT zijn er slechts drie eveneens afwezig in de NBV. Voor de overige 23 geldt dat de BGT informatie herschikt of weglaat ten opzichte van de NBV en SV, zoals in Markus 6:14.

- (46) BGT: [*Jezus werd overal bekend*]_{S2}. Sommige mensen zeiden: ‘Het is Johannes de Doper. Hij is opgestaan uit de dood. **Daarom** kan hij al die wonderen doen.’ Anderen zeiden: ‘Het is Elia.’ En weer anderen zeiden: ‘Het is zo’n profeet van vroeger.’ [*Ook koning Herodes hoorde over Jezus*]_{S1}.
- NBV: [*Koning Herodes hoorde van hem*]_{S1}, **want** [*zijn naam was overal bekend geworden*]_{S2}.
- SV: [*En de koning Heródes hoorde het*]_{S1} (**want** [*Zijn Naam was openbaar geworden*])

In de BGT is door een herordening van zinnen niet alleen de volgorde van S₁ en S₂ veranderd, maar is door de tussengevoegde informatie de causale coherentierelatie niet langer mogelijk.

Samenvattend kan gezegd worden dat de doeltaalgerichte vertalingen Griekse en Hebreeuwse constructies herschrijven, waarbij de herschrijving in de meeste gevallen een causale coherentierelatie bevat. De BGT gaat echter nog een stap verder: complexe, gelaagde zinnen worden vermeden, bijvoeglijke bijzinnen herschreven, informatie toegevoegd en inferenties expliciet gemaakt. Dergelijke herschrijvingen leiden tot causaal gemarkeerde coherentierelaties terwijl de herordening van zinnen er juist voor zorgt dat andere causale coherentierelaties verdwijnen.

Andere typen coherentierelaties

In alle vertalingen bestaat bijna of meer dan de helft van de niet-causale fragmenten uit andere typen coherentierelaties, zoals temporele, additieve, contrastieve en comparatieve relaties. De vertalingen verschillen significant van elkaar in hun keuze voor het type andere coherentierelaties ($\chi^2(6) = 16,3; p = .012$). Tabel 10 laat deze verschillen zien.

	Additief	Temporeel	Contrastief	Comparatief	Totaal
BGT 2014	39,1 (25)	39,1 (25)	15,6 (10)	6,3 (4)*	100 (64)
NBV 2004	36,3 (29)	38,7 (31)	12,5 (10)	12,5 (10)	100 (80)
SV 1637	41,6 (50)	24,3 (29)	9,1 (11)	25,0 (30)*	100 (120)

Tabel 10 Type andere coherentierelatie per vertaling in percentage en aantal (N = 264)

* aantal wijkt significant af van andere vertalingen

De SV bevat meer comparatieve relaties dan de andere vertalingen ($z = 2,2$) terwijl de BGT significant minder comparatieve coherentierelaties bevat ($z = -2,0$). Verreweg de meeste comparatieve coherentierelaties in de SV zijn in één van de andere doeltaalgerichte vertalingen een causale coherentierelatie gemarkeerd met *dus*, zoals in 2 Samuel 11:12.

(46) BGT: [Toen zei David: 'Blijf ook vandaag nog hier. Morgen laat ik je teruggaan]_{S1}.' [Uria bleef die dag **dus** nog in Jeruzalem]_{S2}.

NBV: [David zei tegen Uria: 'Blijf ook vandaag nog hier, dan laat ik u morgen teruggaan]_{S1}.' [Uria bleef die dag **dus** nog in Jeruzalem]_{S2}.

SV: [Toen zeide David tot Uria: Blijf ook heden hier, zo zal ik u morgen afzenden]_{S1}. **Alzo** [bleef Uria te Jeruzalem, dien dag en den anderen dag]_{S2}.

In de SV is de handeling van het personage slechts een uitwerking van de S_1 : zoals David gezegd had, bleef Uria in Jeruzalem. In de doeltaalgerichte vertalingen is S_2 echter de conclusie van de vertelinstantie: Uria blijft want de koning heeft het bevolen. In de Hebreeuwse grondtekst wordt in dergelijke gevallen meestal een narratief partikel gebruikt, dat op vele manieren vertaald kan worden. De doelgerichte vertalingen kiezen in dergelijke gevallen voor het causale *dus* en geven daarmee expliciet een eigen interpretatie aan het partikel. De brontaalgerichte SV interpreteert in dergelijke context de neutrale partikels ook door het met een comparatief voegwoord te vertalen.

6.2 Connectiefkeuze in de drie vertalingen

Deze paragraaf beantwoordt de vraag of in de BGT meer connectieven voorkomen die syntactisch minder complexe segmenten verbinden waar de SV en NBV meer connectieven gebruiken die syntactisch complexere segmenten verbinden. Elk geselecteerd connectief zal in een aparte subparagraaf besproken worden. Tabel 11 geeft een overzicht van het type connectief en de spreiding ervan in de verschillende vertalingen. De vertalingen verschillen significant van elkaar in hun connectiefkeuze ($\chi^2 (16) = 2,55$; $p < .001$).

	Want	Omdat	Dus	Discourse marker	(al)zo dat	Opdat	Daarom	Overig	Daardoor/ doordat	Totaal
BGT	45,6 (183)	14,7 (59)	12,2 (49)*	1,2 (5)	2,0 (8)*	- (0)*	20,7 (83)*	1,0 (4)	2,5 (10)*	100 (401)
NBV	39,2 (125)*	15,0 (48)	10,0 (32)*	6,6 (21)*	10,0 (32)*	3,4 (11)*	12,5 (40)	1,6 (5)	1,6 (5)	100 (319)
SV	57,8 (263)*	7,0 (32)*	- (0)*	0,2 (1)*	6,0 (27)	16,5 (75)*	10,3 (47)*	2,2 (10)	- (0)*	100 (455)

Tabel 11 Connectiefkeuze per vertaling in percentage en aantal (N = 1175)

* aantal wijkt significant af van andere vertalingen

Het eerste wat opvalt, is dat de spreiding over de connectieven in de SV minder gelijkmatig is dan in de twee doeltaalgerichte vertalingen. *Want* markeert bijna zestig procent van de causaal gemarkeerde coherentierelaties. De drie connectieven *want*, *daarom* en *opdat* markeren maar liefst 84,6 procent van de causale coherentierelaties. In de andere, doeltaalgerichte vertalingen markeert *want* nog niet de helft van de causale coherentierelaties. In de NBV komen naast *want* ook discourse markers en de connectieven *zodat*, *omdat* en *daarom* veel voor. In de BGT geldt dat voor *omdat*, *dus* en *daarom*.

Het tweede wat opvalt, is dat de connectiefkeuze niet robuust is over de vertalingen heen. Een correlatietest laat zien dat er een redelijke samenhang is tussen de connectiefkeuze in de SV en de NBV ($r_{\text{Phi}} = .52$, $p < .001$) en tussen die in de NBV en BGT ($r_{\text{Phi}} = .56$, $p < .001$) maar in mindere mate tussen de connectiefkeuze in de SV en de BGT ($r_{\text{Phi}} = .33$, $p < .001$). Is de connectiefkeuze wel hetzelfde, dan is de causale relatie in de BGT veel lokaler dan in de andere vertalingen door het opsplitsen van zinnen, zoals in 1 Tessalonicenzen 5: 8-9.

- (47) BGT: *Laten we op alles voorbereid zijn. Net zoals soldaten met een harnas aan en een helm op. We geloven en we houden van elkaar. Dat is ons harnas. [En onze helm is ons vertrouwen] _{s1}. **Want** [we vertrouwen dat we gered zullen worden door onze Heer Jezus Christus] _{s2}.*
- NBV: *[Maar laten wij, die toebehoren aan de dag, op onze hoede zijn, omgord met het harnas van geloof en liefde, en getooid met de helm van de hoop op redding] _{s1}. **Want** [Gods bedoeling met ons is niet dat wij veroordeeld worden maar dat wij gered worden door onze Heer Jezus Christus] _{s2};*
- SV: *[Maar wij, die des daags zijn, laat ons nuchteren zijn, aangedaan hebbende het borstwapen des geloofs en der liefde, en tot een helm, de hoop der zaligheid] _{s2}. **Want** [God heeft ons niet gesteld tot toorn, maar tot verkrijging der zaligheid, door onze Heere Jezus Christus] _{s2};*

In de NBV en SV is sprake van een erg gelaagde: hoofdzin, bijvoeglijke bijzin en beknopte nevenschikkende bijzin of nevenschikkende tegenwoordig deelwoord-constructie. In de BGT is dezelfde informatie vertaald door middel van vijf korte hoofdzinnen. Het gevolg is dat de causaliteit in de BGT veel lokaler is dan in de andere vertalingen. Hieronder volgt een bespreking van de belangrijkste bevindingen per connectief.

6.2.1 Want

Want is in alle vertalingen het meest voorkomende connectief. In de SV komt het nevenschikkende, achterwaartse connectief *want* vergeleken met de NBV en BGT vaker voor: in meer dan de helft van de gevallen markeert *want* een causale coherentierelatie ($z = 2,8$). De NBV markeert minder vaak een causale relatie met *want* ($z = -2,4$).

In alle vertalingen komt *want* binnen alle genres voor, zowel in het Oude als Nieuwe Testament. In de brontaalgerichte SV geldt *want* als vast wordequivalent voor het veelvoorkomende Hebreeuwse *ki* en het Griekse *gar*. Beide zijn voegwoorden die geen vaste betekenis hebben in het Nederlands. Ze kunnen niet alleen causaliteit uitdrukken maar ook temporele, contrastieve en conditionele relaties markeren, een verduidelijking aangeven of de nadruk op iets leggen. Opmerkelijk is dat de NBV en de BGT nog niet de helft van de *want*-fragmenten uit de SV markeren met *want*. Met name wanneer het Hebreeuwse *ki* of Griekse *gar* het begin van een nieuwe hoofdzin inleiden, gebruikt de SV *want*, terwijl de andere vertalingen deze *ki* en *gar* in zo'n geval juist impliciet laten, bijvoorbeeld in Amos 4:3-4.

- (48) BGT: God de Heer zei tegen Israël: 'Zo zullen jullie ook verslagen worden. [*Als er uit een stad duizend mannen oorlog gaan voeren, komen er maar honderd terug. En als er honderd mannen oorlog gaan voeren, komen er maar tien terug*]_{S1}. ∅ [*Dit zegt God de Heer tegen het volk van Israël: 'Als jullie mij zoeken, zullen jullie leven*]_{S2}.'
- NBV: Dit zegt God, de HEER, over Israël: [*De stad die met duizend man ten strijde trekt houdt er maar honderd over; de stad die met honderd man ten strijde trekt maar tien*]_{S1}. ∅ [*Dit zegt de HEER tegen Israël: Zoek mij en leef*]_{S2}!
- SV: Want zo zegt de Heere HEERE: [*De stad, die uitgaat met duizend, zal honderd overhouden, en die uitgaat met honderd, zal tien overhouden, in het huis Israëls*]_{S1}. **want** [*zo zegt de HEERE tot het huis Israëls: Zoekt Mij, en leeft*]_{S2}.

In de SV zorgt *want* ter vervanging van *ki* ervoor dat de oproep van de HEERE om Hem te zoeken gemotiveerd wordt vanuit Zijn voorspelling dat ze zware verliezen zullen lijden bij het oorlogvoeren. De andere vertalingen interpreteren de relatie niet als causaal. De vraag is dan ook of deze fragmenten in de SV causaal te interpreteren zijn en of de vertalers van de SV *want* als wordequivalent van *ki* altijd als causaal bedoeld hebben. De doeltaalgerichte vertalingen gebruiken *want* dus niet als vast wordequivalent voor bepaalde voegwoorden en causale partikels in de grondtalen, maar bepalen op basis van de context of de relatie causaal gemarkeerd wordt en zo ja, welk causaal connectief deze relatie markeert. Een soortgelijk voorbeeld is zin (36) in paragraaf 6.1.2, waar de SV het Griekse *gar* vertaalt met *want*. De BGT laat de coherentierelatie impliciet en de NBV verbindt S₁ en S₂ door middel van een dubbele punt. Zo is S₂ een uitwerking van S₁. De doeltaalgerichte vertalingen laten dus veel relaties impliciet die in de SV met *want* gemarkeerd worden of markeren deze met een additief of temporeel connectief.

Opvallend is ook dat de vertalingen die zich richten op de sterke lezers (NBV en SV) veel coherentierelaties impliciet laten die in de BGT met *want* zijn gemarkeerd, zoals in Markus 14:38.

- (49) BGT: [*Jullie moeten bidden tot God dat je niet de verkeerde keuze maakt*]_{S1}. **Want** [*jullie willen wel het goede kiezen, maar jullie zijn zwak*]_{S2}.
 NBV: [*Blijf wakker en bid dat jullie niet in beproeving komen*]_{S1}; ∅ [*de geest is wel gewillig, maar het lichaam is zwak*]_{S2}.
 SV: [*Waakt en bidt, opdat gij niet in verzoeking komt*]_{S1}; ∅ [*de geest is wel gewillig, maar het vlees is zwak*]_{S2}.

In de BGT wordt expliciet gemarkeerd dat de zwakheid van Jezus' discipelen de motivatie voor het advies om te bidden tot God zodat ze niet de verkeerde keuzes doen en in moeilijkheden komen. In de andere vertalingen is de relatie net als in de grondtaal impliciet gelaten en moeten de lezers deze inferentie zelf maken.

Het minder complexe, nevenschikkende connectief *want* is in de BGT over het algemeen geen systematische vervanging van het complexere, ondergeschikte connectief *omdat*. Ongeveer een kwart van de fragmenten (elf van de 48) die in de NBV met *omdat* gemarkeerd zijn, is in de BGT vervangen door *want*. *Want* begint in dergelijke gevallen een nieuwe zin, zoals in Markus 4:29; 9:38; 11:18 en zoals in 2 Samuel 2:5.

- (50) BGT: [*Ik hoop dat de Heer jullie gelukkig maakt*]_{S1}. **Want** [*jullie zijn trouw geweest aan jullie leider Saul en jullie hebben hem begraven*]_{S2}.
 NBV: [*Wees gezegend door de HEER*]_{S1}, **omdat** [*u trouw hebt bewezen aan uw heer Saul en hem begraven hebt*]_{S2}.

De BGT vervangt hier dus het onderschikkende *omdat* voor het nevenschikkende *want* en splitst de zinnen op waardoor *want* een nieuwe zinsregel inleidt. *Want* vervangt in de BGT zeven van de 32 coherentierelaties die in de SV met *omdat* zijn gemarkeerd.¹⁷ *Want* is dus niet de vervanger van *omdat*. Dit is slechts gedeeltelijk in lijn met hypothese 3, dat de BGT vaker nevenschikkende en bijwoorden gebruikt waar andere vertalingen onderschikkende kiezen.

6.2.2 Omdat

Omdat komt in de SV relatief weinig voor ($z = -3,0$). In de doeltaalgerichte vertalingen vervangt *omdat* vaak de Griekse *gerund*-constructie, zoals in Galaten 4:16, wat de toename van *omdat* in deze doeltaalgerichte vertalingen verklaart.

- (51) BGT: [*Tegenwoordig denken jullie dat ik je vijand ben*]_{S1}. **Omdat** [*ik jullie de waarheid vertel*]_{S2}!
 NBV: [*Ben ik dan nu ineens uw vijand geworden*]_{S1}, **omdat** [*ik u de waarheid zeg*]_{S2}?
 SV: [*Ben ik dan uw vijand geworden, u de waarheid zeggende?*]_{S1}.

In de SV drukt de *gerund*-constructie een gelijktijdige handeling uit, terwijl in de andere vertalingen het vertellen van de waarheid de oorzaak is van de ingebeelde vijandschap. De doeltaalgerichte vertalingen vervangen met onderschikkende *omdat*-zinnen dus een complexe en voor het Nederlands ongebruikelijke constructie.

Het percentage *omdat*-fragmenten is tegen de verwachting in nagenoeg gelijk in de NBV en BGT, ondanks dat *omdat* leidt tot een grammaticaal complexer geheel. De reden dat *omdat* in de BGT niet afneemt, is dat een groot deel van de 59 *omdat*-fragmenten in de BGT een causale

¹⁷ Zes van de 32 fragmenten met *omdat* in de SV worden in de BGT impliciet gelaten, vier worden ook in de BGT met *omdat* vertaald en acht worden in de BGT gemarkeerd met *daarom*.

woordgroep in de SV (22 keer) en de NBV (11 keer) vervangt. Slechts vier van de 32 *omdat*-fragmenten in de SV worden ook met *omdat* gemarkeerd in de BGT. Dertien *omdat*-fragmenten in de SV worden in de BGT impliciet gelaten, zeven worden vervangen door het nevenschikkende *want* en acht met *daarom*, het connectief dat als bijwoord een nieuwe zin inleidt, zoals in 2 Samuel 12:14.

- (52) BGT: [*Maar u hebt de Heer beledigd*]_{S1}. **Daarom** [*zal de zoon die u pas gekregen hebt, sterven*]_{S2}.
 NBV: [*Maar **omdat** u de vijanden van de HEER aanleiding hebt gegeven tot laster*]_{S1}, [*moet wel uw pasgeboren zoon sterven*]_{S2}.
 SV: [*Nochtans, **dewijl** gij door deze zaak de vijanden des HEEREN grotelijks hebt doen lasteren*]_{S1}, [*zal ook de zoon, die u geboren is, den dood sterven*]_{S2}.

Door het opsplitsen van de hoofd- en bijzin voorkomt de BGT zowel de lange aanloop door de voorop geplaatste bijzin als de gelaagdheid door deze bijzin. *Daarom* vervangt het onderschikkende *omdat* en het verouderde *dewijl*. De BGT kiest dus in bijna de helft van de *omdat*-gevallen uit de SV voor een connectief dat leidt tot een minder complex geheel of laat de coherentierelatie impliciet. Voor de *omdat*-fragmenten uit de NBV geldt hetzelfde, hoewel in mindere mate: een kwart van de 48 *omdat*-fragmenten in de NBV is ook in de BGT met *omdat* gemarkeerd. Zes worden in de BGT met *daarom* gemarkeerd en elf met *want*, waarmee meer dan een derde van de *omdat*-fragmenten in de NBV in de BGT dus met een connectief worden gemarkeerd dat leidt tot een minder complex geheel. Een derde van de *omdat*-fragmenten in de NBV wordt in de BGT impliciet gelaten.

Omdat is in de BGT dus grotendeels de vervanger van de gerund uit de SV en de causale woordgroep, die in de vertalingen voor de sterke lezers meer voorkomt. Staat er in deze vertalingen echter een causale coherentierelatie met *omdat*, dan vervangt de BGT deze, met name ten opzichte van de SV, zeer regelmatig voor een connectief dat minder complexe segmenten verbindt, zoals *want* en *daarom*, waarmee hypothese 3 deels bevestigd wordt.

6.2.3 Dus

Dus komt als connectief niet voor in de SV. In de NBV is er sprake van een significante toename van *dus* als causaliteitsmarkering ($z = 2,1$) en in de BGT komt *dus* relatief nog vaker voor ($z = 4,1$). Meer dan de helft van de met *dus*-gemarkeerde relaties in de doeltaalgerichte vertalingen vervangt een comparatieve coherentierelatie in de SV, zoals in 2 Samuel 11:12.

- (53) BGT: Toen zei David: '[*Blijf ook vandaag nog hier. Morgen laat ik je teruggaan*]_{S1}.' [*Uria bleef die dag **dus** nog in Jeruzalem*]_{S2}.
 NBV: David zei tegen Uria: '[*Blijf ook vandaag nog hier, dan laat ik u morgen teruggaan*]_{S1}.' [*Uria bleef die dag **dus** nog in Jeruzalem*]_{S2}.
 SV: Toen zeide David tot Uria: [*Blijf ook heden hier, zo zal ik u morgen afzenden*]_{S1}. **Alzo** [*bleef Uria te Jeruzalem, dien dag en den anderen dag*]_{S2}. (voorbeeld al gebruikt)

Net als in zin (55) wordt *dus* in de narratieve teksten vooral gebruikt nadat personages een bevel, advies of wens doen. David geeft Uria de opdracht in Jeruzalem te blijven en het is de vertelinstantie die concludeert dat het gevolg van dit Koninklijke bevel is dat Uria in Jeruzalem blijft. In de SV is de handeling van het personage echter niet het gevolg van het bevel in de S₁ maar een uitwerking ervan: zoals David gezegd had, bleef Uria in Jeruzalem. Zowel bron- als doeltaalgerichte vertalingen geven daarmee een interpretatie aan het narratieve partikel in de grondtekst, een partikel dat vertalers op wel dertig verschillende manieren kunnen invullen (zie hiervoor bijlage 1).

Dus expliciteert in veel gevallen in de NBV maar vooral in de BGT een inferentie, zoals in 2 Samuel 13:10.

- (54) BGT: Toen iedereen weg was, zei Amnon tegen Tamar: 'Breng mij nu het eten, hier bij mijn bed. [*Als jij het me geeft, eet ik het op*]_{S1}.' **Dus** [*liep Tamar met de koeken naar het bed van haar broer*]_{S2}.
- NBV: en zei toen tegen Tamar: '[*Breng de koeken hier en reik ze me met je eigen handen aan*]_{S1}.' ∅ [*Tamar bracht de hartenkoeken naar het slaapvertrek van haar broer Amnon*]_{S2}.
- SV: [*Toen zeide Amnon tot Thamar: Breng de spijze in de kamer, dat ik van uw hand ete*]_{S1}; **zo** [*nam Thamar de koekjes, die zij gemaakt had, [...]*]_{S2}

In de BGT is gekozen om het narratieve partikel uit de grondtekst met *dus* te vertalen en daarmee wordt het bevel van Amnon de oorzaak dat Tamar de koeken geeft. *Dus* expliciteert hier een relatie waarin de man beveelt en de vrouw *dus* gehoorzaamt, een relatie die in de NBV niet gelegd wordt. De toename van *dus* in de doelgerichte vertalingen, met name in de BGT, is te verklaren vanuit het afstemmen op de lezers. *Dus* wordt gebruikt om inferenties te expliciteren zodat (zwakke) lezers deze causale verbanden niet zelf hoeven te leggen. Wel maakt zin (54) duidelijk dat de vertalers daarmee een interpretatiekeuze doen, die in de andere vertalingen niet wordt gemaakt.

Een onverwacht en bijkomend effect van *dus* is dat het ook de informatiestatus van de zin aangeeft: het veronderstelt de informatie als bekend bij de lezer, zoals in 1 Tessalonicenzen 3:5.

- (55) BGT: [*Nu hebben jullie gemerkt dat die moeilijkheden inderdaad gekomen zijn*]_{S1}. [*Ik kon dus niet langer wachten*]_{S1} **en** [*stuurde Timoteüs*]_{S2}.
- NBV: [*die (de tegenstand) is dan ook gekomen, zoals u ondervonden hebt*]_{S1}. [*Ik heb Timoteüs dus gestuurd*]_{S1} **omdat** [*ik het niet langer kon uithouden*]_{S2}.
- SV: **Daarom** [*ook deze begeerte niet langer kunnende verdragen*]_{S1}, [*heb ik hem gezonden, om uw geloof te verstaan*]_{S2};

In de NBV markeert *omdat* de causale relatie tussen het sturen van Timoteüs en de gesteldheid van Paulus, een relatie die in de BGT additief en in de SV met het cataforische *daarom* gemarkeerd wordt. *Dus* zegt in de NBV iets over de informatiestatus van de zin: lezers, deze conclusie is jullie bekend want jullie weten *immers* dat ik niet langer wachten kon.

6.2.4 Discourse markers

Vergeleken met de SV en de BGT is in de NBV sprake van een significante toename van het aantal discourse markers ($z = 5,0$). De discourse markers in de NBV komen met name in narratieve teksten voor, slechts twee keer in een epistolaire tekst en maar één keer in een profetenboek. Alle 21 coherentierelaties die in de NBV met een causale discourse marker zijn gemarkeerd, zijn in de SV met *want* gemarkeerd. De discourse marker *immers* geeft naast een causale relatie (zoals *want*) ook de informatiestatus van de zin aan, zoals in Markus 12:23.

- (56) BGT: Wat gebeurt er als de mensen zullen opstaan uit de dood? [*Met wie zal deze vrouw dan getrouwd zijn*]_{S1}? **Want** [*alle zeven broers zijn met haar getrouwd geweest*]_{S2}!
 NBV: [*Wiens vrouw zal ze dan zijn bij de opstanding, wanneer ze opstaan uit de dood*]_{S1}?
 [Alle zeven zijn ze **immers** met haar getrouwd geweest]_{S2}.
 SV: [*In de opstanding dan, wanneer zij zullen opgestaan zijn, wiens vrouw zal zij van dezen zijn*]_{S1}; **want** [*die zeven hebben haar tot een vrouw gehad*]_{S2}.

In de NBV wordt *immers* gebruikt waar in de SV en BGT *want* staat. De NBV markeert door *immers* dat de lezers al bekend is dat zeven broers met de vrouw trouwden, want dat is al gezegd: *Er waren eens zeven broers. De eerste nam een vrouw en stierf zonder nakomelingen* (Markus 12:20).

De significante toename van discourse markers in de NBV is te verklaren vanuit het feit dat de context bij de NBV bepaalt hoe iets wordt vertaald. Voor de brontaalgerichte SV is *gar* in de grondtaal hier de reden om het vaste equivalent *want* te gebruiken. De BGT vermijdt discourse markers en stemt daarmee af op het beoogde publiek. De BGT veronderstelt niet dat informatie bekend is bij de zwakke lezers, ook al is deze uit de eerdere context op te maken.

6.2.5 Daarom

De BGT markeert causale coherentierelaties significant vaker met *daarom* dan de SV en NBV ($z = 3,3$). De helft van deze toename is toe te schrijven aan *daarom*-fragmenten die in andere vertalingen een ander type relatie, een herformulering of een impliciete coherentierelatie zijn, zoals in Markus 6:4.

- (57) BGT: [*Ze wilden niets met Jezus te maken hebben*]_{S1}. **Daarom** [*zei Jezus: 'Een profeet wordt door iedereen met respect behandeld. Behalve door de mensen in zijn eigen stad en door zijn eigen familie*]_{S2}.'
- NBV: [*En ze namen aanstoot aan hem*]_{S1}. \emptyset [*Jezus zei tegen hen: 'Nergens wordt een profeet zo miskend als in zijn eigen stad, onder zijn verwanten en huisgenoten.*]_{S2}'
- SV: [*En zij werden aan Hem geërgerd*]_{S1}. **En** [*Jezus zeide tot hen: Een profeet is niet ongeëerd dan in zijn vaderland en onder zijn magen, en in zijn huis*]_{S2}.

In de BGT is het afkeren van de mensen uit Nazareth de oorzaak voor de woorden van Jezus. In de NBV en SV wordt deze relatie niet expliciet gelegd, maar moet de lezer deze relatie zelf leggen. *Daarom* vervangt in de BGT ook een aantal keer connectieven die syntactisch complexere segmenten verbinden en de chronologische volgorde van de zinnen doorbreken (*omdat*). Van de 37 *daarom*-fragmenten in de BGT die causaal gemarkeerd zijn in de NBV, vervangen er drie het onderschikkende *zodat* of *opdat* en zes *omdat*, zoals in Markus 3:8.

- (58) BGT: Ze kwamen niet alleen uit Judea en Jeruzalem, maar ook uit andere landen en steden. [*Al die mensen hadden over Jezus gehoord*]_{S1}. **Daarom** [*kwamen ze naar hem toe*]_{S2}.
- NBV: [*Ook uit Judea en Jeruzalem, uit Idumea en het gebied aan de overkant van de Jordaan en uit de omgeving van Tyrus en Sidon kwamen veel mensen naar hem toe*]_{S1}, **omdat** [*ze hadden gehoord wat hij allemaal deed*]_{S2}.
- SV: [*En van Jeruzalem, en van Iduméa, en van over de Jordaan; en die van omtrent Tyrus en Sidon, een grote menigte, gehoord hebbende, hoe grote dingen Hij deed*], [*kwamen tot Hem*]_{S1}.

Door het opsplitsen van zinnen is de coherentierelatie in de BGT niet alleen lokaler dan in de NBV, maar is het mogelijk ook om een coherentierelatie te leggen waarbij de oorzaak aan het gevolg vooraf gaat. De BGT houdt daarmee de chronologische volgorde van de gebeurtenissen aan (eerst horen, dan komen). Van de 35 *daarom*-fragmenten in de BGT die ook causaal gemarkeerd zijn in de SV, vervangen er zestien een connectief dat grammaticaal complexere segmenten verbindt: vier keer *opdat* of *zodat*, vier keer *dewijl* en acht keer *omdat*. Dit laat opnieuw zien dat de BGT connectieven gebruikt die leiden tot een syntactisch minder complex geheel, zoals bijwoorden en nevenschikkers, in overeenstemming met hypothese 3.

De doeltaalgerichte vertalingen laten veel *daarom*-fragmenten in de SV impliciet: de NBV meer dan een derde en de BGT de helft. Dit geldt met name wanneer *daarom* in de SV voorkomt aan het begin van een nieuwe hoofdzin, zoals in Ruth 1:7.

- (59) BGT: Hij had een einde gemaakt aan de honger in Juda. Daarom [*besloot Noömi terug te gaan naar haar eigen land*]_{S1}. ∅ [*Ze ging weg uit Moab, waar ze al die tijd gewoond had*]_{S2}. En allebei haar schoondochters gingen met haar mee.
- NBV: [*Toen Noömi hoorde, daar in Moab, dat de HEER zich het lot van zijn volk had aangetrokken en dat het weer te eten had, maakte ze zich samen met haar twee schoondochters gereed om Moab te verlaten en terug te keren*]_{S1}. ∅ [*Samen met hen verliet ze de plaats waar ze gewoond had*]_{S2}.
- SV: Toen maakte zij zich op met haar schoondochters, en keerde weder uit de velden van Moab; want [*zij had gehoord in het land van Moab, dat de HEERE Zijn volk bezocht had, gevende hun brood*]_{S1}. **Daarom** [*ging zij uit van de plaats, waar zij geweest was en haar twee schoondochters met haar*]_{S2}.

In de grondtaal staat een narratief partikel, dat een opeenvolging van tijd aangeeft. Alleen de SV markeert de coherentierelatie met het causale connectief *daarom*.

De NBV en BGT laten ook het cataforische *daarom* van de SV impliciet, zoals in Markus 12:24.

- (60) BGT: Jezus antwoordde de sadduceeën: ‘*Jullie hebben het helemaal fout*’_{S1}! ∅ [*Jullie begrijpen de heilige boeken niet*]_{S2}. En jullie snappen niet hoe machtig God is.
- NBV: Jezus antwoordde: ‘*Dwaalt u niet*’_{S1}? ∅ [*U kent blijkbaar de Schriften niet en evenmin de macht van God*]_{S2}.
- SV: En Jezus, antwoordende, zeide tot hen: [*Dwaalt gij niet*]_{S1}, **daarom**, dat [*gij de Schriften niet weet, noch de kracht Gods*]_{S2}?

In de SV is sprake van een cataforisch *daarom*, een vertaling van het Griekse *dia*, waarbij in tegenstelling tot de anaforische *daarom* de gevolg-zin voorop staat. In de NBV is de zinsopbouw van de S₁ en S₂ hetzelfde gebleven, maar is de relatie impliciet gelaten. In de BGT stelt Jezus de sadduceeën geen vraag maar geeft hij een conclusie en wordt ook geen causale relatie gelegd tussen S₁ en S₂.

6.2.6 Opdat en zodat

Opdat komt het meest voor in de SV (z = 7,5). In bijna driekwart van de gevallen komt *opdat* voor in het Nieuwe Testament, zowel in de narratieven (Markus) als in de epistolaire teksten (Galaten en Tessalonicenzen). Wanneer in de Griekse grondtaal *hina* voorkomt, wordt dit in de SV vast vertaald met *opdat*, zoals in 1 Tessalonicenzen 4:13 en 5:10.

- (61) Die voor ons gestorven is, **opdat** wij, hetzij dat wij waken, hetzij dat wij slapen, te zamen met Hem leven zouden. (SV; 1 Tess. 5:10)

Opdat drukt hier een paradoxale middel-doel-relatie uit: Jezus (die) is gestorven met als doel dat zijn volgelingen (wij) leven zouden. In de NBV neemt het gebruik van *opdat* af ($z = -2,6$) en in de BGT komt het zelfs geen enkele keer voor ($z = -5,4$). In doeltaalgerichte vertalingen, en met name de BGT, wordt het gebruik van het formele, niet-frequente en verouderde *opdat* dus vermeden. De *opdat*-fragmenten uit de SV zijn in meer dan de helft van de gevallen ook in de NBV causaal gemarkeerd. In de meeste gevallen vervangt dan een causaal infinitieve bijzin de *opdat* uit de SV, zoals in Markus 3:10.

- (62) NBV: [Allerlei zieken verdrongen zich] **om** [hem aan te raken]_{S1}, want hij had al veel mensen genezen.
SV: Want Hij had er velen genezen, [alzo dat Hem al degenen, die enige kwalen hadden, overvielen]_{S1}, **opdat** [zij Hem mochten aanraken]_{S2}.

Net als *opdat* heeft *om* in infinitieve bijzinnen een doelaanduidende functie. Het is echter minder formeel en ook frequenter in het Standaard Nederlands dan *opdat*. De NBV kiest ook vaak *zodat* in plaats van *opdat*. Dat verklaart ook waarom *zodat* in de NBV vaker voorkomt dan in de andere vertalingen ($z = 3,2$). *Zodat* wordt echter alleen gebruikt wanneer er sprake is van een gewenst gevolg, zoals in 2 Samuel 9:10

- (63) NBV: [U zult voor hem de grond bewerken, samen met uw zonen en knechten, en de opbrengst afdragen aan de kleinzoon van uw meester]_{S1}, **zodat** [hij ervan leven kan]_{S2}.
SV: [Daarom zult gij voor hem het land bewerken, gij, en uw zonen, en uw knechten, en zult de vruchten inbrengen]_{S1}, **opdat** [de zoon uws heren brood hebbe, dat hij ete]_{S2};

In de SV krijgt Ziba (*gij*) de opdracht om op het land te werken met als doel Mefiboseth (*hij*) te onderhouden. In de NBV is het bewerken van het land door Ziba echter de oorzaak dat Mefiboseth te eten krijgt. Is het gevolg niet gewenst, dan laat de NBV de relatie impliciet of kiest het een ander connectief of een ander type coherentierelatie, zoals in Ruth 4:6.

- (64) NBV: Toen zei de man: '[Dan kan ik mijn rechten niet doen gelden]_{S1}, **want** [dat zou ten koste gaan van mijn eigen familiebezit]_{S2}.
SV: Toen zeide die lossen: [Ik zal het voor mij niet kunnen lossen]_{S1}, **opdat** [ik mijn erfdeel niet misschien verderve]_{S2};

In bovenstaande tekst is sprake van een ongewenst gevolg: de erfenis kwijtraken. Hier kan *opdat* dus niet vervangen worden door *zodat* en markeert de NBV de coherentierelatie met *want*. Hoewel de NBV de causaliteit dus vaak met een ander connectief of een infinitief-constructie markeert, vermindert daardoor niet de syntactische complexiteit van de zin. *Zodat* en *opdat* zijn beide onderschikkende connectieven en een infinitieve bijzin is complexer dan een gewone bijzin.

De BGT vervangt *opdat* wel door connectieven die minder complexe segmenten verbinden, hoewel er van de 75 *opdat*-fragmenten in de SV slechts twintig causaal gemarkeerd zijn in de BGT. Tweederde van de *opdat*-fragmenten in de SV is in de BGT vervangen door een ander type relatie, een herformulering of een impliciete relatie. Opvallend is dat hierbij altijd de gelaagdheid van de zin verdwijnt, zoals in Markus 10:17b.

- (65) BGT: 'Goede meester, [**hoe** kan ik het eeuwige leven krijgen]_{S1}?'
 SV: Goede meester, [wat zal ik doen]_{S1}, **opdat** [ik het eeuwige leven beërve]_{S2}?

Door de herformulering waarbij S_1 vervangen wordt door een vragend voornaamwoord, verdwijnt inhoudelijk het handelend aandeel van de vrager en syntactisch de gelaagdheid van de zin. Ook wanneer de BGT kiest voor een ander type relatie, meestal een temporele relatie, verdwijnt de gelaagdheid. Het temporele *dan* leidt in dat geval een nieuwe zin in. Wanneer er sprake is van een ander causaal connectief, markeert de BGT de relatie soms met *daarom*, maar meestal met *want*, zoals in Galaten 2:5.

- (66) BGT: Ik heb niet toegegeven aan deze mensen. [*Dat deed ik voor jullie*]_{S1}. **Want** [*ik wilde jullie de waarheid over Christus vertellen*]_{S2}.
 SV: [*Denwelken wij ook niet een uur hebben geweken met onderwerping*]_{S1}, **opdat** [*de waarheid van het Evangelie bij u zou verblijven*]_{S2}.

In de SV is sprake van een middel-doel-relatie, waarbij de *opdat*-zin het doel uitdrukt: de Galaten de waarheid vertellen. In de BGT is sprake van een oorzaak-gevolgrelatie, waarbij het vertellen van de waarheid de oorzaak is van Paulus' handeling. De BGT kiest dus vaker voor een connectief dat grammaticaal minder complexe segmenten verbindt: het nevenschikkende *want* of het bijwoord *daarom* dat een nieuwe zin inleidt, in overeenstemming met hypothese 3.

6.2.7 Andere causaliteitsmarkeringen

De SV bevat naast de besproken connectieven ook nog een aantal verouderde connectieven, zoals *dewijl* (zin (39) en (53)) en *dies*, markeringen die in de doeltaalgerichte vertalingen vermeden worden. De doeltaalgerichte NBV en BGT bevatten ook nog een aantal parafrases, zoals *dat komt door* en *daaruit volgt*.

Tenslotte komen de redelijk objectieve connectieven *daardoor* en *doordat* nagenoeg niet voor. In de SV nooit, in de NBV slechts vijf keer en in de BGT tien keer. Dat maakt de vraag naar de mate van subjectiviteit van fragmenten en de markering ervan in de vertalingen alleen maar interessanter.

Zowel het vervangen van *omdat*, *opdat* en *zodat* als de toename van *daarom* en *dus* in de BGT bevestigen hypothese 3 dat deze vertaling minder connectieven gebruikt die complexere segmenten aan elkaar verbindt, zoals onderschikkende constructies. Onderschikkende constructies worden regelmatig vervangen door nevenschikkende constructies of opgesplitst in afzonderlijke zinnen en verbonden met de bijwoorden *daarom* en *dus*. Het gebruik van het onderschikkende *omdat* neemt echter, tegen hypothese 3 in, niet af, omdat dit connectief in de BGT de *gerunds* en de causale woordgroepen uit de SV en NBV vervangt. Verder wordt – tegen de verwachting in – *omdat* lang niet altijd vervangen door *want*; het gebruik van *want* neemt in ieder geval niet significant toe.

6.3 Subjectiviteit van de drie vertalingen

In deze paragraaf staat de tweede onderzoeksvraag centraal en gaan we dus na welk effect de verschillende vertaaldelen van de Statenvertaling, Nieuwe Bijbelvertaling en de Bijbel in Gewone Taal hebben op de mate van subjectiviteit van causale coherentierelaties. Twee beoordelaars hebben daarvoor onafhankelijk van elkaar van 157 fragmenten per vertaling de mate van subjectiviteit vastgesteld. Een correlatietest laat zien dat er sprake is van een grote samenhang tussen de analyses van beide beoordelaars, zowel bij de domeinanalyses ($r_{\text{Phi}} = .82$, $p < .001$) als bij de SOC-analyses (r_{Phi}

= .80, $p < .001$). De verschillen in domeinanalyses betreffen vooral causale coherentierelaties die door één van de beoordelaars als *epistemisch* waren aangemerkt en door de andere als (*non-*) *volitioneel*, zoals voorbeeld (67) laat zien.

- (67) Kunnen jullie dan wachten tot die volwassen zijn? En kunnen jullie zo lang alleen blijven?
Nee, kinderen! [*De Heer is tegen mij*]_{S1}. Daarom [*heb ik zoveel ongeluk*]_{S2}. (BGT; Ruth 1: 13)

Naomi geeft aan waarom ze zoveel ongeluk heeft. De propositie in S_1 kan als argument worden aangevoerd voor haar conclusie, maar ook als aanleiding voor haar situatie. Daarom hebben we voor dit soort gevallen in de definitieve dataset een extra criterium opgesteld: is de relatie te parafraseren met *daardoor*, dan is de coherentierelatie *content non-volitioneel*.

Bij de SOC-analyses betreffen de verschillen met name of de SOC een *impliciete* of *expliciete* SOC is, zoals voorbeeld (81) laat zien.

- (68) (...) [*als we niet verzwakken zullen we oogsten wanneer de tijd daarvoor gekomen is*]_{S1}. [*Laten we dus, in de tijd die ons nog rest, voor iedereen het goede doen, vooral voor onze geloofsgenoten*]_{S2}. (NBV; Galaten 6: 9-10)

In de consequent-zin staat het expliciete *we* maar wanneer we deze vervangen door het pronominale *zij* dan zijn spreker en actor niet langer dezelfde. Het is dan de impliciete spreker die de causale relatie legt. In de definitieve dataset zijn deze gevallen aangemerkt als *impliciet* en niet als *expliciet*. Alle verschillen tussen de analyses zijn besproken tot er volledige consensus over bestond. Dit resulteerde in de definitieve dataset.

Er is ook een grote samenhang tussen de domein- en SOC-analyses ($r_{\text{Phi V}} = .75$, $p < .001$), net als bij Evers-Vermeul (2005). In alle gevallen bevat een non-volitionele contentrelatie geen SOC. Volitionele contentrelaties bevatten in meer dan driekwart van de gevallen een expliciete SOC (nominale, pronominale en expliciete-spreker-SOC). Ook niet-gespecificeerde SOC's komen hoofdzakelijk in volitionele contentrelaties voor. Een kwart van de expliciete-spreker-SOC's komt voor in een epistemische of speech-act-relatie. De impliciete-spreker-SOC komt in epistemische, maar vooral in speech-act-relaties voor. Dat betekent dat beide analyses samen een betrouwbare methode zijn om de mate van subjectiviteit van causale coherentierelaties te bepalen.

6.3.1 Gebruiksdomeinen in Bijbelvertalingen

Allereerst gaan we na of de vertalingen onderling verschillen in het type gebruiksdomein. Daarvoor is van 471 geselecteerde fragmenten de mate van subjectiviteit nagegaan. Een correlatietest laat zien dat de BGT wat de gebruiksdomeinen betreft minder samenhang vertoont met de NBV ($r_{\text{Phi V}} = .55$, $p < .001$) en de SV ($r_{\text{Phi V}} = .53$, $p < .001$) dan die van de SV en NBV onderling ($r_{\text{Phi V}} = .83$, $p < .001$). In tabel 12 is per vertaling de mate van subjectiviteit te zien, uitgedrukt in gebruiksdomeinen.

	Non-volitioneel	Volitioneel	Mental state	Epistemisch	Speech-act	Geen causale relatie ¹⁸	Totaal
BGT 2014	7,6 (12)	28,7 (45)	7,0 (11)	25,5 (40)*	28,7 (45)	2,5 (4)*	100 (157)
NBV 2004	5,1 (8)	30,6 (48)	2,5 (4)	14,0 (22)	27,4 (43)	20,4 (32)	100 (157)
SV 1637	5,1 (8)	29,3 (46)	2,5 (4)	10,2 (16)*	26,8 (42)	26,1 (41)*	100 (157)

Tabel 12 Type inhoudsdomen per vertaling in percentage en aantal (N = 471)

* aantal wijkt significant af van andere vertalingen

Tabel 12 laat zien dat volitionele content-relaties en speech-act-relaties in alle Bijbelvertalingen veel voorkomen. Er zijn echter ook significante verschillen tussen de vertalingen wat het type gebruiksdomein betreft ($\chi^2(10) = 47$; $p < .001$). De SV bevat minder epistemische relaties dan de NBV en BGT ($z = -2,0$). Wel komen er in de SV meer niet-causale coherentierelaties voor dan in de NBV en BGT ($z = 3,0$). De BGT bevat meer epistemische relaties ($z = 2,7$). Tabel 13 laat het type gebruiksdomein in de NBV en SV zien wanneer de BGT een epistemische coherentierelatie bevat.

	Non-volitioneel	Volitioneel	Mental state	Epistemisch	Speech-act	Geen causale relatie	Totaal
NBV 2004	7,5 (3)	10 (4)	4 (1)	45 (18)	10 (4)	25 (10)	100 (40)
SV 1637	7,5 (3)	10 (4)	4 (1)	37,5 (15)	7,5 (3)	35 (14)	100 (40)

Tabel 13 Epistemische coherentierelaties BGT in SV en NBV in percentage en aantal (N = 80)

Tabel 13 laat zien dat nog niet de helft van de epistemische coherentierelaties in de BGT ook epistemisch is in de NBV en SV. Een groot deel van de epistemische relaties in de BGT is (non-) volitioneel in de andere vertalingen of is vervangen door een niet-causale coherentierelatie, een herformulering; en het komt ook voor dat de relatie ontbreekt omdat de BGT een inferentie expliciteert. De toename van epistemische relaties in de BGT, met name in de epistolaire teksten, wordt veroorzaakt door het opknippen van coherentierelaties, de aanwezigheid van modale werkwoorden en door expliciet gemaakte inferenties.

Epistemische relaties en het opknippen van zinnen

Het opknippen van zinnen in de BGT verklaart voor een deel de toename van epistemische relaties in de BGT. In Amos 1:3 geeft de spreker (God) in de BGT een evaluatie over het besluit zelf.

(69) BGT: [Ze hebben Gilead totaal verwoest]_{S1}. **Daarom** [staat mijn besluit vast]_{S2}. Ik zal ze straffen.

NBV: *Misdaad op misdaad heeft Damascus begaan: [ze hebben een spoor van verwoesting getrokken door Gilead]_{S1}. **Daarom** [zal ik mijn vonnis niet herroepen]_{S2}.*

SV: *Alzo zegt de HEERE: [Om drie overtredingen van Damaskus, en om vier zal Ik dat niet afwenden]_{S1}; **omdat** [zij Gilead met ijzeren dorswagens hebben gedorst]_{S2}.*

¹⁸ De categorie *niet van toepassing* is ook meegenomen in de statistische analyse, ondanks dat dit geen gebruiksdomein is. Niet-causale coherentierelaties zoals bijvoorbeeld temporele relaties, zijn verhalender en beschrijverder dan causale coherentierelaties en daarmee objectiever dan de meest objectieve causale relatie.

De inhoud van de gevolg-zin in de NBV is in de BGT opgedeeld in twee losse hoofdzinnen: één zin over de status van het besluit en één zin over de inhoud van dat besluit. De causale relatie wordt daardoor alleen gelegd met de zin waarin God een evaluatie geeft over het besluit zelf: een epistemische relatie. In de NBV en SV drukt de gevolg-zin een volitionele contentrelatie uit omdat het de handeling van de ik-persoon (God) beschrijft: het vonnis niet herroepen. De mate van subjectiviteit verandert dus doordat zinnen in de BGT worden opgesplitst of de inhoud wordt geëxpliciteerd.

Niet altijd leidt het opknippen van zinnen tot subjectievere coherentierelaties, zoals onderstaand voorbeeld uit 2 Samuel 4:8 laat zien.

- (70) BGT: *Koning, wij hebben hier het hoofd van Isboset, de zoon van Saul. [Saul was uw vijand en hij wilde u doden]_{S1}. **Daarom** [heeft God hem en zijn familie vandaag gestraft]_{S2}.*
 NBV: *[Hier is het hoofd van Isboset, de zoon van uw vijand Saul die u naar het leven stond]_{S1}. ∅ [Vandaag heeft de HEER u, onze heer en koning gewroken op Saul en zijn nageslacht]_{S2}.*
 SV: *[Zie, daar is het hoofd van Isbóseth, den zoon van Saul, uw vijand, die uw ziel zocht]_{S1}, **alzo** [heeft de HEERE mijn heer den koning te dezen dage wraken gegeven van Saul en van zijn zaad]_{S2}.*

In de NBV is in de S₁ sprake van een hoofdzin met bijvoeglijke bijzin. Deze bijvoeglijke bijzin is in de BGT een hoofdzin geworden die het eerste segment van de coherentierelatie vormt. Daarmee is de coherentierelatie lokaler dan in de NBV waar de scope over de hoofd- en bijvoeglijke bijzin ligt. De relatie in de NBV is daardoor subjectiever: het aanbieden van het hoofd van Isboset leidt tot de conclusie dat de Heer Saul en zijn familie gestraft heeft. In de BGT is de handeling van de God het gevolg van Sauls vijandschap. In de SV is geen sprake van een causale coherentierelatie maar van een comparatieve relatie.

Epistemische relaties en modale werkwoorden

De mate van subjectiviteit verandert niet alleen als gevolg van syntactische ingrepen in de BGT. Er zijn in de BGT ook meer epistemische relaties als gevolg van het gebruik van modale werkwoorden, zoals in 2 Samuel 11:23.

- (71) BGT: *Hij zei tegen David: [‘Koning, onze vijanden waren sterker dan wij]_{S1}. **Daarom** [konden ze ons aanvallen]_{S2}. (...)’*
 NBV: *Hij zei tegen David: [‘Onze tegenstanders waren sterker dan wij]_{S1} **en** [deden een uitval naar ons]_{S2}. (...)’*
 SV: *En de bode zeide tot David: [Die mannen zijn ons zeker te machtig geweest]_{S1}, **en** [zijn tot ons uitgetogen in het veld]_{S2};*

In de NBV en SV is sprake van een volitionele contentrelatie met een additieve markering: de vijanden deed een uitval (handeling) omdat ze sterker waren. In de BGT is echter sprake van een epistemische relatie vanwege het modale *kunnen*. *Kunnen* geeft namelijk de mogelijkheid aan waardoor de vijand aanviel en daarmee is er geen sprake van een uitgevoerde handeling maar van een conclusie. Iets vergelijkbaars zien we terug in Markus 2:21, waar de BGT het modale *moeten* gebruikt.

- (72) BGT: [*Een oude jas met een scheur erin moet je niet maken met een nieuwe lap stof*]_{S1}.
Want [*als die nieuwe stof gaat krimpen, scheurt je jas nog verder kapot*]_{S2}.
 NBV: [*Niemand verstelt een oude mantel met een lap die nog niet gekrompen is*]_{S1}, **want**
 [*dan trekt de nieuwe lap de oude stof kapot en wordt de scheur nog groter*]_{S2}.
 SV: [*En niemand naait een lap ongevold laken op een oud kleed*]_{S1}; **Ø anders scheurt**
deszelfs nieuwe aangenaide lap iets van het oude kleed, en er wordt een ergere
scheur]_{S2}.

In de BGT is sprake van een subjectievere epistemische relatie door het modale *moeten* dat de noodzakelijkheid van de handeling aangeeft, terwijl de SV een handeling (een volitionele contentrelatie) beschrijft.

Epistemische relaties en de explicitering van inferenties

De BGT expliciteert voor de zwakke lezers inferenties, die de lezers van de NBV en SV wel zelf moeten leggen, zoals in 2 Samuel 7:14.

- (73) BGT: *Ik zal voor hem een vader zijn. En hij zal voor mij een zoon zijn. [Als een zoon iets verkeerd doet, dan straft zijn vader hem]*_{S1}. **Dus** [*als jouw zoon iets verkeerd doet, zal ik hem straffen*]_{S2}.
 NBV: *Ik zal een vader voor hem zijn en hij voor mij een zoon: als hij zondigt, zal ik hem kastijden met stok- en zweepslagen, zoals een vader doet.*
 SV: *Ik zal hem zijn tot een Vader, en hij zal Mij zijn tot een zoon; dewelke als hij misdoet, zo zal Ik hem met een mensenroede en met plagen der mensenkinderen straffen.*

In de NBV is sprake van een beknopte vergelijking en een elliptische constructie (*zoals een vader doet*). In de SV is deze elliptische constructie opgenomen in een naamwoordgroep (*plagen der mensenkinderen*). In de BGT wordt een inferentie expliciet gemaakt: de vergelijking van vader en zoon is in een aparte als-dan-zin uitgewerkt. Vervolgens wordt er een causale relatie gelegd tussen deze extra zin en het handelen van de vader-persoon. Deze causale relatie is in de NBV en SV niet mogelijk omdat de S₁ uit de BGT in de NBV ontbreekt. De BGT legt ook causale relaties waar de andere vertalingen een herformulering bevatten, zoals in 1 Tessalonicenzen 2:4.

- (74) BGT: [*Als God het maar goedvindt*]_{S1}. **Want** [*hij weet wat ik echt denk en bedoel.*]_{S2}.
 NBV: Wij spreken (...) niet om mensen te behagen, maar God, [*die de mensen doorgrondt*].
 SV: alzo spreken wij, niet als mensen behagende, maar Gode, [*Die onze harten beproeft*].

De doeltaalgerichte BGT begint een nieuwe zin met het achterwaartse connectief *want*. Hier speelt het begrijpelijkheidsprincipe om korte, niet gelaagde zinnen te gebruiken een rol. In de SV en de NBV is sprake van een zeer gelaagde zin waarin zowel een ellips (*maar Gode*) als een bijvoeglijke bijzin voorkomen. In de BGT is in plaats van de bijvoeglijke bijzin voor een hoofdzin gekozen, waarbij een causale inferentie expliciet wordt gemaakt. Hierdoor bevat de BGT een extra epistemische relatie.

Niet-causale relaties

In de SV komen meer niet-causale relaties (n.v.t.) voor dan in de andere vertalingen (z= 3.0), zoals ook al is opgemerkt in paragraaf 6.1.4.¹⁹ Tot de niet-causale relaties behoren niet causaal te

¹⁹ Voor de selectie van want-, dus- en daarom-fragmenten is de BGT als uitgangspunt genomen.

interpreteren additieve en temporele relaties, contrastieve relaties en herformuleringen, zoals de SV-variant in Sefanja 1:3.

- (75) BGT: *[Ik zal alle mensen en dieren doden, ook de vogels en de vissen]_{S1}. Want [de mensen zijn slecht]_{S2}.*
SV: *Ik zal wegrapen mensen en beesten; Ik zal wegrapen de vogelen des hemels, en de vissen der zee, en de ergernissen met de goddelozen;*

In de BGT zal God de mensen en dieren doden vanwege het slechte gedrag van de mensen. In de SV zijn deze 'ergernissen' echter een onderdeel van de dingen die God wegvaagt. Deze niet-causale formulering kan daarom als objectiever worden aangemerkt dan de causale coherentierelatie in de BGT. De BGT geeft de lezer inzicht in de gedachte van het personage (God): de reden voor het doden van mens en dier is omdat de mensen slecht zijn. Iets soortgelijks gebeurt in Ruth 1:8.

- (76) BGT: *[Ik hoop dat de Heer goed voor jullie zal zijn]_{S1}. Want [jullie zijn ook altijd goed geweest voor mij en voor mijn zonen]_{S2}.*
NBV: *[Moge de Heer zo goed voor jullie zijn]_{S1} als [jullie voor mij en mijn gestorven zonen zijn geweest]_{S2}.*
SV: *[de HEERE doe bij u weldadigheid]_{S1}, gelijk als [gij gedaan hebt bij de doden, en bij mij]_{S2}.*

In de BGT motiveert Naomi haar wens aan Orpa en Ruth vanuit wat deze vrouwen aan Naomi en haar zonen hebben gedaan. In de NBV en SV ontbreekt deze causale relatie echter. Er is sprake van een hoofdzin waarin Naomi hen veel goeds toewenst (S_1) en een beperkende bijzin waarin ze haar wens specificiert: zoveel goeds als Orpa en Ruth aan haar en haar kinderen hebben gedaan. Dit is een comparatieve relatie die als objectiever kan worden gezien dan de causale relatie in de BGT, waar het goeddoen van de schoondochters de oorzaak is voor de wens van Naomi. Causale coherentierelaties, met name de speech-act- en epistemische relaties, zijn subjectiever dan niet-causale relaties. In niet-causale relaties legt de spreker immers geen verband tussen argument en conclusie of speech-act of handelt de actor niet als gevolg van een situatie en is er dus in geen enkele mate sprake van subjectiviteit.

In de BGT zien we dus dat het aantal epistemische relaties toeneemt door het opknippen van zinnen, het toevoegen van modale werkwoorden en het expliciteren van inferenties. In de SV komen meer niet-causale relaties voor, waardoor de lezer met een objectievere en een meer beschrijvende en verhalende tekst te maken krijgt.

6.3.2 SOC-typen in Bijbelvertalingen

Richt de analyse van gebruiksdomeinen zich op de coherentierelatie als geheel, een SOC-analyse gaat na wie verantwoordelijk is voor de causale relatie. In deze subparagraaf gaan we na of vertalingen van elkaar verschillen in SOC-keuze. In tabel 14 is per vertaling de SOC-keuze te zien.

	Impliciet	Expliciet	Pronominaal	Nominaal	Niet gespecificeerd	Geen SOC	Totaal
BGT 2014	48,4 (74)	17,6 (27)	9,8 (15)	15,0 (23)	1,3 (2)	7,8 (12)	100 (153)
NBV 2004	45,6 (57)	18,4 (23)	12,0 (15)	14,4 (18)	3,2 (4)	6,4 (8)	100 (125)
SV 1637	44,0 (51)	18,1 (21)	12,1 (14)	16,4 (19)	2,6 (3)	6,8 (8)	100 (116)

Tabel 14 Type SOC per vertaling in percentage en aantal (N = 394)²⁰

* aantal wijkt significant af van andere vertalingen

Een statistische analyse laat zien dat de keuze van het SOC-type niet significant verschilt per vertaling ($X^2(10) = 2,25$; $p = .99$). Impliciete-spreker-SOC's maken in alle vertalingen bijna de helft van de SOC-typen uit. Objectieve SOC-typen (geen SOC en niet gespecificeerd) komen in causale coherentierelaties in de Bijbelvertalingen weinig voor, terwijl de subjectieve(re) SOC-typen (impliciete- en expliciete-spreker-SOC (eerste persoon)) in bijna tweederde van de causale relaties voorkomen.

Dat het SOC-type tussen de vertalingen niet significant verschilt, is opmerkelijk te noemen. In de BGT is namelijk een aantal keer sprake van een perspectiefwisseling waarbij de actor uit S_1 wordt doorgevoerd in S_2 . Zo verschilt de BGT in Sefanja 1:17 van de andere vertalingen in SOC-type.

- (77) BGT: [*Dan zullen de mensen bang zijn voor de Heer*]_{S1}. **Want** [*ze hebben dingen gedaan die de Heer verboden heeft*]_{S2}.
- NBV: [*Ik zal de mensen angst aanjagen, ze zullen rondlopen als blinden*]_{S1} **want** [*ze hebben tegen de Heer gezondigd*]_{S2}.
- SV: [*En Ik zal de mensen bang maken, dat zij zullen gaan als blinden*]_{S1}. **Want** [*zij hebben tegen den Heere gezondigd*]_{S2}

Sefanja 1: 17 maakt deel uit van een passage waarin de dag dat de Heer terugkomt en deze aarde zal oordelen wordt beschreven (Sefanja 1: 14-18). In de BGT is deze hele passage vanuit één perspectief geschreven: derde persoon meervoud. In de SV en NBV is er sprake van een perspectiefwisseling van eerste persoon enkelvoud: Ik (God) naar derde persoon meervoud. Als gevolg van deze perspectiefwisseling verandert ook het gebruiksdomein waarbinnen de relatie wordt gelegd: van mental-state-relatie met impliciete-spreker-SOC naar volitionele contentrelatie met een expliciete-spreker-SOC (Ik). De BGT beschrijft de passage vanuit één perspectief om daarmee zwakke lezers tegemoet te komen. Ook in 1 Tessalonicenzen 5: 8-9 is sprake van een perspectiefwisseling.

²⁰ De categorie *niet van toepassing* is niet meegenomen in de statistische analyse

- (78) BGT: *Laten we op alles voorbereid zijn. Net zoals soldaten met een harnas aan en een helm op. We geloven en we houden van elkaar. Dat is ons harnas. [En onze helm is ons vertrouwen]_{S1}. **Want** [we vertrouwen dat we gered zullen worden door onze Heer Jezus Christus]_{S2}.*
- NBV: *[Maar laten wij, die toebehoren aan de dag, op onze hoede zijn, omgord met het harnas van geloof en liefde, en getooid met de helm van de hoop op redding]_{S1}. **Want** [Gods bedoeling met ons is niet dat wij veroordeeld worden maar dat wij gered worden door onze Heer Jezus Christus]_{S2};*
- SV: *[Maar wij, die des daags zijn, laat ons nuchteren zijn, aangedaan hebbende het borstwapen des geloofs en der liefde, en tot een helm, de hoop der zaligheid]_{S1}. **Want** [God heeft ons niet gesteld tot toorn, maar tot verkrijging der zaligheid, door onzen Heere Jezus Christus]_{S2};*

De zeer gelaagde gevolg-zin uit de SV en NBV is in de BGT is vertaald met vijf korte hoofdzinnen. Het gevolg is dat de causaliteit in de BGT veel lokaler is. Opnieuw is sprake van een perspectiefwisseling in de BGT zodat de expliciete-spreker-SOC spreker consequent is doorgevoerd (wij). In de SV is in S_2 God de actor, die in de BGT afwezig is. De SOC is in de BGT wel subjectiever dan in de NBV en SV: impliciete- versus expliciete- spreker-SOC (wij). Hoewel in beide gevallen SOC en spreker dezelfde persoon zijn, creëert de spreker in de NBV meer afstand tussen zichzelf als ‘communicator’ en zijn rol binnen de causale relatie, terwijl de spreker-SOC in de BGT dat niet doet.

6.3.3 Connectiefkeuze en subjectiviteit

In de vorige paragrafen zijn we de mate van subjectiviteit in coherentierelaties nagegaan in de verschillende vertalingen. De BGT bevat meer epistemische coherentierelaties en daarmee meer subjectievere coherentierelaties dan de andere vertalingen. De volgende vraag is welk connectief welk domeintype markeert. In paragraaf 6.2 zagen we dat de SV de meeste coherentierelaties markeerde met het subjectieve *want*. Aan de andere kant nam het *dus*-gebruik in de NBV en BGT ook sterk toe. De vraag die daarom in deze paragraaf centraal staat, is of de mate van subjectiviteit van de causale coherentierelatie overeenkomt met het subjectiviteitsprofiel van het connectief dat de relatie markeert. Tabel 15 laat per gebruiksdomein zien welk type connectief de coherentierelatie markeert.²¹

²¹ De fragmenten zijn geselecteerd op basis van het voorkomen van *want*, *daarom* en *dus* in de BGT, één volitioneel connectief (*daarom*) en twee subjectieve connectieven (*want* en *dus*). Objectieve connectieven (*zodat*, *daardoor* en *doordat*) komen dus niet voor.

Domein →	Non-volitioneel			Volitioneel			Mental state			Epistemisch			Speech-act		
vertaling → ↓ connectief	BGT	NBV	SV	BGT	NBV	SV	BGT	NBV	SV	BGT	NBV	SV	BGT	NBV	SV
Objectief connectief (zodat, doordat, daardoor)	-	25 (2)	25 (2)	-	2,1 (1)	2,2 (1)	-	25,0 (1)	-	-	-	-	-	-	-
Volitioneel connectief (opdat, daarom, omdat)	41,7 (5)	-	-	53,3 (24)	29,2 (14)	26,0 (12)	54,5 (6)	25,0 (1)	50,0 (2)	15 (6)	4,5 (1)	12,6 (2)	22,2 (10)	14,1 (6)	19,0 (8)
Subjectief connectief (dus, want)	58,3 (7)	12,5 (1)	12,5 (1)	46,7 (21)	27,1 (13)	23,9 (11)	45,5 (5)	-	25,0 (1)	85 (34)	31,8 (7)	25,0 (4)	77,8 (35)	53,5 (23)	47,6 (20)
Overig (niet-causaal connectief, impliciet, herformulering)	-	62,5 (5)	62,5 (5)	-	41,7 (20)	47,9 (22)	-	50,0 (2)	25,0 (1)	-	63,6 (14)	62,4 (10)	-	34,9 (14)	28,5 (14)
Totaal	100 (12)	100 (8)	100 (8)	100 (45)	100 (48)	100 (46)	100 (11)	100 (4)	100 (4)	100 (40)	100 (22)	100 (16)	100 (45)	100 (43)	100 (42)

Tabel 15 Connectiefkeuze per domein in BGT, NBV en SV in percentage en aantal in de NBV en SV (N=157)

Tabel 15 laat zien dat de SV en de NBV in alle domeintypen veel niet-causale markeringen bevatten, die af te leiden effecten mogelijk vertroebelen. Toch vallen twee dingen op. Ten eerste worden in de BGT veel subjectieve coherentierelaties met een subjectief connectief en ten tweede markeert de BGT (non-)volitionele contentrelaties vaker met een subjectief connectief dan de andere vertalingen, die het (bijna) geen enkele keer doen.²²

De markering van subjectieve coherentierelaties

De BGT markeert de subjectieve coherentierelaties (epistemisch en speech-act) in meer dan driekwart van de gevallen met een subjectief connectief. Hier komt de mate van subjectiviteit van de coherentierelatie overeen met de subjectiviteit van het connectief. De NBV en SV markeren respectievelijk een derde en een kwart van deze relaties met een subjectief connectief.

De BGT markeert zowel epistemische als speech-act-relaties in meer dan driekwart van de gevallen met een subjectief connectief. De NBV en SV markeren deze speech-act-relaties in ongeveer de helft van de gevallen terecht met een subjectief connectief. Alle vertalingen markeren speech-acts voor een deel met een volitioneel connectief, zoals in Amos 3: 10-11.

- (79) BGT: [En in de paleizen krijgen ze niet genoeg van stelen en moorden]_{S1}. **Daarom** [zegt de Heer: 'Samaria, de vijand zal van alle kanten op je afkomen]_{S2}.
- NBV: [Tot rechtvaardigheid zijn ze daar niet in staat]_{S1}— spreekt de HEER —, [zij die hun burchten vullen met onderdrukking en geweld]_{S1}. **Daarom**, [Samaria, zal je land door de vijand worden omsingeld, zullen je vestingwerken worden neergehaald en je burchten worden geplunderd]_{S2} — zegt God, de HEER.
- SV: [die in hun paleizen schatten vergaderen door geweld en versterking]_{S1}. **Daarom**, zo zegt de Heere HEERE: [De vijand! en dat rondom het land! die zal uw sterkte van u nederstorten, en uw paleizen zullen uitgeplunderd worden]_{S2}.

²² De analyse van type connectief per domein is gebaseerd op een kruistabel die teveel cellen bevat met lage aantallen (N < 5). Een betrouwbare statistische analyse is onmogelijk. De aantallen zullen daarom exploratief benaderd worden.

In de grondtekst wordt hier het causale voegwoord *lkn* gebruikt en dat wordt vertaald met *daarom*. *Daarom* kan gebruikt worden wanneer een speech-act expliciet is, zoals in *daarom vraag ik je (x)*. In zin (89) is er sprake van een linguïstisch expliciete SOC: de spreker (de Heer). Met name in de profetenboeken komen expliciete speech-acts voor. De profeet spreekt immers de woorden van de Heer, die door middel van deze explicitering op de voorgrond geplaatst wordt.

De markering van (non-)volitionele contentrelaties

In alle vertalingen worden volitionele contentrelaties vaker met een subjectief connectief gemarkeerd, zoals in 2 Samuel 2:4-5 (BGT), Galaten 2:1-2 (NBV) en 2 Samuel 10:5 (SV).

- (80) BGT: [Vanuit Hebron stuurde David een bericht naar de inwoners van Jabes in het gebied Gilead]_{S1}. **Want** [hij had gehoord dat zij Saul begraven hadden]_{S2}. David zei: 'Ik hoop dat de Heer jullie gelukkig maakt.
- (81) NBV: Dat was mij in een openbaring opgedragen. [In besloten kring legde ik de belangrijkste broeders het evangelie voor dat ik aan de heidenen verkondig]_{S1}. **Want** [ik wilde me ervan overtuigen dat mijn inspanningen, toen en nu, niet voor niets waren]_{S2}.
- (82) SV: [Als zij dit David lieten weten, zo zond hij hun tegemoet]_{S1}; **want** [deze mannen waren zeer beschaamd]_{S2}.

In de BGT (zin 80) maakt het subjectieve connectief *want* de volitionele coherentierelatie subjectiever: het legt meer nadruk op het maken van de beslissing zelf, dus vanuit het vertellende personage David. Zijn gedachtegang wordt nu aan de lezer getoond: omdat de Jabesieten Saul begraven hadden, besloot hij een bericht te sturen. Ook in de NBV (zin 81) en SV (zin 82) komt door het subjectieve connectief de nadruk niet zozeer op de handeling zelf te liggen maar op het moment van Paulus' en Davids besluitvorming in het verleden, waar de lezer inzicht in wordt gegeven.

In tegenstelling tot de volitionele contentrelaties markeren de NBV en SV een non-volitionele contentrelatie slechts één keer met een subjectief connectief.²³ De BGT markeert dat wel vaker, zoals in Amos 8:3.

- (83) BGT: God zei: 'Ook voor mijn volk Israël is de tijd rijp. De dag komt dat ik Israël zal straffen. Ik wacht niet langer. [Er zal in de tempel alleen nog maar gehuild worden]_{S1}. **Want** [overal liggen doden]_{S2}. (...)
- NBV: Toen zei de HEER: 'Weldra zal de tijd rijp zijn, ik zal mijn volk Israël niet langer sparen. [Op die dag zal er in de tempel alleen nog gejammer klinken]_{S1}, – spreekt God, de HEER – Ø [‘overal liggen lijken]_{S2}, (...)
- SV: Toen zeide de HEERE tot mij: Het einde is gekomen over Mijn volk Israël; Ik zal het voortaan niet meer voorbijgaan. [Maar de gezangen des tempels zullen te dien dage huilen]_{S1}, spreekt de Heere HEERE; Ø [vele dode lichamen zullen er zijn]_{S2}, (...)

De non-volitionele contentcoherentierelatie is in de BGT gemarkeerd met *want*. In de NBV en SV is niet noodzakelijkerwijs sprake van een causale relatie, omdat de relatie impliciet gelaten is, net als in de grondtaal. Door de markering met *want* wordt de BGT-versie epistemisch: het is de conclusie van

²³ Een vergelijking tussen BGT en andere vertalingen is niet één op één te leggen omdat het voorkomen van *daarom*, *want* en *dus* in de BGT het uitgangspunt was. Logischerwijs bevat deze vertaling dus geen niet-causale of impliciet gelaten coherentierelaties.

de spreker (God) gebaseerd op deze non-volitionele relatie.

Verder valt op dat de BGT de extra en ingebedde laag – spreekt God, de HEER – niet herhaalt en daarmee een plattere structuur heeft dan de SV en NBV. Deze inbedding wijkt in de SV en NBV bovendien ook qua werkwoordstijd af: tegenwoordige tijd (*spreekt*) versus verleden tijd (*zei*). Dat maakt het waarschijnlijker dat het ingebedde werkwoord niet slechts een verdubbeling is van het werkwoord aan het begin van de zin. Het benadrukt dat de profeet zijn boodschap niet namens zichzelf maar namens de Heer spreekt.

Op basis van tabel 15 lijken we dus enkele trends te kunnen schetsen. Toch zijn er ten eerste te weinig fragmenten om gegronde conclusies te trekken. Ten tweede markeren de SV en NBV binnen alle domeintypen relaties vaak met een niet-causale markering of laten deze impliciet. Op basis van bovenstaande gegevens kunnen we dus niet de conclusie trekken dat de BGT coherentierelaties met een objectief profiel vaker markeert met een subjectiever connectief dan de NBV en SV. In 6.3.4 zullen we daarom van één subjectief connectief systematisch de mate van subjectiviteit van de coherentierelaties nagaan die dit connectief markeert.

6.3.4 Detailanalyse: subjectiviteit in met *want*-gemarkeerde coherentierelaties

Want is een nevenschikkend connectief dat volgens de vertaalafspraken van de BGT de voorkeur heeft boven het complexere, onderschikkende *omdat*. Het is mogelijk dat *want* door het nevenschikkende karakter in de BGT vaker objectievere coherentierelaties markeert dan in de andere vertalingen. Om dat te toetsen zijn twee beoordelaars onafhankelijk van elkaar de mate van subjectiviteit nagegaan van 165 *want*-fragmenten (55 fragmenten per vertaling) door middel van een domein- en een SOC-analyse. Een correlatietest laat grote samenhang zien tussen de domeinanalyses ($r_{\text{Phi V}} = .93, p < .001$) en de SOC-analyses van beide beoordelaars ($r_{\text{Phi V}} = .87, p < .001$).

De vraag is of vertalingen verschillen in het gebruik van *want* om causale coherentierelaties te markeren: markeert *want* in de ene vertaling significant meer objectieve(re) coherentierelaties dan in een andere vertaling? Een statistische analyse laat zien dat er geen significant verschil is tussen vertalingen in de mate van subjectiviteit van causale coherentierelaties gemarkeerd met *want* ($\chi^2(4) = 4,14; p = .39$).²⁴ Tabel 16 laat zien dat in alle vertalingen *want* veel vaker voorkomt in subjectieve(re) relaties dan in objectieve(re) relaties.

	Non-volitioneel	Volitioneel	Mental state	Epistemisch	Speech-act	Totaal
BGT 2014	3,6 (2)	18,0 (10)	7,2 (4)	25,5 (14)	55,5 (25)	100 (55)
NBV 2004	3,6 (2)	16,4 (9)	1,8 (1)	21,8 (12)	56,4 (31)	100 (55)
SV 1637	1,8 (1)	20,0 (11)	5,5 (3)	12,7 (7)	60,0 (33)	100 (55)

Tabel 16 Type gebruiksdomein gemarkeerd met *want* per vertaling in percentages en aantal (N = 165)

Bijna driekwart van de *want*-fragmenten heeft een subjectief profiel (epistemisch of speech-act). Tussen de vertalingen is er echter geen verschil: de *want*-fragmenten in de BGT markeren dus niet significant vaker een objectiever profiel dan in de andere vertalingen.

Ook voor het type SOC geldt dat er geen verschil is tussen vertalingen in het

²⁴ Voor de statistische analyse zijn (non-)volitionele relaties en mental states samengenomen als 'objectieve(re) coherentierelaties'.

subjectiviteitsprofiel van *want* ($X^2(6) = 1,5; p = .96$).²⁵ Tabel 17 laat de verdeling van SOC-typen per vertaling zien.

	Impliciet	Expliciet	Pronominaal	Nominaal	Niet gespecificeerd	Geen SOC	Totaal
BGT 2014	61,8 (34)	21,8 (12)	3,6 (2)	9,0 (5)	-	3,6 (2)	100 (55)
NBV 2004	65,5 (36)	23,6 (13)	5,5 (3)	-	1,8 (1)	3,6 (2)	100 (55)
SV 1637	63,6 (35)	21,8 (12)	7,3 (4)	5,5 (3)	-	1,8 (1)	100 (55)

Tabel 17 Type SOC gemarkeerd met *want* per vertaling in percentages en aantal (N = 165)

Tabel 17 laat zien dat *want* in alle vertalingen vooral relaties markeert waarin sprake is van een spreker-SOC, waarvan driekwart een impliciete-spreker-SOC bevat. *Want* markeert soms een relatie waarin sprake is van een (pro-)nominale actor en zelden een relatie waarin sprake is van een niet gespecificeerde SOC of waar de SOC helemaal niet aanwezig is. Het subjectiviteitsprofiel van *want* is dus zowel qua gebruiksdomen als qua SOC-type constant over de verschillende vertalingen heen. Of een vertaling zich richt op de doeltaal of de brontaal en of de vertalers een sterke of zwakke lezer als uitgangspunt nemen, heeft dus geen invloed op het subjectiviteitsprofiel van *want*.

De eerste domeinanalyse laat zien dat de BGT meer epistemische dus subjectievere coherentierelaties bevat dan de andere vertalingen. De SV bevat meer niet-causale relaties, die zijn aan te merken als de meest objectieve fragmenten. Een SOC-analyse laat zien dat de vertalingen niet verschillen in type SOC: in alle vertalingen bevat bijna tweederde van de relaties een impliciete- of expliciete-spreker-SOC. Hieruit valt af te leiden dat causale coherentierelaties in Bijbelvertalingen vooral subjectieve SOC-typen bevatten. Een eerste verkenning van de relatie tussen type domein en type connectief lijkt uit te wijzen dat de BGT relatief meer objectieve relaties markeert met een subjectief connectief. Een diepteanalyse laat echter zien dat het subjectiviteitsprofiel van *want* niet verschilt tussen de vertalingen: *want* markeert met name subjectieve coherentierelaties.

7 Conclusie

Bijbelvertalers maken vertaalkeuzes op basis van vooraf opgestelde vertaaldoele. De SV, NBV en BGT hebben elk hun eigen vertaaldoele wat taalgerichtheid en beoogd publiek betreft. Uit de resultaten in hoofdstuk 6 zijn een aantal conclusies te trekken, die we per vertaaldoele zullen bespreken.

7.1 Connectiefkeuze

De eerste hoofdvraag in dit onderzoek luidt: 'Welk effect hebben de verschillende vertaaldoele op de connectiefkeuze van causale coherentierelaties?' In hoofdstuk 6 zagen we dat de brontaalgerichte SV meer causaal gemarkeerde coherentierelaties bevat dan de doeltaalgerichte NBV en BGT en het kleinste aantal coherentierelaties impliciet laat. Deze bevindingen ondersteunen hypothese 1, dat de BGT en NBV meer causale relaties impliciet laten dan de SV.

²⁵ Voor de statistische analyse zijn SOC-typen *pronominaal*, *nominaal* en *niet-gespecificeerd* samengenomen.

De SV blijft als brontaalgerichte vertaling dicht bij de grondtekst. De SV vertaalt voegwoorden in de brontaal vaak één op één in de doeltaal met een vast equivalent. Waar de NBV en BGT een veel gelijkmatigere spreiding over de verschillende connectieven laten zien, markeert *want* in de SV bijvoorbeeld meer dan de helft van de causale coherentierelaties. De SV gebruikt *want* namelijk als vast woordequivalent voor het veelvoorkomende Hebreeuwse *ki* en Griekse *gar*. De NBV wisselt *want* daarentegen af met causale discourse markers, zoals *immers* en *tenslotte*. Dat de SV als brontaalgerichte vertaling dichter bij de grondtekst blijft, blijkt ook uit de veelvuldig letterlijk vertaalde Griekse tegenwoordig deelwoordconstructies, die in de doeltaalgerichte vertalingen herschreven worden naar Nederlandse taalconventies. De NBV en BGT vertalen daarnaast ook lang niet elk voegwoord en partikel uit de grondtaal, zeker niet wanneer het gaat om dubbele causale markeringen. Zoals Blois (2008) aangeeft, probeert de SV de Hebreeuwse en Griekse grondtekst dus ook in connectiefkeuze tot op zekere hoogte zo letterlijk mogelijk te volgen.

De NBV markeert de minste causale coherentierelaties van de drie vertalingen. J. Sanders (2009) liet in een verkennend onderzoek ook zien dat de NBV minder causale relaties markeert dan de Statenvertaling. Wel bleek uit haar onderzoek dat de NBV meer semantisch rijkere en syntactisch complexere coherentiemarkeringen gebruikt, zoals causale connectieven. Dit onderzoek laat echter zien dat in de NBV niet alleen minder additieve en temporele connectieven gebruikt, maar ook significant minder causale coherentierelaties markeert. De NBV laat haar lezers dus ook de complexere coherentierelaties zelf leggen.

De BGT expliciteert meer causale coherentierelaties dan de NBV. De zwakke lezer hoeft daardoor zelf minder inferenties te maken. Dit bevestigt hypothese 2. Land (2009) liet met haar onderzoek zien dat vmbo-leerlingen, dus zwakke lezers, profijt hebben van gemarkeerde coherentierelaties omdat ze minder cognitieve energie kwijt zijn wanneer ze relaties tussen zinsdelen niet meer zelf hoeven te leggen. Land vond echter dat schrijvers van schoolboekteksten in de basisberoepsgerichte leerweg van het vmbo relatief weinig integrerende tekstkenmerken, zoals connectiefgebruik, opnemen in de tekstboeken. Dit onderzoek laat echter zien dat de vertalers van de BGT wel meer causale coherentierelaties markeert voor haar zwakke lezers.

De BGT verschilt ook van de SV en NBV als het gaat om het type causaliteit. Waar de NBV en BGT infinitieve bijzinnen en causale woordgroepen gebruiken, vermijdt de BGT deze en vervangt ze systematisch door gewone bijzinnen of hoofdzinnen verbonden met een causaal connectief. Daardoor bevat de BGT minder complexe, gelaagde en juist meer uitgewerkte constructies. Tegen hypothese 3 in, neemt het gebruik van het complexe, onderschikkende *omdat* in de BGT echter niet af. Aan de ene kant wordt een groot deel van de *omdat*-fragmenten in de SV en NBV met *want* of *daarom* vertaald in de BGT en is er ook een significante toename van *dus* en *daarom*. *Daarom* neemt in de BGT toe in verband met de chronologische volgorde van de zinnen. Aan de andere kant is er in de BGT een toename van *omdat*, doordat dit connectief causaliteitsmarkerings tussen infinitieve zinnen en binnen zinnen vermijdt, zoals gebeurt in de SV en NBV. Het gebruik van het nevenschikkende *want* neemt ook niet toe in de BGT. Deze bevindingen ondersteunen dus slechts gedeeltelijk hypothese 3, waarin gesteld wordt dat de BGT meer connectieven bevat die syntactisch minder complexe segmenten verbinden, zoals nevenschikkers en bijwoorden. Zowel *taalgerichtheid* als *beoogd publiek* beïnvloeden dus het connectiefgebruik in Bijbelvertalingen.

7.2 Mate van subjectiviteit

De tweede hoofdvraag luidt: 'Welk effect hebben de verschillende vertaaldelen op de mate van subjectiviteit van causale coherentierelaties?' Uit de corpusanalyse blijkt dat de vertalingen niet

verschillen in het type SOC dat de causale relatie veroorzaakt. In alle vertalingen is in (meer dan) de helft van de fragmenten sprake van een subjectieve coherentierelatie, waar een impliciete- of expliciete-spreker-SOC de causale relatie legt.

De vertalingen verschillen wel in het type gebruiksdomein waarbinnen de coherentierelatie gelegd wordt. De BGT bevat namelijk significant meer epistemische coherentierelaties dan de andere vertalingen. De toename wordt veroorzaakt door de toename van modale werkwoorden, door het expliciet maken van inferenties en door grammaticale ingrepen, zoals het opknippen van coherentierelaties. Een effect van het toevoegen van modale werkwoorden, is dat de BGT een bepaalde houding aangeeft ten opzichte van het werkwoord, vaak gaat het om de wenselijkheid (*willen*), mogelijkheid (*kunnen*) en noodzakelijkheid (*moeten*). Hierdoor geeft de BGT meer toegang tot het bewustzijn en de gevoelens van de sprekers en personages, waardoor lezers zich beter kunnen identificeren met de personages. Hier heeft een syntactische ingreep dus een pragmatische werking. Experimenteel onderzoek laat zien wanneer de afstand tussen de tekst en lezer klein is, de lezers de gedachtegang, de redeneringen en de keuzes van de personages makkelijker begrijpen dan wanneer de afstand tussen de tekst en de lezer groter is. Onderzoek van Dijkstra, Zwaan, Graesser en Magliano (1994) laat zien dat dergelijke teksten leiden tot een betere reproductie van de tekstinformatie. Ook het expliciet maken van inferenties en het opknippen van gelaagde, ingebedde zinnen draagt bij aan de begrijpelijkheid van de tekst. Het opknippen van gelaagde, ingebedde zinnen verlaagt de verwerkingskosten die de lezer moet maken bij het lezen van de zin, omdat zowel de opslag- als de integratiekosten lager zijn (Gibson 2000).

In de andere vertalingen zijn deze epistemische coherentierelaties met name content (non-) volitioneel of is er geen sprake van een causale coherentierelatie. De SV bevat meer niet-causale relaties. In dergelijke relaties legt een spreker dus geen verband tussen speech-act of conclusie en argument en handelt de actor niet als gevolg van een situatie of handeling. De SV markeert dergelijke relaties vooral met additieve en temporele connectieven, als vast woordequivalent voor een voegwoord of partikel in de grondtaal.

Een eerste verkenning van de connectiefkeuze per domein lijkt erop te wijzen dat de BGT wat vaker een subjectief connectief kiest voor de markering van (non-)volitionele contentrelaties dan de SV en de NBV. Sanders, Sanders en Sweetser (2009) geven aan dat volitionele contentrelaties gemarkeerd met het objectievere *daarom* meer nadruk leggen op het volitionele karakter van de gevolg-handeling en meer afstand creëren. Is de volitionele contentrelatie gemarkeerd met *dus*, dan ligt de nadruk meer op het maken van de beslissing van binnenuit en wordt de gedachtegang van de spreker of het personage aan de lezer getoond. Een mogelijke verklaring is het toevoegen de modale werkwoorden. Een effect daarvan is namelijk dat een (non-)volitionele contentrelatie verandert in een epistemische relatie. In dat geval blijft het objectievere connectief in de BGT echter wél staan. Uitgebreider onderzoek moet uitwijzen of het subjectief markeren van (non-)volitionele contentrelaties echt een systematisch verschil tussen de vertalingen betreft.

Subjectieve coherentierelaties markeert de BGT in driekwart van de gevallen terecht met een subjectief connectief. In de SV en NBV ligt dit een stuk lager door de niet-causale markeringen. De NBV laat veel coherentierelaties impliciet, met name epistemische coherentierelaties en de SV markeert dergelijke relaties vooral met een additief of temporeel connectief.

Uit de resultaten blijkt dat de BGT in veel gevallen kiest voor een connectief dat gelaagdheid van zinnen voorkomt. *Dus* en *daarom* komen significant vaker voor in de BGT dan in de andere vertalingen. De keuze voor connectieven die een grammaticaal minder complexe constructie opleveren gaat echter niet ten koste van de mate van subjectiviteit van deze constructies. Er is

namelijk geen verschil tussen de vertalingen in de mate van subjectiviteit van causale coherentierelaties gemarkeerd met *want*. *Want* markeert in alle vertalingen in driekwart van de fragmenten een subjectieve (epistemische of speech-act-)relatie. Gesteld kan worden dat er sprake is van een gedeeltelijk effect van *taalgerichtheid* en *beoogd publiek* op de mate van subjectiviteit van coherentierelaties in Bijbelvertalingen. *Taalgerichtheid* en *beoogd publiek* hebben immers geen effect op het type SOC en op het subjectiviteitsprofiel van *want*, maar alleen op het type gebruiksdomein.

8 Discussie

8.1 Diachroon onderzoek

In dit onderzoek is de connectiefkeuze en mate van subjectiviteit onderzocht aan de hand van drie Bijbelvertalingen, één uit de zeventiende eeuw (SV; brontaalgericht) en twee uit de eenentwintigste eeuw (NBV en BGT; beide doeltaalgericht). Dat betekent dat verschillen tussen deze vertalingen mogelijk niet alleen toe te schrijven zijn aan vertaaldoeleinden maar ook aan het diachrone aspect.

Ook connectiefgebruik is aan de tijd onderhevig. Zo laat Evers-Vermeul (2010) zien dat *dus* in de dertiende eeuw voornamelijk gebruikt wordt als anafoor, terwijl het in de twintigste eeuw vooral voorkomt als causaal connectief. Ook in de zestiende eeuw wordt *dus* hoofdzakelijk geïnterpreteerd als bijwoord met verwijzende functie, hoewel *dus* ook als connectief geclassificeerd kan worden (2010: 161). Dat verklaart waarom *dus* in de geselecteerde fragmenten van de SV geen enkele keer voorkomt.²⁶ Een anaforische vertaling van *dus* is *(al)zo/op deze manier*, zoals bijvoorbeeld in Jozua 7:6-10.

- (84) Toen verscheurde Jozua zijn klederen, en viel op zijn aangezicht ter aarde, voor de ark des HEEREN, tot den avond toe, hij en de oudsten van Israël; en zij wierpen stof op hun hoofd.
(...) Toen zeide de HEERE tot Jozua: Sta op; waarom ligt gij dus neder op uw aangezicht?

Dus verwijst hier terug naar eerder genoemde informatie, vier verzen ervoor. Zoals we in paragraaf 6.2.3 zagen, gebruikt de SV *dus* niet als terugverwijzende anafoor maar de parafrase *zo of alzo*. Vier eeuwen later markeren de doeltaalgerichte NBV en BGT dezelfde coherentierelatie wel met *dus*, maar dan markeert het bijwoord een causale coherentierelatie.

Voor *opdat* geldt ook dat het wel of niet gebruiken ervan niet alleen bepaald wordt door de vertaaldoeleinden *taalgerichtheid* en *beoogd publiek*. *Opdat* is in de SV na *want* het meest voorkomende connectief. Het gebruik ervan neemt echter door de loop van de eeuwen steeds verder af en in de BGT komt het geen enkele keer meer voor. Enerzijds vermijdt de BGT het gebruik van *opdat*, omdat het een formeel en in het hedendaags Nederlands niet-frequent connectief is en *dus* voor de zwakke lezer complex. Anderzijds komt *opdat* ook in de NBV nog slechts sporadisch voor, hoewel deze vertaling zich richt op sterke lezers. Dat laat zien dat *opdat* veroudert en steeds meer vervangen wordt door *want*, *zodat* of een causale infinitiefconstructie.

Om het diachrone aspect zoveel mogelijk te vermijden, zou ook de brontaalgerichte vertaling een vertaling uit de twintigste of eenentwintigste eeuw moeten zijn. Een alternatief zou de Herziene Statenvertaling (2010) kunnen zijn, die tijdens ons onderzoek nog niet beschikbaar was. Een korte frequentie-analyse laat zien dat *dus* 129 keer voorkomt in de Herziene Statenvertaling, waarvan

²⁶ In de SV (1637) komt *dus* totaal elf keer voor, waarvan er vijf een causale interpretatie toelaten, zoals in Jozua 6: 25 en Zacharia 11:11.

zestien in de Bijbelboeken die ook voor dit onderzoek zijn gebruikt. *Opdat* komt in de Herziene Statenvertaling 'slechts' 645 keer voor, waarvan 42 in de onderzochte Bijbelboeken. In de SV is dat respectievelijk 1230 en 75 keer. Dus hoewel beide vertalingen *opdat* gebruiken en *opdat* dus een connectief is dat voornamelijk in brontaalgerichte vertalingen voorkomt, is ook de diachrone taalontwikkeling zichtbaar dat *opdat* langzamerhand verdwijnt.

8.2 Connectiefkeuze in relatie tot de grondtekst

In dit onderzoek vergeleken we de markering van coherentierelaties in drie Bijbelvertalingen. Bij veel fragmenten is gekeken of en welk voegwoord of partikel in de grondtaal voorkomt. We kunnen dus wel de verschillen tussen de vertalingen aantonen, maar een systematisch vergelijking met het connectiefgebruik in de grondtaal is een stap die we in dit onderzoek niet hebben gemaakt. Een voorlopige analyse wees uit dat *want* in de SV het meest gebruikte connectief is, dat als wordequivalent is gebruikt voor het Hebreeuwse *ki* en Griekse *gar*. De andere vertalingen laten deze *ki* en *gar* in veel gevallen impliciet of gebruiken een ander, niet-causaal connectief, met name wanneer *ki* een nieuwe zinsregel inleidt. Het lijkt dus zinvol om hier meer systematisch onderzoek naar te doen.

In alle vertalingen is *want* vaak de vertaling van de voegwoorden *ki* of *ashr* (Oude Testament), *gar*, *hoti* of *mepos* (Nieuwe Testament). In de SV wordt *want* echter als vast wordequivalent van *ki* en *gar* gebruikt. *Ki* is echter van oorsprong een niet-causaal demonstratief dat de nadruk op iets legt (Arnold & Choi in J. Sanders 2009). In tegenstelling tot het Nederlandse *want* heeft *ki* nooit een causale functie gehad. De connotatie van *ki*, in de zin van *let op, kijk* is door de keuze van *want* als vast wordequivalent verloren gegaan. Bovendien is *want* als vertaalequivalent tot het uiterste doorgevoerd en heeft het in het Nederlands uitsluitend een causale functie. Een voorbeeld waar de SV teksten verbindt door middel van *want* is Amos 5:2-4.

- (85) SV: Hoort dit woord, dat Ik over ulieden ophef, een klaaglied, o huis Israëls! De jonkvrouw Israëls is gevallen, zij zal niet weder opstaan; zij is verlaten op haar land, er is niemand, die haar opricht. **Want** zo zegt de Heere HEERE: De stad, die uitgaat *met* duizend, zal honderd overhouden, en die uitgaat *met* honderd, zal tien overhouden, in het huis Israëls. **Want** zo zegt de HEERE tot het huis Israëls: Zoekt Mij, en leeft.

De SV verbindt twee keer een tekstdeel aan elkaar door middel van *want*. *Want* drukt uit dat de schrijver aan het argumenteren is en de lezer wil overtuigen. Volgens Verhagen (2005) is taal, in navolging van Anscrombe en Ducrot, vooral een middel om anderen te beïnvloeden en niet primair een middel om de werkelijkheid mee te beschrijven. De argumentatieve functie van taaluitingen is volgens Verhagen niet altijd zichtbaar, maar 'elke gewone uitdrukking biedt een argument voor een bepaalde conclusie (Verhagen 2005: 10). Wel verschillen taaluitingen in argumentatieve kracht. Door uitingen systematisch vanwege wordequivalentie met *want* te markeren, wordt de indruk gewekt dat de SV wil argumenteren met de lezer. De inhoud krijgt door *want* een heel stellig karakter, namelijk dat de lezer overtuigd moet worden; het maakt de religieuze tekst tot een moraliserende tekst. Het argumentatieve karakter komt door *want* te gebruiken veel meer naar voren dan bij additieve en temporele connectieven of wanneer de relatie impliciet gelaten is, zoals in de NBV. Temporele connectieven, zoals *en* en *toen*, zorgen bijvoorbeeld dat de tekst een meer verhalend en beschrijvend karakter krijgen.

Dat de SV brontaalgericht en concordant vertaalt en de andere vertalingen doeltaal en

contextueel, wil niet zeggen dat in laatstgenoemde vertalingen het stellende karakter verdwijnt. Hoewel *want* niet meer als vast wordequivalent wordt gebruikt en er sprake is van een enorme afname in de doeltaalgerichte vertalingen, is er juist een toename van *dus* te zien. Opmerkelijk is dat deze *dussen* vaak een vertalers-*dus* zijn, connectieven die zijn toegevoegd en niet concordant zijn vertaald uit de grondtekst. Het is juist het toevoegen van *dus* en ook het toevoegen van modale werkwoorden dat de tekst meer stellend en argumenterend wordt en minder beschrijvend.

8.3 Connectiefkeuze in relatie tot begrijpelijkheid en subjectiviteit

Tegen de verwachting in neemt het gebruik van het onderschikkende en complexere *omdat* in de BGT niet af. Ook het *want*-gebruik neemt in de BGT niet toe ten opzichte van de NBV. Wel is te zien dat de BGT *omdat*-fragmenten uit de SV en de NBV regelmatig impliciet laat of vervangt, soms met *want* maar meestal met *daarom*. Dat *omdat* niet afneemt in aantal, komt doordat de BGT zowel *gerund*-constructies en causale woordgroepen in de SV als bijvoeglijke en causale, infinitieve bijzinnen uit de NBV herschrijft en hiervoor vaak een *omdat*-constructie gebruikt. Beide constructies zijn voor zwakke lezers moeilijk te verwerken omdat het als tussenliggende laag de zin doorbreekt, iets wat *omdat* niet doet ook al neemt de gelaagdheid van de zin door *omdat* toe. Wat de BGT dus laat zien is dat *omdat* enerzijds complexer is dan andere connectieven, waardoor het vervangen wordt door minder complexe connectieven. Anderzijds rechtvaardigt het voorkomen van nog complexere constructies, zoals *gerund*-constructies, causale woordgroepen en bijvoeglijke en infinitieve bijzinnen het vertalen met *omdat*. Een vraag die dit onderzoek niet beantwoordt, is welke *omdat*-fragmenten vervangen worden: syntactisch of semantisch complexe *omdat*-fragmenten. Voor zwakke lezers zijn vooral voorop geplaatste bijzinnen moeilijk, omdat de verwerkingskosten ervan, zowel de opslag- als de integratiekosten, hoger zijn dan wanneer *omdat* na de hoofdzin komt (Gibson 2000). Aan de andere kant handhaven voorop geplaatste bijzinnen met *omdat* de chronologische volgorde van de gebeurtenissen. In verder onderzoek zou dus gekeken moeten worden of voorop- of achteropgeplaatste bijzinnen met *omdat* vervangen worden.

De verwachting dat het nevenschikkende *want* in de BGT de systematische vervanger is van *omdat*, komt niet uit. Dat blijkt ook uit het feit dat het subjectiviteitsprofiel van *want* in de BGT niet afwijkt van die in de andere vertalingen. *Want* markeert in de BGT niet meer objectieve relaties dan de andere vertalingen. De vraag is echter of dat ook geldt voor het profiel van *dus*. De voorbeelden (55) en (56) laten zien dat *dus* vaak een volitionele contentrelatie markeert. Ook de resultaten in paragraaf 6.3.4 laten zien dat de BGT een volitionele contentrelatie markeert met een subjectiever connectief dan de andere vertalingen. Het profiel van *dus* is ook interessant omdat *dus* in de doelgerichte vertalingen vaak verschijnt wanneer de relatie in de grondtaal impliciet is gelaten of een narratief partikel bevat, die op vele manieren vertaald kan worden.

Vertalers en subjectiviteit

Voor het nagaan van het type gebruiksdomein en het type SOC is de BGT als uitgangspunt genomen. In de andere vertalingen was vaak sprake van een niet-causale constructie. Het is mogelijk dat de toename van dergelijke constructies in de andere vertalingen het verschil tussen de vertalingen vertroebelen. Verder onderzoek zou dat moeten uitsluiten.

Degand (2004) liet zien dat vertalers de mate van subjectiviteit en betrokkenheid van sprekers in de brontekst lijken te respecteren. In dit onderzoek hebben we vertalingen onderling vergeleken en zijn we niet de mate van subjectiviteit in de brontekst nagegaan. Dat is een stap die gemaakt zal moeten worden om te achterhalen of ook Bijbelvertalers dergelijke tekstkenmerken van de brontekst respecteren.

Eenzijds laat dit onderzoek zien dat tussen de vertalingen onderling weinig verschil is in de mate van subjectiviteit. Er is geen systematisch verschil tussen de vertalingen in de SOC's die de relatie leggen. Ook voor de gebruiksdomeinen geldt dat de meeste domeinen constant zijn over de vertalingen heen. Anderzijds laat dit onderzoek zien dat de BGT, die zich richt op leesbaarheid en begrijpelijkheid, op één punt van subjectiviteit wél verschilt van de andere vertalingen. Deze vertaling bevat namelijk meer epistemische coherentierelaties dan de andere vertalingen.

De vraag die in de toekomst beantwoord moet worden, is of het spanningsveld tussen de originaliteit van de brontekst en de begrijpelijkheid van de doelttekst wordt gewonnen door de laatste. Dat betekent dat wanneer de leesbaarheid bovenaan staat, de vertalers meer zullen afwijken van de brontekst. Om dat te kunnen achterhalen, is echter vervolgonderzoek nodig waarbij ook de mate van subjectiviteit van de brontekst wordt geanalyseerd. Anderzijds lijken de resultaten van dit onderzoek er deels wel op te wijzen. De NBV en SV verschillen immers onderling niet in de mate van subjectiviteit. Daar komt nog bij dat de SV zo dicht bij de brontaal blijft, dat meerdere Griekse en Hebreeuwse constructies in deze vertaling terug te vinden zijn. Als de vertalers zo dicht bij de grondtekst blijven, zullen ze de mate van subjectiviteit waarschijnlijk ook respecteren.

Gebruiksdomeinen in diverse teksten

Opmerkelijk is dat *want* in alle Bijbelvertalingen in meer dan de helft van de gevallen een speech-act-relatie markeert. Evers-Vermeul (2005) laat in haar onderzoek naar de mate van subjectiviteit namelijk zien dat *want* in de twintigste eeuw vooral epistemische coherentierelaties markeert en zelden een speech-act-relatie.²⁷ *Want* markeerde slechts twee van de vijftig speech-act-relaties en markeerde in dertig van de vijftig fragmenten een epistemische relatie. Haar corpus is echter gebaseerd op krantenberichten en romanteksten. De Bijbelvertalingen als religieuze teksten onderscheiden zich in de verdeling van *want* over domeintypen dus van deze teksten. In zowel de profetieën als in de brieven komen deze speech-act-relaties veel voor omdat de nadruk ligt op het doen van een beroep of appel op de lezer. In deze boeken komen veel gemotiveerde aansporingen, geboden en verboden in gebiedende wijs voor (1988), zoals in Joël 1:5.

- (86) [*Priesters, hul je in rouw, schreeuw het uit, dienaren van het altaar, breng de nacht door met klagen, dienaren van mijn God*]_{s1}, **want** [*offers van graan en wijn zijn Gods tempel ontzegd*]_{s2}. (NBV)

Want markeert dus met name speech-act-relaties en in tegenstelling tot wat Evers-Vermeul vindt, bijna geen epistemische relaties.²⁸ Speech-act-relaties komen in de profetenboeken veelvuldig voor waarbij de profeten namens iemand anders, namelijk God, spreken. De profeet trekt zelf geen conclusies maar geeft de boodschap enkel door. In de brieven is het voorkomen van de speech-act-relaties het gevolg van het oproepen om de goede leer en levenshandel na te volgen. Ook in narratieve teksten komen relatief veel speech-act-relaties voor, zoals in Markus 6:31.

²⁷ Evers-Vermeul (2005) onderscheidde in haar onderzoek *mental states* niet als apart gebruiksdomein.

²⁸ *Want* markeerde relatief wel veel speech-act-relaties in het corpus met fragmenten uit de zestiende eeuw. Evers-Vermeul (2005) concludeert dat er sprake was van een genre-effect: het corpus uit de zestiende eeuw bevatte relatief veel moralistische teksten, dus in overeenstemming met onze bevindingen dat in Bijbelse teksten meer speech-actrelaties gemarkeerd worden met *want*.

- (87) Hij zei tegen hen: [*'Ga nu mee naar een eenzame plaats om alleen te zijn en een tijdje uit te rusten*]_{S1}. **Want** [*het was een voortdurend komen en gaan van mensen, zodat ze zelfs niet de kans kregen om te eten*]_{S2}. (NBV)

De impliciete-spreker-SOC legt een relatie tussen de situatie waarin de volgelingen van Jezus niet konden eten en de speech-act van Jezus (*ga mee*) aan zijn volgelingen. De vraag is echter of de impliciete-spreker-SOC Jezus zelf is. Dan zou de S_2 in de tegenwoordige tijd staan (*is* in plaats van *was*) en in eerste of tweede persoon meervoud (*we* of *jullie*) in plaats van derde persoon meervoud (*ze*). Aannemelijker is dus dat hier de relatie wordt gelegd door de vertelinstantie.

De analyse laat dus zien dat de subjectieve speech-act-relaties gemarkeerd met *want* kenmerkend zijn voor moralistische teksten en dus Bijbelvertalingen, in tegenstelling tot andere genres, zoals romans en nieuwsartikelen waarin *want* met name epistemische relaties markeert.

8.4 Begrijpelijkheid en vertaalkeuzes

Aanleiding voor dit onderzoek was het uitkomen van de BGT (2014). De reden voor een nieuwe vertaling was het ontbreken van een volledige vertaling voor zwakke lezers. In de *Vertaalafspraken* (2009) staat dat de begrijpelijkheid van de tekst de vertaalkeuzes bepalen. Dit onderzoek laat zien dat dat ook voor een deel van de vooraf bepaalde keuzes gelukt is: gelaagde, complexe zinnen worden opgeknipt, het aantal causale connectieven neemt toe, syntactisch complexe constructies worden vervangen, coherentierelaties omgedraaid en inferenties worden geëxpliciteerd. Een effectstudie onder de beoogde lezers van de BGT zal moeten uitwijzen of deze aanpassingen daadwerkelijk leiden tot een begrijpelijke(re) tekst voor zwakke lezers.

Eenzijds maken vertalers dus bewuste vertaalkeuzes omwille van de begrijpelijkheid, maar anderzijds laat dit onderzoek zien dat de ingrepen de coherentierelaties voor een deel subjectiever maken. In de BGT is namelijk sprake van een toename van epistemische relaties, een effect van het toevoegen van modaliteit. Het effect ervan is dat lezers meer toegang hebben tot het bewustzijn en karakter van de personages. Ook krijgt de tekst een minder beschrijvend karakter, een effect dat *want* in de SV ook heeft.

Daarnaast heeft ook de keuze om zinnen op te knippen gevolgen. Nevenschikkende connectieven zoals *want* en zelfs onderschikkende connectieven als *omdat* (51) leiden een nieuwe zin in, waardoor de tekst een informeler karakter krijgt. Cotter (2003) laat in haar onderzoek zien dat de Engelse connectieven *and* en *but* die aan het begin van de twintigste eeuw nauwelijks op zinsinitiële positie voorkwamen, steeds vaker wél op deze positie staan. Het plaatsen van dergelijke connectieven voor in de zin komt inmiddels zo vaak in nieuwsartikelen voor dat men spreekt van 'semiconventioneel' gebruik ervan (Cotter 2003). De BGT gaat echter nog verder en plaatst niet alleen nevenschikkende connectieven zoals *want* op zinsinitiële positie, maar ook onderschikkende connectieven op deze zinsinitiële positie. Bijzinnen die dus grammaticaal niet zelfstandig kunnen voorkomen, worden daarmee tekstueel gescheiden van hun hoofdzin. Het opknippen van zinnen moet gelaagdheid tegengaan. De vraag is dan of de ingreep niet te ver is doorgevoerd: of een dergelijke grammaticale ingreep geen nadelige gevolgen heeft voor de begrijpelijkheid, omdat het de grammaticale structuur uit elkaar haalt.

De grote vraag is daarom ook of alle ingrepen zwakke lezers ook daadwerkelijk helpen. Er is afgelopen jaren veel effect-onderzoek gedaan naar de begrijpelijkheid van bepaalde tekstkenmerken (Land 2009, Kamalski e.a. 2008, Bos-Aenen e.a. 2002, McNamara & Kintsch 1996, Graesser e.a. 1994). In deze onderzoeken zijn verschillende tekstkenmerken afzonderlijk van elkaar onderzocht. Maar nog altijd is de definitie van een begrijpelijke tekst niet te geven. Veel tekstboekschrijvers

passen allerlei schrijfadviezen toe, deels gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek en deels niet. De grote vraag die dus blijft staan is: 'Welke tekstkenmerken leiden tot een begrijpelijke tekst en welke invloed hebben deze tekstkenmerken op elkaar, wanneer ze gecombineerd worden in één tekst?'

Bibliografie

- Bos-Aanen, J., Sanders, T. & Lentz, L. (2002). *Tekst, begrip en waardering: wat vertelt onderzoek ons over het effect van tekstkenmerken op begrip en waardering van informerende teksten bij kinderen en tieners*. Amsterdam: Stichting Lezen.
- Biesma, H. (1988). Hoe verstaan christenen de bijbelse profetieën over Israel en het land en wat betekent dat voor de joods-christelijke ontmoeting nu? *Vrede over Israel*, 32 (3), 24-28
- Blois, R. de, (2008). De Nieuwe Bijbelvertaling en de Herziene Statenvertaling. *Met andere woorden*, 27 (2), 3-12.
- Brugge, A. ter (2009). Het oog is de lamp van het lichaam. *Met andere woorden*, 28 (4), 15-22.
- Cotter, C. (2003). Prescription and practice: Motivations behind change in news discourse. *Journal of Historical Pragmatics*, 4 (1), 45-74.
- Cozijn, R. (2000). *Integration and inference in understanding causal sentences*. Dissertation Tilburg University.
- Danker, F.W. (2000). *Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature*. 3rd edition. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Degand, L. (2004). Contrastive analyses, translation and Speaker Involvement: the case of *puisque* and *aangezien*. Achard, M. & Kemmer, S. (eds.), *Language, Culture and Mind*. Stanford: CSLI publications, 251-270.
- Degand, L. (2001). *Form and Function of Causation. A Theoretical and Empirical Investigation of Causal Constructions in Dutch*. Leuven: Peeters.
- Dijkstra, K., Zwaan, R., Graesser, C. & Magliano, J.P. (1994). Character and reader emotions in literary texts. *Poetics*, 23, 139-157.
- Evers-Vermeul, J. (2005). *The Development of Dutch Connectives. Change and Acquisition as Windows on Form-Function Relations*. Dissertation Utrecht University, Utrecht: LOT.
- Evers-Vermeul, J. (2010). Dus vooraan of in het midden? Over vorm-functierelaties in het gebruik van connectieven. *Nederlandse Taalkunde*, 15 (2), 149-175.
- Evers-Vermeul, J., Degand, L., Fagard, B. & Mortier, L. (*in press*). Historical and comparative perspectives on subjectification: A corpus-based analysis of Dutch and French causal connectives. To appear in *Linguistics*.
- Evers-Vermeul, J. & Sanders, T. (2009). The Emergence of Dutch connectives: how cumulative cognitive complexity explains the order of acquisition. *Journal of Child Language*, 36 (4), 829-854.
- Gibson, E. (2000). The Dependency Locality Theory: a distance based theory of linguistic complexity. In: Y. Miyashita, A.P. Marantz & W. O'Neil (eds.), *Image, Language, Brain*. Cambridge: MIT Press, 95-126.
- Graesser, A.C., Singer, M. & Trabasso, T. (1994). Constructing Inferences During Narrative Text Comprehension. *Psychological Review*, 101 (3), 371-395.
- Jansen, F & Lentz, L. (2002). Braad dikwijls bedruipende. Twee manieren om gelijktijdige handelingen aan te duiden: deelwoordconstructies en *onder*-constructies. *Neerlandistiek.nl*, 6. Geraadpleegd op 22 december 2010 via <http://www.neerlandistiek.nl/02.06/>.
- Kamalski, J. Sanders, T. & L. Lentz (2008). Coherence Marking, Prior Knowledge and Comprehension of Informative and Persuasive Texts: Sorting Things Out. *Discourse Processes*, 45, 323-345.
- Kintsch, W. (1998). *Comprehension: A Paradigm for Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Koehler, L. & W. Baumgartner (1995). *Hebräisches und Aramäisches Lexikon zum Alten Testament*. dl. 1. Leiden/New York/Köln: E.J. Brill.
- Land, J. (2009). *Effecten van tekst- en lezerskenmerken op het tekstbegrip en de tekstwaardering van vmbo-leerlingen*. Eburon Academic Publishers, Delft.
- Langacker, R. W. (1985). Observations and speculations on subjectivity. In: J. Haiman (ed.), *Iconicity in syntax*. Amsterdam/Philadelphia: Johan Benjamins, 109-150.
- Langeveld, A. (1994). *Vertalen wat er staat*. Amsterdam/Antwerpen: Arbeiderspers.
- Lettinga, J.P. (2000). *Grammatica van het Bijbelse Hebreeuws*. 11e editie. Leiden/Boston: E.J. Brill.
- McNamara, D.S., & Kintsch, W. (1996). Learning from text: Effects of prior knowledge and text coherence. *Discourse Processes*, 22, 247-288.
- NBG (2009). *Vertaalafspraken Bijbel in Gewone Taal*. Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap.
- Nederlandse Taalunie (2004). *Laaggeletterd in de Lage Landen, Hoge prioriteit voor beleid*. Den Haag: Nederlandse Taalunie.
- Pander Maat, H.L.W. & Degand, L. (2001). Scaling causal relations and connectives in terms of speaker involvement. *Cognitive Linguistics*, 12 (3), 211-245.
- Pander Maat, H. & Sanders, T. (2001). Subjectivity in causal connectives; An empirical study of language in use. *Cognitive Linguistics*, 12 (3), 247-273.
- Pander Maat, H. & Sanders, T. (2000). Domains of use and subjectivity. On the distribution of three Dutch causal connectives. In: Kortmann, B. & Couper-Kuhlen, E. (eds.), *Cause, condition, concession and contrast: Cognitive and discourse perspectives*. Amsterdam: Benjamins, 57-82.
- Pander Maat, H. & Sanders, T. (1995). Nederlandse causale connectieven en het onderscheid tussen inhoudelijke en epistemische coherentie-relaties. *Leuvense Bijdragen*, 84, 349-374.
- Pit, M. (2003). *How to express yourself with a causal connective? Subjectivity and causal connectives in Dutch, German and French*. Dissertation Utrecht University. Amsterdam: Rodopi.
- Sanders, J. (2007). Narratieve stijl in beweging. Explicietheid en subjectiviteit van coherentie-markering in de Nieuwe Bijbelvertaling. In: Hoeken H., Hendriks B., Schellens P.J. (eds), *Studies in taalbeheersing*, 2, 41-49.
- Sanders, J. (2009). Causal connectives in Dutch Biblical Translations. A cognitive linguistic approach. Sanders, T. & Sweetser, E. (ed.) *Causal categories in discourse and cognition*. Den Haag: Mouton de Gruyter, 61-90.
- Sanders, J. & Spooren, W. (1997). Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view. In: Liebert, W., Redeker, G. & Waugh, L. (eds.), *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 85-112.
- Sanders, T., Land, J. & Mulder, G. (2007). Linguistic markers of coherence improve text comprehension in functional contexts. *Information Design Journal*, 15 (3), 219-235.
- Sanders, T., Sanders, J. & Sweetser, E. (2009). Causality, cognition and communication: A mental space analysis of subjectivity in causal connectives. In: Sanders, T. & Sweetser, E. (eds.), *Causal categories in discourse and cognition* Berlin/New York: Mouton De Gruyter, 19-60.
- Sanders, T. & W. Spooren (2002). Tekst en Cognitie. In: Janssen, T. (eds.), *Taal in Gebruik*. 's-Gravenhage: SDU, 45-60.
- Sanders, T., W. Spooren & L. Noordman (1992). Toward a taxonomy of coherence relations. *Discourse Processes*, 15 (1), 1-35.

- Sanders, T.J.M. (1992). *Discourse structure and coherence: aspects of a cognitive theory of discourse representation*. Dissertation Catholic University Brabant.
- Sanders, T.J.M. & L.G.M. Noordman (2000). The role of coherence relations and their linguistic markers in text processing. *Discourse Processes*, 29, 37-60.
- Sanders, T.J.M., W.P.M. Spooren & L.G.M. Noordman (1992). Toward a taxonomy of coherence relations. *Discourse Processes*, 15, 1-35.
- Smits, J. (2003). Inleiding in de Nieuwtestamentische brieven. In: Fokkelman, J. & Weren, W. (eds.) *De bijbel literair: opbouw en gedachtegang van de bijbelse geschriften en hun onderlinge relaties*. Zoetermeer: Meinema/Kapellen, 49-59.
- Spooren, W. (1997). The processing of underspecified coherence relations. *Discourse Processes*, 24, 149-168.
- Spooren, W. & T. Sanders (2008). The acquisition order of coherence relations: On cognitive complexity in discourse. *Journal of Pragmatics*, 40, 2003-2026.
- Spronk, K. (2005) *Het verhaal van een vertaling. De totstandkoming van de Nieuwe Bijbelvertaling*. Heerenveen: Uitgeverij NBG.
- Stukker, N. (2005). *Causality marking across levels of language structure. A cognitive semantic analysis of causal verbs and causal connectives in Dutch*. Dissertation Utrecht University, Utrecht: LOT.
- Stukker, N. & T. Sanders (2009). Another('s) perspective on subjectivity in causal connectives: a usage-based analysis of volitional causal relations. *Linearization and Segmentation in Discourse*, 4, 168-203.
- Sweetser, E.E. (1990). *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Verhagen, A. (2005). *Constructions of Intersubjectivity: Discourse, Syntax, and Cognition*. Oxford: Oxford University Press.
- Verheul, C. (2007) De Nieuwe Bijbelvertaling als Nederlandse literaire tekst. In: Spronk, K., Verheul, C., Vries, L. de & Weren, W. (eds.), *De bijbel vertaald. De kunst van het kiezen bij het vertalen van de bijbelse geschriften*. Zoetermeer: Meinema, 75-99.
- Verheul, C. (2008) Een Bijbelvertaling in eenvoudig Nederlands. *Met andere woorden*, 27 (1), 3-11.
- Vries, L. de. (2007a) Het eigene van de Nieuwe Bijbelvertaling. Uitgangspunten, methode, doelen. In: Spronk, K., Verheul, C., Vries, L. de & Weren, W. (eds.), *De bijbel vertaald. De kunst van het kiezen bij het vertalen van de bijbelse geschriften*. Zoetermeer: Meinema, 11-30.
- Vries, L. de (2007b). Some remarks on the use of Bible translations as parallel texts in linguistic research. *Sprachtypologie und Universalienforschung*, 60 (2), 148-157.
- Vriezen, Th. C., & Woude, A.S. van der, (2000). *Oudisraëlitische en vroegjoodse Literatuur*. Kampen: Kok.

Bijlage 1. Coherentierelaties in de Griekse en Hebreeuwse grondtekst²⁹

Het Hebreeuws en het Grieks gebruiken zowel voegwoorden als partikels om coherentierelaties tussen zinnen te markeren. Voorbeelden daarvan zijn *ki*, *lkn*, *al* (Hebreeuws) en *gar*, *hoste* en *kai* (Grieks). Beide talen kennen specifiek causale connectieven, zoals het Hebreeuwse *lkn* dat wijst op een gevolg, te vertalen met *daarom*. *lkn* wijst meestal op een gevolg in de context van straf (Exodus 6:6; 2 Koningen 19:32). Slechts één keer wordt het in de grondtekst anders gebruikt, namelijk als *voorwaar* in 1 Samuel 28:2 (Koehler & Baumgartner 1995).

SV: *Toen zeide David tot Achis: Aldus zult gij weten, wat uw knecht doen zal. En Achis zeide tot David: Daarom zal ik u ten bewaarder mijns hoofds zetten, te allen dage.*

NBV: *'Jazeker, heer,' antwoordde David. 'U zult eens zien wat ik zal doen.'* Afgesproken, zei Achis, *'dan stel ik u aan als mijn vaste lijfwacht.'*

De NBV kiest op basis van de context voor *afgesproken*. De SV gebruikt voor *lkn* eenzelfde wordequivalent, namelijk *daarom* en doet dat hier ook. Een ander voorbeeld van een Hebreeuws causaal voegwoord is *imon*, dat 'omwille van', 'om te', 'opdat' of 'zodat' betekent (Koehler & Baumgartner 1995). In het Grieks drukken *dio*, *hoste* en *mepote/mepos* causaliteit uit. *Hoste* introduceert hoofdzinnen in de betekenis van *om die reden*, *daarom* en *dus* en introduceert bijzinnen in de betekenis van *zodat*. *Mepos/mepote* is een voegwoord gebruikt om een negatief gevolg aan te duiden (letterlijk *opdat niet* of *anders*) (Danker 2000).

Vaker komen echter neutrale voegwoorden of partikels voor die verschillende functies kunnen hebben afhankelijk van de context. Eén daarvan is de Hebreeuwse narrativus of imperfectum consequetive, een prefix (*we*, *wa* of *u*) voorafgaand aan een werkwoord. De narrativus is een vast prefix dat een opeenvolging van tijd aangeeft: een narratieve opsomming (Lettinga 2000). Koehler en Baumgartner (1995) onderscheiden maar liefst dertig betekenissen van deze narrativus, waaronder *en*, *ook*, *namelijk*, *daarom* of *dus*, afhankelijk van de functie in de context. Ook het Hebreeuwse *ki* kan verschillende relaties expliciet maken, waaronder temporele, conditionele, contrastieve en causale relaties maar het kan ook gebruikt worden als een markering die de nadruk op iets legt.

Ook het Griekse *hina*, *hoti*, *gar* en *kai* hebben verschillende betekenissen, afhankelijk van hun context. *Hina* kan gebruikt worden als causaal voegwoord dat een doel aangeeft of een gevolg (in de betekenis van *zodat*) maar het kan ook gebruikt worden om nadruk te leggen. *Hoti* markeert de narratieve inhoud na werkwoorden die gevoelens, emoties of mentale toestanden aanduiden of gerelateerd zijn aan denken, spreken, zweren en oordelen. Daarnaast kan het als markering van directe rede gebruikt worden, zoals in het Nederlands aanhalingstekens directe rede markeren. Het kan verder ook een causale relatie markeren, in de betekenis van *omdat*. Het Griekse *de* lijkt op de narrativus in het Hebreeuws. Het markeert de relatie tussen narratieve segmenten in de betekenis van *nu*, *zo* en *dan*. Het kan ook een additieve, causale of contrastieve relatie markeren of extra nadruk leggen. Tot slot kan *gar* een causale relatie uitdrukken (oorzaak of reden) en kan het ook worden gebruikt als markering ter verduidelijking: *zoals je kunt zien* (Danker 2000). Deze bespreking laat zien dat veel voegwoorden en partikels geen vaste betekenis hebben, maar afhankelijk van de context betekenis krijgen.

²⁹ Voor de informatie over Griekse en Hebreeuwse voegwoorden en partikels wil ik Oud-Testamenticus Jaap van Dorp hartelijk bedanken. Ook voor het beschikbaar stellen van diverse bronnen, hartelijk dank.

Bijlage 2.

Analyseschema type relatie en connectief + codeboek

A1 Analysestappen bij het vaststellen van causaliteit in vertalingen

- 1 Bepaal of in één van de drie vertalingen sprake is van een causale relatie gemarkeerd met één van de volgende causale connectieven: *(al)zodat, opdat, daardoor, doordat, daarom, omdat, want, dus*.
- 2 Markeer van de causale relatie in betreffende vertaling de S1 en S2, zet deze tussen [] en ga door naar stap A2.
- 3 Ga in de andere twee vertalingen na welke informatie overeenkomt met de S1 en de S2 vastgesteld bij stap 2, en markeer deze ook met S1 en S2.
 - ➔ Ontbreekt in één van de vertalingen de S1 of S2 of zijn S1 en S2 door tussengevoegde informatie zover uit elkaar komen te staan dat het leggen van een coherentierelatie niet meer mogelijk is, noteer dan *niet van toepassing*.
 - ➔ Is S1 of S2 niet meer een volwaardige clause en is het daarmee niet mogelijk om een coherentierelatie tussen S1 en S2 te leggen, noteer dan *herformulering*. Dit kan zich voordoen als S1 of S2 een niet-causale naamwoordgroep (NP) of bijvoeglijke bepaling/bijzin is geworden, of als het een voltooid tegenwoordig deelwoordconstructie/gerund bevat.
4. Ga in de andere twee vertalingen na of er een causale coherentierelatie gelegd kan worden tussen S1 en S2 of dat de causaliteit uit de eerste vertaling op een andere manier terugkomt.
 - a. Zo ja, noteer dat dit een *causaal* fragment is en ga door naar stap A2.
 - b. Zo nee, noteer dat dit een *ander type coherentierelatie* is en ga door naar stap A3.
 - ➔ Let bij het achterhalen van de causaliteit niet op de gekozen markering; er kan namelijk sprake zijn van een impliciete of ondergespecificeerde relatie (Spooren 1997). Bij onderspecificatie markeert een minder specifiek connectief (bijvoorbeeld het additieve *en* of het temporele *daarna*) de causale relatie.

A2 Analysestappen type causaliteit

1. Ga na op welk zinsniveau causaliteit te vinden is.
 - a. tussen twee finiete zinnen
 - b. tussen een finiete en een infiniete zin: *causaal voorzetsel + te + infinitief*
 - c. binnen de zin: *causaal voorzetsel + naamwoordgroep*
2. Ga na door welke markering de segmenten verbonden worden. Worden de causale segmenten niet gemarkeerd of gemarkeerd door een niet-causale markeerder, ga dan naar A4.
 - a. Tussen finiete zinnen: een *causaal connectief, parafrase (het gevolg is) of een discourse marker (namelijk, immers)*
 - b. Tussen een finiete en een infiniete zin: *causaal voorzetsel + te + infinitief: om te, door te, met de bedoeling te*
 - c. Binnen de zin: *causaal voorzetsel + naamwoordgroep: vanwege, door (middel van), om, omwille (van)*

A3 Analysestappen ander type coherentierelatie

Ga na welk ander type coherentierelatie er tussen S1 en S2 gelegd kan worden en ga door naar stap A4.

1. Additief
2. Temporeel/conditioneel
 - ➔ Ga voor relaties met ambigue connectieven als (*al*)zo na of het een temporele of comparatieve relatie is. Is het vervangbaar door 'als', dan is het temporeel en is het vervangbaar door 'op die manier' dan is de relatie comparatief.
 - ➔ Aanduidingen als *daarop* en *waarop* geven een tijdsmarkering aan; relaties die daarmee gemarkeerd zijn worden daarom tot de temporele markeringen gerekend.
3. Contrastief
4. Comparatief

A4 Analysestappen niet-causale markeringen

Ga na of de S1 en S2 verbonden worden door een markering.

1. Zo nee, noteer dat de relatie *impliciet* is.
 - ➔ Bevat een fragment in de eerste vertaling zowel een causaal als een ander connectief (bijvoorbeeld: *en omdat*) en bevat een vertaalequivalent alleen dat andere connectief (*en*), analyseer de markering van die relatie in de andere vertaling dan als *impliciet* en niet als *additief*.
2. Zo ja, bepaal het type markering dat gebruikt is om S1 en S2 te verbinden.
 - a. Additief: en
 - b. Temporeel/conditioneel: toen, also, daarna
 - c. Contrastief: maar, doch
 - d. Comparatief: zoals, gelijk als

B Codeboek

Boek: Bijbelboeken

Hoofdstuk: hoofdstukken per bijbelboek

Vers: verzen per hoofdstuk per bijbelboek

Genre:

- 1 narratief
- 2 profetisch
- 3 epistolair

Testament:

- 1 Oud
- 2 Nieuw

Vertaalgroep BGT:

- 1
- 2
- 3

Categorie type coherentierelatie:

- 1 Causaliteit tussen finiete (bij)zinnen: causaal connectief, parafrase, discourse marker
- 2 Causaliteit tussen finiete zin + infiniete zin: causaal + te + infinitief: om te, door te, met de bedoeling te
- 3 Causaliteit binnen de zin: causaal voorzetsel + woordgroep: causale voorzetsels: vanwege, door (middel van), om, omwille (van)
- 4 Ander type markering: temporeel/conditioneel, additief, contrastief, comparatief
- 5 Impliciet
- 6 Herformulering: naamwoordgroep (NP), te-infinitief, bijvoegelijke bepaling/ bijzin; voltooid tegenwoordig deelwoordconstructie/gerund)
- 99 Niet in vertaling: ontbreekt in de vertalingen omdat de S1 of S2 afwezig zijn of de S1 en S2 door tussengevoegde informatie zover uit elkaar staan dat het leggen van een coherentierelatie niet meer mogelijk is.

Type causale coherentiemarkering:

- 1 (zo)dat/alzo dat
- 2 opdat
- 3 daardoor
- 4 doordat
- 5 daarom
- 6 omdat
- 7 want
- 8 dus
- 9 dewijl/dies
- 10 parafrase
- 11 discourse marker

Type coherentiemarkering anders

- 1 additief
- 2 temporeel/conditioneel
- 3 contrastief
- 4 rest (comparatief + andere verwijzingen: hiermee/daarmee)

Bijlage 3. Schema subjectiviteitsanalyse: parafrasetesten + SOC-analyses

A Parafrasetest domeinanalyse (Stukker 2005: 98-99)

- Stap 1. Bepaal de tekstsegmenten die door het connectief worden verbonden en markeer deze met []S₁ en []S₂
[De pony bleef de fietser nalopen]S₁. Daarom [bracht deze hem maar onder bij de dieren in het park.]S₂
- Stap 2. Hernoem indien noodzakelijk proposities (schrijf referentiële uitingen en impliciete informatie uit op basis van de context)
[De pony bleef de fietser nalopen]S₁. Daarom [bracht de fietser de pony maar onder bij de dieren in het park.]S₂
- Stap 3. Verwijder het causaal connectief
[De pony bleef de fietser nalopen]S₁. [De fietser bracht de pony maar onder bij de dieren in het park.]S₂
- Stap 4. Voeg de parafrases en bepaal welke parafrase het best in de context past.
*[De pony bleef de fietser nalopen]S₁.
Situatie P leidt tot de volgende *speech act / *conclusie / **handeling** / *situatie:
[De fietser bracht de pony maar onder bij de dieren in het park.]S₂*
- Stap 5. Conclusie op basis van de parafrasetest
Het fragment bevat een volitionele contentrelatie

B Categorieën domeinanalyse

Gebruiksdomein: relationele betekenis tussen de verbonden segmenten d.m.v. parafrases (Stukker 2005). De volgende categorieën worden onderscheiden:

- Categorie 1 Geen causale relatie: geen domeinanalyse
(bijv. temporeel, additief, contrastief, comparatief, bijvoeglijke bijzin of naamwoordgroep)
- Categorie 2 Non-volitionele contentrelatie: Situatie P leidt tot de volgende situatie:
Omdat het jonge groen geen wortel had, droogde het uit.
→ Op te sporen door een waardoor-/daardoor-parafrase
→ Aangekondigde *situaties* in toekomstige tijd waarbij ook het antecedent plaatsvindt in de toekomstige tijd.
Dan zal er alleen nog maar gehuild worden want overal liggen doden.
- Categorie 3 Volitionele contentrelatie: Situatie P leidt tot de volgende handeling:
Het was al laat geworden. Daarom [ging Jezus met de twaalf leerlingen terug naar Betanië.]
→ Handelingen in de huidige en verleden tijd
→ Aangekondigde handelingen in toekomstige tijd (zoals hier het vb.)
Ik zal het niet lossen want dat gaat ten koste van mijn familiebezet.
→ Aangekondigde *handelingen* in toekomstige tijd waarbij ook het antecedent plaatsvindt in de toekomstige tijd.
Dan zullen ze alleen nog maar huilen want overal liggen doden.
→ Geëxpliciteerde speech acts in de verleden tijd
Daarom zei Jezus tot de verlamde man: "Sta op (...)"

- Categorie 4 Mental State: Situatie P leidt tot de volgende mentale toestand:
Zij waren diep onder de indruk over zijn leer want hij leerde hen als machthebbende.
 → Alleen wanneer sprake is van een mentaal proces dus in het hoofd van de actor, zoals *besluiten, twijfelen, bang zijn* etc. Gaat de mental state gepaard met fysieke verschijnselen bij de mentale gesteldheid, zoals *boosheid* (schreeuwen, vechten) dan is er sprake van een volitionele contentrelatie.
 → Ook geestelijke handelingen als *geloven* vallen onder mental states.
- Categorie 5 Epistemisch: Situatie P leidt tot de volgende conclusie:
 → Waardeoordelen: *fijn, goed, vreselijk* etc.
 → Wenselijkheidsoordelen: *graag* etc.
 → Conclusies/claims
- In twijfelgevallen (handeling/conclusie) zoals onderstaand voorbeeld kunnen helpen:
 → Aanwezigheid modale werkwoorden
 → Aanwezigheid negatie
Ik zal het niet kunnen lossen opdat ik mijn erfdeel niet verderve.
- Categorie 6 Speech act: Situatie P leidt tot de volgende taalhandeling:
Zit stil, mijn dochter want die man zal niet rusten tot hij deze zaak voleind heeft.
 → geëxpliciteerde speech acts in de tegenwoordige tijd:
 - *Daarom zegt de Heer (...)*
 → wens/zegening: expliciet (*ik wens*) en impliciet (*moge hij je ...*)
 - Ook speech act wanneer de wens expliciet wordt uitgedrukt met een mental state werkwoord: *Ik hoop dat de Heere aan je denkt want ...*
 → gebod of verbod
 → vraag
 → benoemen
 → advies/aansporing
 → dreigement/belofte gedaan aan persoon/groep mensen
 - het dreigement of de belofte zelf wordt gemotiveerd in tegenstelling tot relaties waar beide zinnen/zinsdelen deel uitmaken van de belofte/het dreigement (zie (non) volitionele contentrelaties).

C Categorieën + criteria SOC-analyse

- Bepaal de SOC in de zin van de consequent en niet in het antecedent.
 - Voor de connectieven *want, doordat* en *omdat* in S_1
 - Voor de connectieven *daardoor, daarom, dus, zodat* en *opdat* in S_2
- Is het consequent een samentrekking of ellipsis, neem dan de SOC uit de voorafgaande zin.
 - [*Ik stuurde hem om jullie geloof sterker te maken. En om jullie moed in te spreken*] S_1 . **Want** [*jullie moeten op God blijven vertrouwen, zelfs in alle moeilijkheden*] S_2 .
→ SOC = ik

	Type SOC	Linguïstische markering
Type 1	Impliciete spreker SOC	\emptyset (<i>alleen conceptueel aanwezig</i>)
	Het zout is goed; [<i>maar indien het zout onzout wordt, waarmede zult gij dat smakelijk maken</i>] S_1 ? [\emptyset <i>Hebt zout in uzelf, en houdt vrede onder elkander</i>] S_2 .	
	→ Wanneer de 'ik' in de consequent-zin vervangen kan worden door een derde-persoons-actor en de SOC is nog steeds de spreker, dan is er sprake van een impliciete SOC. Wordt de SOC de derde persoon, dan is sprake van een expliciete SOC.	
Type 2	Expliciete spreker SOC (inclusief geciteerde sprekers)	<i>ik, we/wij, 'jij en ik', generiek 'je', me</i>
	[<i>Ik moet het goede nieuws ook op andere plaatsen in de buurt vertellen</i>] S_1 . Daarom [<i>ben ik op weg gegaan</i>] S_2 .	
	<ul style="list-style-type: none"> → 'ik' als actor in de verleden tijd: ook expliciete spreker → 'me' alleen expliciet wanneer het vervangbaar is door 'ik': 'X interesseert me niet' is equivalent aan 'ik vind x niet interessant': bij beide is de spreker 'on stage' → SOC als opgevoerde 'ik'-spreker in de tekst: ook expliciete spreker <i>Naomi zei: "Ik zeg je dat je me Mara moet noemen"</i>. → Als de 'ik' vervangen kan worden door een derde-persoons-actor (hij/Jan) en de SOC en spreker blijven hetzelfde, dan is sprake van een impliciete SOC. → Als de 'ik' vervangen kan worden door een derde-persoons-actor (hij/Jan) en de SOC wordt de derde persoon, dan is sprake van een expliciete SOC. 	
Type 3	Pronominale SOC (2 ^e en 3 ^e persoon)	<i>jij, je, hij, zij, u, anaforsch die</i>
	[<i>Onze tegenstanders waren sterker dan wij en deden een uitval naar ons</i>] S_1 . [We <i>dreven ze terug tot voor de poort</i>] S_2 .	
Type 4	Nominale SOC (3 ^e persoon)	<i>de discipelen, Ruth</i>
	[<i>Hij had een einde gemaakt aan de honger in Juda</i>] S_1 . Daarom [<i>besloot Noömi terug te gaan naar haar eigen land</i>] S_2 .	

	Type SOC	Linguïstische markering
Type 5	Niet gespecificeerde SOC	<i>men, iemand, passieve constructie met impliciete actor</i>
		[<i>En hebben gezonden Timotheus, onzen broeder, en Gods dienaar, en onzen medearbeider in het Evangelie van Christus, om u te versterken, en u te vermanen van uw geloof</i>] _{S1} ; [Opdat niemand <i>bewogen worde in deze verdrukkingen</i>] _{S2} ;
		➔ Ook constructies waarin het personage geen actor is maar recipiënt vallen hieronder: bij werkwoord <i>krijgen</i> .
Type 6	Geen SOC (--)	Causaliteit vindt plaats buiten een SOC om
		[<i>Er zal in de tempel alleen nog maar gehuild worden</i>] _{S1} . Want [(--) <i>overal liggen doden</i>] _{S2} .
Type 7	Anders/nvt	(SOC-concept niet van toepassing: geen causale relatie)
		Joab, <i>die zag dat hij op twee fronten werd bedreigd</i> , koos de allerbeste soldaten van Israël uit en stelde deze op tegen de Arameeërs.

Tabel 18 Linguïstische realisering type SOC, inclusief voorbeelden en criteria